

319863

PARTES POPULORUM MINORES
ALIENIGENAE

2/1995

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

1995/2

293496

319.863(2)

319863

PARTES POPULORUM MINORES ALIENIGENAE

2
1995

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

293497

VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN

„KÁRPÁTOKTUL LE AZ AL-DUNÁIG...”

Nemzetiségi tanulmányok 1848-ból

Szombathely / 1995

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Felelős szerkesztő / Responsible editor

Mózer Ibolya

Kiadja / Issued by

Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszéke
Dániel Berzsenyi Teacher Training School, Dept. of History
Szombathely
Károlyi Gáspár tér 2—4.
H-9700 Hungary

A kötet kiadását a
Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztálya
támogatta.

ISBN 1219-5545

Szerkesztés/tördelés: BYBLION.
Készült a Hillebrand Nyomda gondozásában.

ELŐSZÓ

A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszékének önálló periodikája: a *Partes Populorum Minores Alienigenae* második kötetét bocsátjuk közre. „A Kárpátoktól le az Al-Dunáig” című kötet nemzetiségi tanulmányokat tartalmaz 1848-ból. A kötet szerzője: Varsányi Péter István, a tanszék oktatója, a korszak kutatója, két tanulmányban elemezte a magyarokkal együttélő Moson és Pozsony megyei, illetve Bács megyei nemzetiségek foglalkozási szerkezetét, vagyoni rétegződését. Igyekszik választ adni arra a kérdésre, hogy a fenti megyék nemzetiségei milyen stratégiát alakítottak ki a forradalom adta lehetőségek közepette.

Az első tanulmány az 1848:V. törvénycikk érvényesítését („Az országgyűlési követeknek népképviselőlet alapján választásáról”) mutatja be a Pozsony és Moson megyében júniusban megtartott népképviselőti választásokon. A szerző hazai és külföldi levéltári kutatások birtokában rekonstruálja a két vármegye választói társadalmának szerkezetét. A régi jog szerint szavazók mellett gazdag képet kapunk a földművesek, háztulajdonosok, iparosok, kalmárok, gyárosok, „tőkepénzesek”, és az értelmiségiek helyzetéről. Érthetővé válik, hogy a nemzetiségi vármegyék intelligenciája miért nem válhatott a liberális mozgalom „érlelő kovászává”.

Az „Adalékok a bácsi védvonal szervezéséhez” című második tanulmánnyal a szerző Mészáros Lázár születésének kétszázadik évfordulójára is kívánt emlékezni és emlékeztetni.

A Habsburgok soknemzetiségű dunai monarchiájában az egyik súlyos feszültségekkel terhes terület a Délvidék volt, ahol mintegy 20 ezer délvidéki szerb, nagyrészt határőr fogott fegyvert a magyar forradalom ellen. A hadügyminiszter, Mészáros Lázár szemleútja sem tudta lecsendesíteni a magyarok és szerbek véres testvérháborúját.

A szerző ebben a tanulmányában is hazai és külföldi levéltári forrásokra támaszkodva vizsgálja a délvidéki magyar és szerb lakosság egymáshoz való viszonyát. A tanulmány fontos adalékokat szolgáltat a „kis szabadságharc” megértéséhez.

Második kötetünk két tanulmánya, történelmi értékén túl, a XX. század végén is szolgál politikai tanulságokkal, amikor reménykedve bízhatunk abban, hogy valóban véget ér a jugoszláviai testvérháború.

Dr. Landgráfné Dr. Mózer Ibolya

TARTALOM

Az első népképviselési választás Moson és Pozsony megyében (1848)

1. Az 1848. évi népképviselési választások előkészítése	7
2. A választói jogosultság elveiről	12
3. A választók összeírás	16
a) A régi jog szerint szavazók (1848: V. tc. A. 1. §)	16
b) A legnépesebb kategória: a földművesek, háztulajdonosok (1848: V. tc. A. 2. § a)	18
c) Iparosok, kalmárok, gyárosok és „tőkepezesek” (1848: V. tc. 2. § b-c.)	20
d) Az értelmiségiek (1848: V. tc. A. 2. § d.)	22
4. Az 1848-as választások	24
Táblázatok	29
Jegyzetek	32
Helynevek	35
A szerző e témában megjelent publikációi	36
Idegen nyelvű összefoglalók	37

Adalékok a bácsi védvonal szervezéséhez (1848)

Bevezető	41
1. A történetek előzményei	42
2. A kezdeti lépések	45
3. Az első erőpróba s következményei	47
4. Intézkedések a tábor felállítására	49
5. „Kész a csatára a sereg”	55
6. Ellentmondások és változások a kormánybiztosi tevékenységben, a tábor szervezésében	60
7. Császári-királyi katonaság Bács „védelmében”	65
8. Nézetek a másik oldalon	67
9. Mészáros hadügyminiszter a déli táborban	71
10. „Egypár diadal csodákra gerjeszti e nemzetet”	77
Utószó	83
Jegyzetek	85
Helynevek	93
A szerző e témában megjelent publikációi	94
Idegen nyelvű összefoglalók	95

AZ ELSŐ NÉPKÉPVISELETI VÁLASZTÁS MOSON ÉS POZSONY MEGYÉBEN (1848)

*„Nem ülnek ott most már egyedül nemesek,
Mert a nép választá, akik érdemesek”*
(Sárosi Gyula, 1848)

1. Az 1848. évi népképviselési választások előkészítése

A népképviselétről szóló törvény előkészítése, megszövegezésének munkálatai Pozsonyban, az utolsó rendi országgyűlésen 1848. március 23-án kezdődtek. Kossuth Lajos (1802—1894) felkérésére Ghyczy Kálmán (1808—1888) nádori ítélőmester fogalmazta meg a törvényjavaslatot, amelyet a kerületi ülés március 26-án, a plenáris ülés április 1-jén fogadott el. A nádor ajánlatára, a paragrafusok felterjesztése előtt — az alsótábla március 31-én kinyomatott elaborátuma alapján — a dietális bizottság¹ elkészítette véleményező jelentését. Eszerint a rendi képviseletet nem lehet megtartani, mert az csökkentené azt a háláérzetet, amellyel „... Magyarország legszámosabb néposztálya” az uralkodónak a „jelen törvényjavaslatban ígért jogokért” a szentesítés után örök időkre érezni fog.² Egyidejűleg a rendeket óvja a szűkkeblűségtől, ugyanis a fejlődő, népesebb városok befogadását javasolja az „országgyűlési rendek” közé, valamint a parasztság képviseletének mielőbbi tisztázását. Ez pedig a dietális bizottságtól szokatlan, liberális hang volt.

A törvényjavaslat a főrendek jóváhagyása után, a dietális bizottság jelentésével került április 6-án az Állami Kancellária asztalára. E testület elnöke az uralkodó öccse, Ferenc Károly főherceg (1802—1878) volt, tagjai Johann Pilgram báró, állam- és konferenciaminiszter; Nádasdy Mihály gróf (1775—1854) államminiszter; Cziráky Antal gróf (1772—1859) állam- és konferenciaminiszter; Somssich Pongrác (1788—1849), magyar udvari kancellár és Purkhart Norbert (1778—1865) állam- és konferenciaminiszter. A kor ismert konzervatív politikusai nem mehettek el szó nélkül „ama sajnálatos körülmény” mellett, hogy a törvényjavaslat „csak igen fogyatékos előkészület alapján” Magyarországon teljesen eltörli a rendi alkotmányt azzal, hogy a törvényhozást népképviselativé alakítja át.³ Ezt a különvéleményüket akkor jegyzőkönyvbe diktálták. Végül az uralkodó,

V. Ferdinánd (1835—1848) április 11-én szentesítette a már előző nap elfogadott törvényeket.⁴

A törvény megfogalmazói átlag 30 ezer lélek után óhajtottak egy képviselőt állítani. Ezzel a javaslattal a dietális bizottság is egyetértett. (Ámbár ha ismerte volna a konzervatív szemléletű grémium az 1831-iki liberális belga alkotmányt — írta 1936-ban Károlyi Árpád —, amelynek 49. cikkelye 40 ezer főre juttat egy képviselőt, akkor talán túlságosan is engedékenynek ítélte volna az 1847—48: V. törvénycikk 5. §-nak rendelkezését.)⁵

A népképviselési országgyűlés előkészületeire vonatkozó első rendelkezés 1848. május 18-án kelt a Belügyminisztériumban. Egyelőre csupán jelzés érkezett a megyékhez a törvényhozó testület július elejére várható összehívásáról, ugyanakkor mindazon munkálatok megkezdésére is utasított, „... mellyek az 1848-ik évi 5. tv. cikkhez képest megkívánatnak”.⁶ Mivel az új törvények — szól a belügyminiszter tájékoztatója — „...a fent állott rendszert gyökerestől megváltoztatták”, ezért a törvényeket meg kell magyarázni. Az ajánlott mód: olcsó kiadványok, templomi szószékek, tisztviselők bevonása.⁷ A felhívás nem érte váratlanul a megyéket, május 8-a óta már folyamatban volt egy „...több tagból álló s a belügyek miniszterével közvetlen érintkezésbe lépendő középponti választmány” összeállítása (V. tc. 7. szakasz b. pontja). Feltételként, illetve követelményként szerepelt az, hogy munkájában a megye választókerületeinek képviselői és a községek előljárói is részt vegyenek.⁸ A Moson megyei közgyűlés május 1-jén választotta meg a negyven tagú testületet,⁹ melyben a Zichy-családból ketten, öt megyei tisztviselő (a példa kedvéért: Króner Lajos első- és Jankovits Antal másodalispán), hat lelkész, öt jegyző, három jogász (ügyvéd, ügyész), négy gazda és egy tanító foglalt helyet.¹⁰ A Pozsony megyei Középponti Választmány elnöke *Petőcz György* (1805—1849) másodalispán lett, s 69 tagból állt. Közöttük arisztokratákat (Pálffy Móríc gróf, Zichy József gróf) éppúgy találunk, mint a megye nemzetségeit képviselő németeket (Leopold Groyer, Josef Rauscher), szlovákokat (I. Lieskovsky, D. Medveczky).¹¹ Megtörtént az összeíró bizottságok összeállítása, a választókerületek kijelölése; a térképeket a „felosztási tervvel” együtt küldték el a belügyminisztériumba. Pozsony megyében kimutatást készítettek a lakosok számáról, az „abban divatozó nyelvekről” szüntügy.¹²

Az 1848. május 26-án, a belügyminiszternek küldött dokumentum szerint a Moson megyei *nezsideri* kerület falvainak 59%-a volt német, 41%-a vegyesen horvát és német lakosságú. Magyar település — a választókerülettel egybeeső — járásban nem létezett. A *mosoni* kerület negyedszáz

falvának 56%-a nevezhető németnek, 24%-a tisztán magyarnak; 4–4% (azaz egy-egy község) volt német-horvát, illetve német-horvát-magyar vegyes lakosságú; 12%-a német-magyar összetételű.¹³

A lényegesen nagyobb területű, népesebb Pozsony vármegye képlete természetesen bonyolultabb, így beosztása nehezebb feladat volt. Az 1848. május 1-jén készült beosztást alapul véve, illetve azt összevetve más statisztikai adatokkal, a következő kép bontakozik ki előttünk.

1848. május 1-jén az V. tc. 7. szakaszának rendelkezése szerint a megyét öt kerületre tagolták: *hegyentúli* kerület két választóhellyel — Stomfa és Búrszentgyörgy. Az előbbihez 22 község, az utóbbihoz 17 tartozott. A *felsőcsallóközi* kerület választóhelye Somorja 60 községgel és pusztával; az *alsó-csallóközi* kerület Dunaszerdahely 47 községével; a *szempeci* vagy szenci kerület 53 községgel és a *galántai* kerület 33 községgel.¹⁴ E kerületek közül magyarnak tekinthető a két csallóközi kerület; tisztán szlováknak a hegyentúli és a fentiekben nem említett, de önálló kerületként funkcionáló *nagyszombati* kerület a maga 40 településével. Vegyesen magyar és szlovák a galántai és a szempeci kerület. Itt kell megemlítenünk, hogy amíg Moson megyében még városi rangra emelkedett település sem volt, addig Pozsony megye öt szabad királyi várossal (*libera et regia civitas*) is dicsekedhetett: a 37 ezer lakosú *Pozsony*, továbbá *Nagyszombat*, *Modor*, *Bazin* és *Pozsonyszentgyörgy*. A városok polgársága — s ez különösen érvényes Pozsonyra — jelentős mértékben német. („Azonban megjegyzendő, hogy a miveltebb osztályúak a magyar és német nyelvet egyiránt gyakorolják; ezt különösen a városbeli lakosság nyelvbéli neveléséről állíthatni.”¹⁵)

1848. május 20-án István nádor az „Európa-szerte mutatkozó fontos eseményekre” hivatkozva Szent Jakab hava (július) 2-ra összehívta az országgyűlést, kötelezve a megyét képviselőinek „helyre és időre pontos” elküldésére.¹⁶

Két vármegye társadalmát szeretnénk megvizsgálni, két — méreteiben és politikai jelentőségében eltérő — megyéét, amely azonban a szomszédságon kívül egy dologban közös: mindkettő *nemzetiségi* vidéknek, törvényhatóságnak tekinthető.

A történelmi *Moson vármegye* az ország egyik legkisebb megyéje volt a maga hatvanezer lakosával (ha pontosak akarunk lenni 1841-ben 58 361, 1848-ban 61 862 fő).¹⁷ Fényes Elek (1807–1876) minősítése szerint az ország egyetlen megyéje, ahol a német ajkúak alkotják a többséget, ugyanis a lakosság 67,6%-a (abszolút számban 39 491 lélek) *német*; 16,12% (9413) *horvát*, s csak 13%-a (7600) *magyar*. A népszámlálások tanúsága szerint a századfordulón a hatvan község közül 37 tekinthető németnek, 14

magyarnak és 9 horvátnak. A magyarság főleg a Szigetközben tömörült (a példa kedvéért: Feketeerdő, Halászi, Árok, Remete, Lipót); itt alakult ki eleven érintkezés a csallóközi magyar településekkel. A németiség közé hat horvát nyelvsziget ékelődött: Mosonújfalú, Pándorfalu, illetve Körtvélyes, Horvátjásfalú, Bezenye; bár ezek elnémetesedése már a múlt században megkezdődött.¹⁸

Ha a megye településviszonyait, településstruktúráját tekintjük, ott igazi, korszerű értelemben vett (netán szabad királyi) várost nem találunk. Sajátos módon magyarázza ennek okát Balogh Pál 1902-ben: „Lakossága túlnyomólag fajnémet, mely leginkább közepméretű nagyközségekben lakik. Kis falukat alkotni pedig nem akar vagy nem tud”.¹⁹ Az urbanizáltabb település, a megye székhelye *Magyaróvár* 1848-ban mindössze 1969 lakost számlált, amit — lélekszámát tekintve — Moson (3425 fő), Szentjános (2259), Pándorfalu (2218) és Nezsider (2063) mezővárosok (oppidum) is meghaladtak. Talán ezzel a fejlődési sajátsággal is magyarázható — a megyebeli földbirtok-viszonyokkal, a kormánypárti, konzervatív hivatalnokok politikai nyomtatékával együtt —, hogy nem tudott olyan polgári réteg kialakulni, amely képes lett volna vállalni a modernizáció folyamatának, a reformküzdelem vezetését. A kortárs, Major Pál táblabíró például eképp jellemezte megyéje 1848-as viszonyait: „Hogy Mosony a múltban inkább Bécs, mint Buda felé gravitált, nem nagy titok ... Subsidiumot (hadiadó) megszavazott e megye, többet kelletténél, de közösen adózni 1847-ig éppen nem akart”.²⁰

Pozsony vármegye lakossága 1846-ban 247 064 fő volt (Fényes Elek), Csizmadia Andor adatai szerint 295 048.²¹ A megyében hat város fejlődött, közöttük öt szabad királyi városok kiváltságával rendelkezett (például követeikkel képviseltették magukat az országgyűlésen). Ezek azonban nem voltak magyar nemzetiségűek. Tulajdonképpen német városnak tekinthető a 37 255 lelket számláló Pozsony; szlováknak a 9566 lakosú Nagyszombat, a 4662 fő Modor, a 4841 fő Bazin és a 3355 lakosú Pozsonyszentgyörgy. Az egyetlen magyar, de nem szabad királyi város a 2600 lelkes *Somorja*. A 35 nagyközségből 19 szlovák, 15 magyar és 1 német. A „térért való küzdelemben” — írta Balogh Pál — a németiség „megyészerte kidül”, a horvátság nem tudott gyökeret verni. „Csak a magyarság és tótság versenyez kitartóan tovább egymással, bár mindketten érzik az idő súlyát”.²² Horvát településként értékelhető Dévényújfalú, németnek a községek közül Limpak, Németdiószeg, Dévény és Főrév.

Nemcsak Moson megye össznépességével, de a választásra jogosultak számával kapcsolatban is eltérő adatokkal találkozunk a forrásokban, szakirodalomban. Csizmadia Andor 1963-ban megjelent munkájában²³

Moson megyénél 4215 összeírt választópolgárt (6,81%), a megyei levéltári források viszont 62 064 lakost és 4204 választásra jogosultat (6,77%) tüntetnek fel. A továbbiakban ez utóbbi adatokkal, számokkal dolgozunk.²⁴

Pozsony megye lakossága 1848-ban 295 048 fő volt — Csizmadia Andor szerint —; az összeírt választók száma 19 703, ami még a Moson megyei, nem éppen kiemelkedőnek mondható, aránynál is mérsékeltebb (6,67%).²⁵ Viszont mindkét megye elmarad e régió többi megyéje mögött, hisz Zalában 9,7%, Vasban 9,15%, Sopron megyében 8,3% — csupán Győr megye szorul mögéjük a maga szerény 5,6%-val. Kérdés, hogy ez az alacsony proporció a census megszorításának, vagy a nemzetiségi idegenkedésből fakadó indolenciának köszönhető-e. Az előbbi vonatkozásra, a lakosság vagyoni helyzetére még visszatérünk, most csupán az utóbbira vessünk egy pillantást. A négy, a fentiekben említett, jórészt szlovák polgárságú szabad királyi városban a választára jogosultak száma 2245 fő volt, ami az összlakosság 11,22%-a; ehhez viszonyítva is szembetűnő a német polgárságú Pozsony tartózkodása e politikai lehetőségtől: a 37 255 fős városban (két választókerület!) mindössze 1160 választó iratta fel magát, ami csak 3,11%-ot tesz ki. A pozsonyi „bürgerek” idegenkedésére utal — ha közvetetten is — az, ami e városban 1848. március 17-én, az országgyűlési küldöttség Bécsből való visszaérkezésekor történt. Kossuth a „Zöldfa” szálló erkélyéről számolt be újtjuk eredményeiről, illetve mutatta be az ország kijelölt miniszterelnökét. Erre még „...a zárkózott német ajkú polgárság is kivette részét a közörmöből és hazafias érzéstől megdobbanó szívvel éltette a magyar nemzet újjászületését. Ez volt az a nagy történelmi pillanat, amidőn végleg kiegyenlítődtött Pozsony és a nemzet lelkülete közti 322 éves ellentét” — írta 1911-ben a város egyik krónikása.²⁶ A jelek szerint ez a pillanat igencsak rövidnek tűnhetett.

A régió legjelentősebb városa, Pozsony közgyűlése 1848. május 4-én említi jegyzőkönyvében, hogy Batthyány Lajos (1807—1849) miniszterelnök április 19-én „...a közelebbi országgyűlésen alkotott Törvényeknek hiteles példányát átküldi”.²⁷ A városatyák még ugyanezen a napon hozták meg az első intézkedéseiket a IV.tc. által előírt országgyűlés „...követeinek népképviselőlet alapján leendő választására”. Miután az V. tc. 5.§ A. 14. pontja Pozsony városát a szomszédos Pozsonyváraljával két választási kerületre osztotta, a közgyűlés közös tanácskozásra hívta a váraljaiak képviselőit. Két nap múlva valóban megjelent a küldöttség, amely a biztonság kedvéért a következő nyilatkozatot tette: „...ők a függetlenségökre nézve, amennyiben az netán

ezen részvételök által e város irányában valami csonkítást szenvedhetne, óvásokat kijelenteni kéntelenek”. A város részéről természetesen biztosították őket, hogy itt „függetlenségök semmi kérdésbe nem jöhet”, mivel csak a törvény által adott követválasztási jog „közös gyakorlatáról lehet szó”. Ennek tisztázása után a várost két „követválasztási” kerületre osztották, s megalakították a 20 fős középponti választmányt Esterházy Kázmér gróf elnökletével.²⁸ Május 31-én tárgyalták az országgyűlésre küldendő képviselők megválasztásának mikéntjéről szóló belügyminiszteri utasítást, s vették át az összeírásokhoz használandó íveket.²⁹ Július 7-én hallgatták meg a középponti választmány jelentését a két képviselő megválasztásáról; majd az eljárásról vezetett jegyzőkönyvet a választók névjegyzékével és „valamennyi e tárgyban szerkesztett Irományokkal együtt” elhelyezték a levéltárban.³⁰

A történeti statisztikában ismert egy másik számítási mód is, amely a lehetséges, az optimális számhoz viszonyítva mérlegeli az 1848-ból ránk maradt adatokat.³¹ Abból indul ki, hogy általános választójog mellett nagyjából a lakosság 60%-a szavazó. Ez Moson megyében 37 238, Pozsony megyében 177 028 főt jelentett volna. Az 1848:V. tc. 2.§-a a nőket kihagyta a választásra jogosultak köréből. Az 1828-as összeírás a nő—férfi megoszlást 50,75%- 49,25%-ban adja meg. Elvileg — ismételjük, általános választójog mellett — 1848-ban Moson megyében 18 340, Pozsony megyében 87 186 férfi adhatta volna le voksát (az összlakosság 23, illetve 29,5%-a). Moson megye így sem áll valami előkelő helyen, Pozsony is csak Sopront (28%) előzi meg (Zala 33%, Vas 31%).

A kép valójában nem ennyire elkedvetlenítő és sötét. Mi a fenti eszme-futtatásban egy ideális, általános választójoghoz viszonyítottunk. 1848 előtt, a rendi képviselőlet idején a Moson megyében összeírtak közül — régi jogon, a származás kiváltsága révén — 107-en szólhattak bele az országgyűlési követek küldésébe (az összeírtak 2,54%-a); míg Pozsony megyében az *ismert* kerületekben 5709-en (3,1%). Ehhez képest a 4204 és a 19 703 fő, a 6,77 és a 6,67% mégiscsak elismerésre méltó növekedésnek, ha úgy tetszik, fordulatnak tekinthető.

2. A választói jogosultság elveiről

1848 előtt a feudális rendi képviselőlet — mint említettük — az elsótáblán jórészt a lakosság egyhuszad részét kitevő nemességet érintette. Ezen a régi, a szerzett jogon az új törvény alkotói nem kívántak változtatni, azaz az V.tc. 1.§-a értelmében „...mindazok, kik a megyékben és szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal

bírtak, e jog gyakorlatában ezennel meghagyatnak”. Ez — vélte megnyugodva a dietális bizottság — „...valóságos nyereségnek mondható ezekben a viharos időkben, amelyek minden fönnálló intézményt általános fölforgatással fenyegetnek”. Bár azt a megjegyzést is hozzáfűzik, hogy ez az engedmény az „arisztokratikus elv szempontjából” is kedvező.³²

A pozsonyi országgyűlés e rendelkezése nem nagyon nyerte el a hazai közvélemény tetszését. A Pest megyei közcsendi választmány március 26-i ülésén az ellen tiltakoztak, hogy nemes és nem nemes között különbséget tesznek; vagyis a nemes szavazójoga pedig cenzushoz legyen kötve. *Nyáry Pál* irónikus megjegyzése: „... a nemességet jogi penzióba (nyugállományba) kívánja helyezni teljes fizetéssel, azaz fejenkénti voksától élete fogytaig nem kívánja megfosztani, pedig talán jobb lenne csak a rókatorkos mente elkopásáig mennie”. *Petőfi Sándor* a választmánnyal azt akarta a pozsonyi rendeknek megüzentetni, hogy a tízparancsolat egyik pontját ilyen módosítással hirdessék ki: „Tiszteljed a jogegyenlőséget, hogy hosszú életű lehess e földön.”³³

A radikális *Márczius Tizenötödike* című lap azonban azt is igazolta, hogy képes — az idő múlásával — a törvénnyel kapcsolatos álláspontján változtatni. Március 28-án még olyan tájékoztató jelent meg a lap hasábjain, miszerint a készülő képviselői rendszer a „józan ész botránkoztatására” meg akarja tartani a letűnt idők „körters tömegeit”. Szerintük azon a vidéken (s ez kitüntetően is jellemző a nyugati régióra), ahol nemes községek vannak, „...a legérdemtelenebb nép monopolizálná az emberi jogok legszebbikét”. Öt nappal később, április 2-án viszont már dicséri az elaborátumot, amely „...szabadelvűségénél fogva minden európai más országbeli törvényeket jóval túlhalad”. Tehát belenyugszik — többek között — a volt bocskoros nemesek szavazati jogának meghagyásába.

Komorabb hangot ütött meg az a beadvány, amit a Pest városi közcsendi bizottmány (név szerint Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, Eötvös József, Pulszky Ferenc) intézett a kijelölt miniszterelnökhöz, Batthyány Lajoshoz. „Képzeltetetlen ellenszenv nyilatkozik ez eszme ellen” — írták április 1-jén — inkább a vagyoni cenzus legyen magasabb, „...semmint a kaszti különbség fennmaradjon”. A pestiek, s velük a felterjesztés írói a szerzett jogok meghagyását a kaszti szellem konzerválásának tartották.³⁴

Ezekhez hasonló gondolat bukkan fel az egyik, Moson megye 1848-as történetéről szóló dolgozatban is. „Ezeknek a törvényeknek azonban, bármennyire alapvető forradalmi fordulatot fejeztek ki, hamar kiütöztek a fogyatékoságai ... A képviselők választását úgy szabályozta a törvény, hogy a nemesek választójogukat ezután is megőrizték”.³⁵ Jóllehet, ez a 19.

század polgári átalakulásának magyarországi sajátága volt: a politikai egyenlőség nem a kiváltságok eltörlésével valósult meg, hanem úgy, hogy a magyar törvény a nemesek mellé emelte a nem nemeseket.

Az V. törvénycikk elfogadásakor talán a legtöbb vitát a *korábbi jobbágyok* választójogának kérdése váltotta ki. A törvénycikk megszövegezője, Ghyczy Kálmán negyed telekben jelölte meg a cenzus alsó határát, az úgynevezett konferencia a fél telekhez ragaszkodott volna. A dietális bizottság a főrendiházban indítványozott, de érvényre nem emelkedett cenzusnövelő módosításokkal rokonszenvezett. (A divatos kifejezés akkor a „stabilizmus” volt, amely alatt a konzervatívok az állami rendnek a választók magasabb életkora és vagyoni cenzusa által biztosítandó szilárdságát értették.³⁶) A kijelölt igazságügy-miniszter, Deák Ferenc (1803–1876) a kerületi ülésen Ghyczy javaslatát pártfogolta. Szerinte az egynegyed telkesek kirekesztésével sok megye lakosságának túlnyomó részét hagynák ki a választójogból. Vagyoni és műveltségi szempontból egyébként sem lehet lényeges különbséget tenni negyed- és féltelkes között. Akkor pedig e „csekély percent” (számítása szerint 10%) miatt minek kell elégedetlenséget teremteni az országban („...ez az elégedetlenség a főrendek által hangoztatott stabilizmus elvének csak ártalmára lenne” — mondotta).

Deák felszólalása perdöntőnek bizonyult. Még elhangzása előtt javasolta a dietális bizottság az uralkodónak a jobbágytelek cenzusának felemelését,³⁷ a kerületi ülés viszont Deák Ferenc és Ghyczy javaslatát támogatta. 1848. április 4-én törvénybe foglalták a legalább negyedtelkesek választójogát. Szavazhattak tehát azok a jobbágyok, akik „...egyéb községekben eddigi úrbéri értelmében vett 1/4 telket, vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot ...bírnak” (V.tc. 2.§).³⁸ A politikai folyománya a Pozsony megyei közgyűlés megfogalmazásában: a nemesség nemcsak eddigi kiváltságait adta fel, hanem a „...kizárólag őket illető jogaikat a nem nemesekre is kiterjesztve az eddig földes uri hatalom alatt állott Jobbágyokat az alól is tökéletesen felszabadították”, a nem nemes lakosokat, így a jobbágyokat a jövő országgyűlésén, a megyegyűléseken „...képviselők általi részvétellel is felruházták” (1848. május 8.).³⁹

A választók között az egyik legmegbízhatatlanabb kategória — legalábbis a vizsgálódás szemszögéből — az, amelyik a *kézművesekre* és *gyárosokra* vonatkozott. Vitatható az értékük a kutatás részéről, hiszen a törvénycikk kizárta azokat, akik csak maguk dolgoztak. Az 1848:V. törvénycikk 2.§ b. pontja szerint választásra jogosultak a fent nevezettek közül azok, akik „...telepedve vannak, ha tulajdon műhellyel, vagy kereskedési teleppel, vagy gyárral bírnak, s ha kézművesek, folytonosan

legalább egy segéddel dolgoznak". Nem vonjuk kétségbe, hogy az összeírások e része nem tekinthető az 1848 előtt iparúzóik számának, lakóhelyének és foglalkozási megoszlásának rekonstruálására tökéletesen alkalmas és megbízható adatsornak; a valóság egyfajta mozaikkockáinak talán mégis. Olyan mutatónak, ami hozzásegíthet egy adott vidék gazdasági fejlettségének méréséhez. Úgy véljük ugyanis, hogy a jegyzékbe vetek jelenléte (vagy éppen hiánya), szóródásuk, foglalkozási struktúrájuk az adott régió fejlettségének egyfajta mutatója. A valóság és az összeírás közötti különbség vagy eltérés más forrásokra támaszkodva kimutatható és eltüntethető.

Választhattak azok is, akik ugyan nem tartoztak e körhöz, de „saját földbirtokukból vagy tőkájükből” legalább száz ezüst forint évi „*állandó s biztos jövedelmet*” képesek kimutatni. A dietális bizottság e kategória cenzusát is emelni szerette volna. Az uralkodónak küldött „nyomatékos ajánlás” a törvényjavaslat 300 forintos ház- vagy földbirtok-érték helyett 400 forint mellett kardoskodott. Ilyen reáliák nem léte esetén évi 200 forint tiszta jövedelmet írt volna elő a törvényjavaslat által kívánt 100 forint helyett.⁴⁰

A kutatók előtt (következésképp a szakirodalomban) e kategória sem tartozik a leghasználhatóbbak közé, mert „...egyfelől nincsenek előzményei, azaz más időszakból származó analógiái, másfelől pedig a névjegyzékek nem egységesen rögzítették a jövedelem nagyságát”.⁴¹ Bizonytalansági tényező kétségtelenül előfordul (bevallás, előjárói bementés, a jövedelem differenciáinak mellőzése), mégsem érdektelen — természetesen jelentőségéhez mért szinten és fontosságot tulajdonítva — e kategória elemzése.

Minden bizonnyal a legszilárdabb, leginkább megbízható kategória az *értelmiségé* volt. Az utolsó rendi országgyűlés követői először az intelligencia választójogát is vagyoni cenzushoz kötötte volna. Elképzelésük szerint a szavazás joga csak olyan valakit illetne meg, aki legalább száz forint házbért fizet. A plenáris ülés 1848. március 31-én nem támogatta ezt az elképzelést,⁴² így az V. törvénycikk 2.§-ának d. pontja értelmében választók lettek „Jövedelmükre való tekintet nélkül a tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók, azon választó kerületben, mellyben állandó lakásuk van”. Vitára csupán az adhat okot, hogy a 19. század közepén, két társadalmi formáció határmezsgyéjén ki, illetve milyen foglalkozás minősíthető értelmiséginek. Az intelligencia kritériumait hordja-e magán

például a százados, a vívómester, vagy éppen Mosonban a fővadász, az erdőmester?

3. A választók összeírása

Az 1848:V. törvénycikk („Az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról”) végrehajtására — az alispán elnökletével — úgynevezett *középponti választmányt* kellett létrehozni, amit a megyei közgyűlés választ meg (V. tc. 7.§ b.). Ez a választmány közli a választás technikai részleteit: kinevezi azt az *összeíró küldöttséget*, amely táblás jegyzékbe foglalja a jelentkezőket, megjelölve választói jogcímüket (12.§ a-b). Az elkészült névjegyzéket a központi választmány közszemlére teszi, s az esetleges észrevételek után kiegészíti és kiigazítja (az esetleg elutasítottak listáját csatolja).

Az összeíró bizottságok a választói névsort három, megegyező példányban készítették (17. §); az egyik példány a levéltárba került, a másikat a Belügyminisztériumnak terjesztették fel; a harmadik az úgynevezett munkapéldány, amelyet a *szavazatszedő bizottság* használt (21.§ e). A Magyar Országos Levéltár 1848—1849. Belügyminisztérium Országglászáti osztály (H 13) 2. kútfő 136. tétel 4808. szám (Moson), illetve 290. tétel 5290. szám (Pozsony) alatt kellene lenniök a rovatos névjegyzékeknek. A tételek azonban hiában szerepelnek a mutatóban, az iratanyag hiányzik. A Győr—Moson—Sopron Megyei Levéltár Mosonmagyaróvári Levéltárában — párját ritkítóan — a rovatos névjegyzékek hiánytalanul megmaradtak; az egykori Pozsony megye levéltárában viszont a nyolc választókerületből mindössze hat jegyzéket vehettünk kézbe. Amit külön is sajnálhatunk: A Pozsony városi levéltár nem tudja ezt az érdekes és fontos anyagot a kutatók rendelkezésére bocsátani.

a.) A régi jog szerint szavazók (1848:V.tc. A. 1.§)

Említettük, hogy a törvényhozók a „politikai jogélvezetet” nem kívánták elvenni azoktól, akik addig annak birtokában, gyakorlatában voltak. Ugyancsak volt szó arról is, hogy Moson vármegyében 1848-ban 107, Pozsony vármegye hat kerületében 5709 olyan személyt írtak össze, aki élvezte a „régijog” előnyeit. Ez a választásra összeírtak 2,54%-a Mosonban, 29%-a Pozsony megyében.⁴³ Az összehasonlítás kedvéért: a megfelelő kategória aránya Sopronban 15,11%, Vasban 19,6%, Zalaiban 18,3%.

A mosoni jelenség, ez a meglehetősen alacsony szám — megítélésünk szerint — a megye nemzetiségi összetételével, jellegével is összefüggésbe hozható. Kevés ugyanis a magyar nemes, a *natio hungarica* tagja; ismeretlen e tájon az úgynevezett nemesi falu fogalma; nem található egyetlen szabad királyi város sem, melynek polgárai emeltek volna ezen a számon. Csak ezzel tudjuk magyarázni, hogy a zurányi (vagy nezsideri) kerület 26 német vagy horvát falvában mindössze 48 nemeset tudtak számba venni (13-ban egyet sem); ugyanakkor a mosoniban 59-et (itt 12-ben nem található nemes). A minden kétséget kizáróan magyarnak mondható községek közül csupán a 278 lelket számláló Feketeerdőn nem élt nemes, míg a másik ötben (Halászi, Arak, Mecsér, Szentmiklós, Pusztasomorja) 14 — arányosan elosztva. A legtöbb régi joggal rendelkező választót a megyeszékhely, Magyaróvár (17), illetve Moson (10) regisztrálhatta; ugyancsak 10 főt találunk Hegyeshalomban, 6-6 főt Nezsiderben, Oroszvárrott és Rajkán.

A régi jog szerint szavazók számát tekintve Pozsony megye messze kiemelkedik a nyugati régió törvényhatóságai közül. Pedig adataink között az öt szabad királyi város közül csupán egy (Nagyszombat) szerepel. Ha Moson megyében az alacsony számot a magyar lakosság hiányával magyaráztuk, a magyarság és nemesség körének meglehetősen nagy egybeesését e megyében világosan láthatjuk. A hat — részleteiben ismert — választási kerület 5709 régi jog szerint szavazójának 68%-a a két csallóközi kerületből került ki. A dunaszerdahelyiben összeírt választók 72,9%-a, a somorjaiban 40,7%-a volt nemesi származású. Egyedül a dunaszerdahelyi kerületről mondható el, hogy minden településen találtak régi jog szerint szavazó férfit. A nagyszombati és a szenci kerületben 13—13, a somorjai kerületben 6, a búrshégyházi kerületben 5, a galántai kerületben 4 olyan község volt, ahol egyetlen régi jog szerint szavazó sem akadt. A legnagyobb számmal (294 fő) természetesen Nagyszombat szabad királyi város rendelkezett. Ezt követi a dunaszerdahelyi kerület három községe: Nemesabony 195, Nemesbóly 194, Alistál 159 fővel. E kategória vezető települése a maga kerületében Nemeskajal (galántai ker.) 165, Réte (szenci ker.) 126, Vajak (somorjai ker.) 80 és Kuklő (búrshégyházi ker.) 62 nemes választóval. Említést érdemel e vonatkozásban Nagy- és Kispóka, ahol az összeírt 245 választópolgárból 208 volt nemes; Nagypadány 114 — 106-os, Nagymad 105 — 102-es és Magyarbél 81 — 77-es viszonylatával. Kisbudafáiban mind a 26 jegyzékbe vett szavazó a régi jog szerint adhatta le a voksát.

b.) A legnépesebb kategória: a földművesek, háztulajdonosok (1848:V. tc. A. 2.§ a.)

A törvény egész pontosan eképp rendelkezik: választók lesznek „Kik... rendezett tanáccsal ellátott községekben 300 e(züst) f(orin)t értékű házat vagy földet, egyéb községekben pedig eddigi úrbéri értelemben vett 1/4 telket, vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot... bírnak”. Ez a kategória talán a legérdekesebb, leginkább figyelemre méltó Moson megyében.

A megye két választókerületében 3132 olyan személyt írtak össze, akik rendelkeztek a törvény követelte képességgel. Ez a szám a választópolgárok 74,5%-át jelentette, vagyis ők alkották a legnépesebb csoportot. Az eltérés a két választókerület között nem lényeges: 1767 fő (56,4%) volt a zurányiban, 1365 (43,6%) a mosoniban. A megyei összeírások pontosságával szerencsénk van: kielégítő részletességgel rögzítik az adatokat, következésképp lehetőség nyílik a volt jobbágyok differenciálódásának részletesebb elemzésére.

A census alsó szintjét a választók 22,5%-a érte el; ennél többel, legalább fél telekkel 17%; háromnegyed telekkel 8,42%; egész telekkel 3,77% rendelkezett, s ami számunkra a meglepetés erejével hatott az *egy egész sessionál nagyobb*, azaz több jobbágyteleknyi földdel e választók 25,72%-a diszponált. A kerületek közül — ebben a vonatkozásban — a zurányi a vezető 683 választópolgárral, a mosoni kerület 505 személyével szemben. Az egészszelkes választóval egyáltalán nem rendelkező falvak száma 14; ebből 11 német, 2 horvát, és 1 magyar nemzetiségű. Viszont 21 olyan község volt a megyében, ahol a választóképes parasztlakosság mintegy felénél kimutatható az egész — vagy annál nagyobb (több) sessio. Nemzetiségi megoszlásuk: 15 német, 4 horvát és 2 magyar. A legmódosabb falvak a mosoni kerületben Bezenye, Mosonszentjános és Mosonszolnok (egy horvát és két német település); a nezsideri (zurányi) kerületben Barátfalu, Miklósfalu, Újfalú és Zurányfalú — három német és egy horvát község. Mindenképp meg kell említenünk a szentjánosi Unger Mátyás nevét, aki egymaga tíz jobbágytelek nagyságú földet művelt illetve bírt.

Fentebb említettük, hogy Moson vármegye volt az egyetlen magyarországi törvényhatóság, ahol a német elem volt túlsúlyban. Márpedig ez az *őslakos*, s nem betelepített németiség viszonylagos jómódot tudott magának teremteni munkájával, szorgalmával. Moson megyében is, Sopron vagy Pozsony megyében. A legmódosabb 21 település 71,4%-a német, 19,1%-a horvát és 9,5%-a magyar. A volt jobbágyok ilyen mérvű differenciáltságával (viszonylagos gazdagságával) mindaddig más megyékben nem találkoztunk. Valahol itt egyenlítődik ki az a hátrány, amely az előző

kategóriánál, a régi joggal (nemességgel) rendelkezőkkel szemben mutatkozott.

Pozsony vármegye hat ismert választókerületében 7836 főnek volt legalább egynegyed nagyságú földje (az összeírt választópolgárok 39,77%-a). A teleknagyság kiszámításának érdekes módozatával ismerkedhetünk meg a galántai kerület Hódi községe összeírásában: „Az úrbéri telkek esetében 120 krajczárt véve egy egész úrbéri Teleknek; mivel a közmunkáknál ezen Kults szerint rovattak meg, így 30 krajczáros helyet vett az összeíró 1/4 teleknek”. A megyei választókerületek sorrendje e kategóriába tartozók számát tekintve: szempeci kerület 1769 fővel, nagyszombati kerület (1744), búrshentgyörgyi kerület (1300), somorjai kerület (960) és végül a dunaszerdahelyi (830 fővel). Itt mintha visszájára fordulna az a helyzet, amely Moson megyében, illetve a régi jog szerint szavazók vonatkozásában tapasztaltunk.

Ott, ahol magas a régi jog szerint szavazók száma, meglepően alacsony a volt jobbágy-szavazóké. Két kerületben, mindkettő túlnyomó többségében magyar lakosságú, a dunaszerdahelyiben és somorjaiban három és félszer, illetve ugyanannyian szavazhattak „régii jogukon”, mint a jobbágytelkek nagysága jogán. A nemzetiséginek minősíthető kerületekben viszont fordított az arány: a búrshentgyörgyi kerületben egyenesen hatszor annyi parasztszavazó volt, mint nemesi származású (1300 — 221).

Ugyanígy különülnek el egymástól a magyar és szlovák kerületek a parasztgazdaságok vagyoni helyzete, a jobbágytelkek nagysága szempontjából is. Az összeírt parasztgazdaságok 18,6%-ban vehettek jegyzékbe egy egész sessionál nagyobb földtulajdonost a somorjai kerületben; 18,5%-ban a dunaszerdahelyi, 17,7%-ban a galántai kerületben. Vagyis a többségében magyar lakosságú falvakban. A legkevesebb egész telkes gazdaságot (e certzussal rendelkező választópolgárt) a búrshentgyörgyi kerületben találhatunk: abszolút számban 53-at, az összeírtak 4%-át. A legtöbb módosabb gazda Bős községben volt, szám szerint 86; a további sorrend: Sárffó 44, Alsószei 43, Keresztúr (nagyszombati ker.) 42, Tallós 39 esetben.

Összegezve: Moson megyében 3132-en, Pozsony megyében — az ismert kerületekben — 7836-an, a választópolgárok 74,5%, illetve 39,77%-a élhetett (már amennyire egyáltalán óhajtott) ezzel a polgárjoggal. Azok, akik 1848 előtt nem szólhattak bele a törvényhozás menetébe.

Az 1848: V. törvénycikk 16.§-a szerint az összeíró küldöttség azokról is készít különjegyzéket, „...kik bejegyeztetésük végett magokat előtte jelentették, de attól általa elmozdítottak”. Az elmozdítás legegyszerűbb oka — például a jelen kategóriában — az előírt cenzus hiánya. Pozsony

megyében azonban más okokkal is találkozunk, s nem is ritka esetben. A galántai választókerület hat községénél (Basakony, Gány, Középcsőppöny, Szered, Vága és Vágszerdahely) található bejegyzés, miszerint a község lakóinak egy része — rablás miatt — vizsgálat alatt áll, ezért ki kellett volna őket hagyni a névsorból. Az összeírók azonban másképp döntöttek, a következő megjegyzéssel: „...az összeírás tekintettel a különben felállított választói tehetségre teljesítetvén az érintett rablásokban netalán részt vevő és jelennen besorozott egyének ellen lehető kifogások a középponti választmány eljárására halasztattak”.⁴⁴

1848 tavaszán néhány nagyobb városunkban (Pozsony, Pest, Szombathely stb.) zsidóellenes zavargások kezdődtek. Általánosan ismert felfogás szerint ez a céhes (azon belül is a német nemzetiségű) polgárság harca volt a konkurencia ellen. Mindent azonban ezzel és így nem lehet megmagyarázni. Például azt, hogy ezek az antiszemita zavargások miért terjedtek át Pozsony megye — nem német, s nem céhes polgárok lakta — falvaira. A szenci kerület három községében találunk utalást a magyar forradalmat megszeplősítő atrocitásra. Kisgeszt és Majtény összeíró jegyzékén olvasható: „Ezen helységben zsidó ellen általános zendülés volt!”; míg Tótújfalu esetében: négyen „...a helybéli zsidó rombolásban lepettek”. Mindenesetre a középponti választmány valamennyiüket kizárta ebből az új politikai jog gyakorlásából.

c.) *Iparosok, kalmárok, gyárosok és „tőkepénzesek”* (1848: V. tc. 2.§ b-c.)

Az 1848: V. tc. A. 2. § b-c. pontja szerint választójogot kapnak, kik „...mint kézművesek, kereskedők, gyárosok telepedve vannak, ha tulajdon műhellyel vagy kereskedési teleppel, vagy gyárral bírnak, s ha kézművesek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak”; továbbá azok „Kik, habár a fentebbi osztályokba nem esnek is, saját földbirtokukból vagy tőkájükből eredő 100 ezüst forint évenkénti állandó s biztos jövedelmet kimutatni képesek”.

Moson megyében ebbe a kategóriába 739 választópolgár sorolható, az összességnek 17,58%-a. Talán nem tévedünk: ez is a fejlettség, a viszonylagos jómód egyik mutatója. Különösen szembeűnő ez, ha a megyét a régióban helyezzük el: Zala megye 3257 fő (13,9%), Sopron megye 2230 fő (13,18%), Vas megye 2318 fő (9,92%). Pozsony megye ebből a szempontból, a maga 7,38%-ával (abszolút számban 1455 fő) messze elmarad Moson mögött. De ne feledjük: a szabad királyi városok összeírásai — benne Pozsonyéval — nem maradt ránk. Pedig azok meghatározó jelentőségűek lennének.

Moson zurányi kerületében egyetlen olyan falu sem található, ahol „legalább egy segéddel” dolgozó iparos ne lett volna (leszámítva Leithabruckot, ahol egyetlen, más választói kategóriába sorolható, esetleg az előírt cenzussal rendelkező személyt sem tudtak lajstromba venni). A mosoni kerületben azonban négy község is említhető: Arak, Feketeerdő, Alsóillmic és Pomogy. A legtöbb kézművessel, kereskedővel, „tőkepénzessel” a zurányi kerületben Gálos, Nezsider és Boldogasszony; a mosoniban Moson, Magyaróvár, Mosonszentjános, Lucsony dicsekedhetett. A felsoroltak közül 5 német, 2 német-magyar vegyes község.

Ha a foglalkozási ágak országos gyakoriságának sorrendjére lennénk kíváncsiak, akkor az 1828-as országos összeíráshoz kell fordulnunk. E felmérés bizonyossága szerint az iparosok, kézművesek listáját a csizmadiák vezették 12,1%-kal, a molnárok (10,5%) és a szabók, szűrszabók (8, 1%) előtt.⁴⁵ Ne hagyjuk azonban figyelmen kívül, hogy ez az összeírás nem tesz különbséget a csak egymagában, illetve a legalább egy legénnyel dolgozó kézművesek között.

A Moson megye két kerületében összeírtak együttvéve 42 iparágat képviseltek. Sorrendbe állítva, e megyében a *kereskedők* vezetnek 86 fővel, akiket a *kovácsok* követnek 52, majd a *kocsmárosok*, *vendéglősök* 45, a molnárok 39, a csizmadiák 33, a szabók 26 és az asztalosok 23 jelöléssel. E vonatkozásban — amint a fenti ismertetésből látjuk — lényeges eltérést figyelhetünk meg az országos képtől, sorrendtől. A kereskedők első, a kocsmárosok, vendéglősök harmadik helye Moson megyei sajátosság; egyetlen szomszédos megyében sem találkozunk hasonlóan előkelő pozíciójukkal. (Az 1828-as összeírásban viszont ezt a foglalkozást nem számították az iparosok, kézművesek kategóriájába.)

Pozsony vármegye hat kerületének 1455 — a törvény által előírt követelménynek megfelelő — kézművese, iparosa 56 foglalkozási ág között oszlott el. Még így is volt 106 község a 264-ből (40%), ahol egyetlen egyet sem lehetett összeírni. Ezt, a nem éppen megnyugtató statisztikát Dunaszerdahely „vezeti” 42 községével, mögötte a szenci és somorjai kerület 25-25 községgel áll. A legkevesebb a bűrszentgyörgyi kerületben található, mindössze 2 község. Az iparosokkal ellátott, vagy ha úgy tetszik, a gazdaságilag fejlettebb kerületek listáját a somorjai vezeti, az összeírt iparosok 31,7%-val. A további sorrend: nagyszombati kerület (20,8%), dunaszerdahelyi kerület (15,2%). A legkevesebb, 69 iparos, tőkepénzes a szenci kerületben volt (6,7%).

A foglalkozási ágak közül e megyében a *molnárok* állnak az élen (203 választó, 20%); másodikok a *csizmadiák* (148 — 14,6%), majd a *kovácsok*

(93 — 9,2%). E kerületekben a kereskedők 4,6%-kal, a kocsmárosok pedig mindössze 2%-kal szerepelnek. Ez a sorrend már megközelíti az ország statisztikai mutatószámait.

Társadalomtörténeti szempontból — minden kétséget kizáróan — ez az egyik legbizonytalanabb kategória. Csak a mestereket veszi számításba, közülük is azokat, akik más munkaerőt is foglalkoztattak. A 19. század közepén, országos viszonylatban egy mesterhez 2,8 legény kalkulálható.⁴⁶ Eszerint az összeírásainkban szereplő foglalkozási ágakat tekintve Moson megyében hozzávetőlegesen 1462 fővel számolhatunk, ami a megye lakosságának 2,36%-a. Pozsony megyében — hasonló vonatkozásban és számítással — 8333 személyről van szó, ami itt valamivel jobb átlagot, 2,8%-ot jelent.

d.) Az értelmiségiek (1848:V. tc. A. 2.§ d.)

Az V. törvénycikk 2.§-nak d. pontja meglehetősen szűken vonja meg a korabeli értelmiség fogalmi körét. A felsorolt szakágak sem zárják ki egymást, így lesz ez a csoport az egyik legképlékenyebb kategóriává (például: tudor — magyar tudós társaság tagja; tanár — tanító stb.). Mivel ebben az esetben vagyoni cenzust nem alkalmaztak („jövedelmükre való tekintet nélkül”), számszerűségében ez az egyik legmegbízhatóbb választási csoport. Azon ezért lehetne vitatkozni, hogy mindkét vizsgált megyénknél miért marad ki a felsorolásból az állatorvos („baromorvos”), az építész; vagy miképp sorolható az intelligencia körébe a számtartó, a harmincados, a fővadász, az erdőmester vagy a kasznár.

A természetéből következően ez a választói kategória nem lehet túl népes (a nyugat-magyarországi régióban csupán Moson megyében haladta meg a régi jog szerint szavazók számát). A Moson vármegyében összeírt 226 értelmiségi a választópolgárok 5,38%-át teszi ki, ami — tekintve a szomszédokat — nem rossz arány; a Pozsony megyei 534 fő (2,71%) annál inkább. Sopron megyében a választók 4,36%-a, Vas és Zala megyében egyaránt 3—3% volt az *értelmiséginek minősítettek* részesedése. (Szeretnénk megjegyezni, hogy az összeírások módszeréből is következhet eltérés a számadatok között. Volt választókerület vagy megye, ahol akkorátusan feltüntettek minden ismérvet, amely e jog gyakorlására valakit alkalmassá tett; nem egy olyan eset fordult elő, hogy adott személy mind a négy kategória követelményének megfelelt. Másutt — s ez Nyugat-Dunántúlra is jellemző — megelégedtek csak egy kritérium tekintetbe vételével, ilyenkor a többire már nem ügyeltek.)

A mosoni választókerületben egy-egy községre *átlag* 3,85 értelmiségi számítható; a helyzet a nezsideriben a jobb: ott 4,84-ös átlag mutatható ki. A megyei középérték 4,35 (Sopronban 3,16; Pozsonyban 2,0; Vasban 1,14 és Zalában 1,32 a mutató). Alig találunk viszont Moson vármegyében olyan községet, ahol egyetlen értelmiségi — tehát egyetlen lelkész vagy tanító — ne lakott és működött volna: a mosoni kerületben a 428 lelket számláló Felsőillmic és a 221 lakosú Arak említhető; a nezsideriben a 150 lakosú Leithabruck vehető figyelembe, ahol — mint említettük — senkit sem írhattak választóként össze. Pozsony megye községeinek egyharmadában (88) nem volt értelmiségi választó. Érdekes módon a legtöbb ilyen település két magyar kerületben: a dunaszerdahelyiben és somorjaiban lelhető fel.

Moson megyében a legtöbb értelmiségi Magyaróvárrott élt (26 személy), ami e település rezidencia-jellegéből következik; az ezt követőben, Mosonban 9; a nezsideri kerületben a járási székhely (rezidencia), Nezsider vezet 10 értelmiséggel Rajka előtt (9). Pozsony megyében a sort a nagyszombati kerület vezeti 126 fővel, ami 25,1%-a volt az összes értelmiséginek (jellemző módon a szabad királyi város, Nagyszombat 79 szellemi foglalkozású személyt adott). Második helyen a somorjai kerület áll (114 fő, 22,7%); a harmadik a szenci kerület (82 — 16,3%). A sereghajtó a búrshantgyörgyi (56 — 11,2%); viszont itt van a legkevesebb, értelmiségét nélkülöző község (2).

Nem tartogat különösebb meglepetést számunkra az értelmiségi foglalkozásuk gyakorisági sora. 1848-ban csak az volt a kérdés, hogy az egyházi személyek kerülnek-e az első helyre, vagy a tanítók, tanárok (előkelő helyezésűek a jegyzők is, de ez sokszor a falu tanítójának a funkciója is volt). Moson és Pozsony megyében egyaránt a *lelkészek* találhatóak a vezető helyen (63, illetve 137 fő), majd a *tanítók, tanárok* következnek (62, illetve 108 fő). Lényegesen kevesebb a *jegyzők* száma (29, illetve 74). Moson megyében a további sorrend: sebészek (24), orvosok és ügyvédek (9-9); Pozsony megyében: ügyvédek (49), ispánok (23) és az orvosok (14). A korszerűbb, a lakosság számára nélkülözhetlenebb értelmiségi foglalkozásokkal (gyógyyszerész, mérnök, állatorvos stb.) csak elvétve találkozunk.

A Pozsony megyei lajstromos névjegyzékeken feltüntetett 534 értelmiségi 21 fajta foglalkozásra osztható. Az egyházi személyek és az oktatással foglalkozók népesebb tábora mellett három jelentős kategóriát különíthetünk el: a közigazgatás tisztviselői (szolgabíró, táblabíró, alispán, jegyző, írnok); a jogszolgálat szakértői (ügyvéd, ügyész, esküdt); a

gazdasági irányítók (számtartó, tisztartó, kasznár). A művész-fogalomkört viszonylag kevesen töltik ki (festőművész, karmester).

Ehhez a választói csoporthoz két megjegyzést kívánunk fűzni. Az összeírásokból egyáltalán nem derül ki, hogy ez az intelligencia milyen nemzetiségű. A névjegyzékek magyar nyelven készültek (köszönhetően az 1844:II. törvénycikknek), jöllehet a német, horvát és szlovák falvakban csak a lakosság többségével azonos nyelvet beszélő lelkész vagy tanító tudott érvényesülni, illetve egyáltalán létezni. Arra némileg lehet következtetni az összeírások helyesírási problémáiból, hogy egyik-másik faluban olyan valaki (minden valószínűség szerint a jegyző) írta össze a választókat, aki meglehetősen hadilábon állt a magyar nyelvtannal (különösen a „jegyző” és a „gombkötő” szó leírása jelentett Moson megyében némelyüknél szinte leküzdhetetlen akadályt).

1848-ban egy új társadalom születésének folyamata kezdődött Európa jelentős részén, mint ismeretes, hazánkban is. A polgári társadalomnak rendkívül nagy szüksége volt (illetve lesz) a kiművelt emberfők sokaságára, az intelligenciára. De nem olyan jellegűekre, mint amilyenekkel akkor Magyarországon találkozunk. A tragédia — országos volnatkozásban — abban rejlik, hogy arra az értelmiségre, amely hajlandó volt a reformok támogatására, ennek a forradalomnak és szabadságharcnak vezetésére vagy legalábbis végigvitelére, az így megszülető társadalomnak nincs szüksége. Az új intézmények létrejöttével egyszerűen és a szó szoros értelmében feleslegessé, munkanélkülivé válnak. Véleményünk szerint Moson megye német és horvát, Pozsony megye szlovák intelligenciáját inkább ez az utóbbi veszély fenyegette; ők mentesültek a történelmi igazságtalanság gyötrő átélése alól. (Kivételek a megyeszékhely, a jelentősebb városok magyar tisztviselői lehettek; esetleg a magyar községek lelkészei, tanítói.) Így érthető vagy magyarázható meg az a vélemény, miszerint Moson megyében a nemesi liberális eszmék 1848 előtt nem tudtak gyökeret eresztetni, „...az a birtokos nemesi és az a nemesi (amihez tegyük mi hozzá: magyar) értelmiségi réteg hiányzott, amely... a liberális mozgalom bázisa, e mozgalom érlelő kovásza lehetett volna”.⁴⁷

4. Az 1848-as választások

Az első népképviselési választás napját Pozsony megyében június 19-re, Moson megyében 20—21-re tűzték ki. 1848 júniusának elején Moson vármegye alispánja — érthetetlen módon — azt jelentette a belügyminiszternek, hogy június 6-át jelölték meg a szavazás napjaként (jöllehet, akkorra még az összeírásokkal sem végeztek), az egyik

kerületben az elnök Zichy Manó gróf, a másikban Króner Lajos lesz. A megyebizottság azonban később és véglegesen a nezsideri kerületben a szavazás napjaként június 20-át (kedd), a mosoni kerületben június 21-ét (szerda) választotta.⁴⁸

A történeti irodalomban korábban szokás volt azon elmélkedni, hogy miért hétköznapra tették ezt a fontos eseményt. A helyi hatóságok „tekintélyes hányada” — olvasható az egyik rangos feldolgozásban — eleve mindent megtett a szavazásra először jogot nyert parasztok minél nagyobb részének a választástól történő távol tartása érdekében (például a névjegyzékből való kihagyás, s a szavazásnak hétköznapra tétele, tekintettel arra, hogy közben országszerte megkezdődött az aratás).⁴⁹ Az összeírás iránti érdektelenségre még a Pesti Hírlap is felfigyelt: „A nép közönyös és alig fele iratta be magát” — jelentették Moson megyéből.⁵⁰ Úgy tűnik, hogy a megye német és horvát lakosait nem kellett fondorlatosan távortartani, az indolencia nem volt idegen jelenség körükben. Az aratás viszont olyan idénymunka, amelyet vasárnap legalább úgy végeztek és végeznek, mint hétköznap. A választásra jogot kaptak — véleményünk szerint — voltak olyan társadalmi helyzetben, hogy arra a néhány órára (vagy éppen egy napra) *kivonhatták magukat az esedékes mezőgazdasági munka végzése elől.*

A választások technikai lebonyolításának két változatára utal az érintett törvénycikk 30. §-a: ha csak egy jelöltet állítanak, akkor ez elnök — formális kérdésfeltevés és igenlő válasz után — az illető személyt a kerület által megválasztott országgyűlési követnek *nyilvánítja*. Két vagy több jelölt esetében kell szavazásra bocsátani a kérdés eldöntését.

Pozsony megyéből nem állnak rendelkezésünkre pontos választási jegyzőkönyvek. Csak annyit tudunk, hogy a búrshégyházi kerületben *Boldizsár* István megyei tisztviselet, ügyészt, földbirtokost; a bazini kerületben *Beniczky* Pál városi tanácsnokot; a somorjaiban *Olgyay* Lajos szolgabíró, földbirtokost; a dunaszerdahelyiben *Bittó* István szolgabíró, földbirtokost; a nagyszombatiban *Csehy* Zsigmond szolgabíró, földbirtokost; a galántaiban *Sebestyén* László katolikus lelkész, a szenciben *Szüllő* György megyei esküdtet választották meg. A két pozsonyi kerület mandátuma *Neszter* József és *Hauser* Ernő városi tanácsnokoknak jutott.⁵¹ Másik jelölt állítására, valódi választásra a stomfai kerületben történt kísérlet. A jelölttel, *Szálé* Antal ügyvéddel szemben tíz választó Buócz Béla ügyvédet ajánlotta képviselőnek. Szavazást sürgettek, de a támogatók számának csökkenését látva, azt a választás elnöke végül is nem rendelte el.

Szokatlan közjáték zajlott le a nagyszombati választás során. A szabad királyi város 642 választója közül 464 a választás elnökének átadott egy nyilatkozatot, amelyben kijelentik, hogy a kerületnek — szerintük — hibás felosztásánál fogva, alkotmányos állásukban megsértve („nullificálva”) érzik magukat; „...választási joguknak jövőrei teljes megóvása mellett ez alkalommal a szavazással felhagynak, a választás elvének méltányosb megállapítását maga helyén erélyesen szorgalmazandók”.⁵² A képviselő, mint láttuk, ettől függetlenül elfoglalhatta helyét az új törvényhozásban.

Moson megye mindkét kerületében két-két jelölt indult a választásokon: a nezsideriben Major Pál ügyvéd, táblabíró és Zichy Antal (1823—1898) tiszti főügyész; a mosoniban Imrédy Lipót (1818—1882) ügyvéd, táblabíró és Jankovich Antal másodalispán. Az előbbiben — ahol a szavazás nyolc órától „déleesti öt óráig félben szakasztás nélkül folytatott” — az összeírt, szavazóképes lakosoknak mindössze 64%-a jelent meg (abszolút számban: 1626 fő); végül is Zichy Antal került ki győztesen 1187:439 arányban. A mosoniban a szavazás 8 órától délután 3 óráig tartott, itt az összeírtak 54,7%-a adta le voksát (919 fő). Az eredmény: Imrédy Lipót győzelme 671:248 arányban.⁵³

Moson megyében, a választási küzdelemben az a híresztelés terjedt, hogy ha nem katolikust választanak, akkor az a vallás el lesz fojtva.⁵⁴ Hangot kapott ez az ügy Táncsics a Munkások Újságja című lapjában: „...a papság azzal rémít benneteket, hogy a lutheránusok meg a kálvinisták elveszik a ti diplomaitokat, hogy... majd lóolat csinálnak... A népet szólítgatják föl a végre, hogy *írjon alá egy kérelemlevelet, melyben a nemzeti gyűlés a 8 millió pápista nevében kéretik az egyházi javaknak a mostani állapotban hagyására* ... titeket azzal ijesztgetnek, mintha azon egyházi javakat a lutheránusok meg a kálvinisták közt akarnák kiosztani, az miből egy szó sem igaz”.⁵⁵ A felszólítás Esztergomból érkezett, az aláírásgyűjtés Moson megyében is elkezdődött; „...néhány község, jobb hiszemmel levén protestáns testvérei iránt, az aláírást megtagadta”. Az elhintett mag azonban meghozta termését: a zuránfalusiak kezdetben úgy döntöttek, hogy, a „szabad szellemű” Major Pál mellett voksolnak; „...de ez vetélytársának szerencséjére evangélikus vallású lévén, ellene a vallási demonstráció megkezdődött”.⁵⁶ Az eredmény ismeretes, győzött a mérsékelt konzervatív jelölt (bár megválasztásakor „...kormányunknak — melyet népünk megváltója gyanánt tisztel — hű közrehatást fogadott”).⁵⁷ Major Pál rezignált számvetése: „...megszakadva látni a népet, mely ezelőtt istenét imádni két oltárhoz járt, de lelkében a szeretetnek csak egy oltárt emelt, mélyen megható jelenet vala”.⁵⁸

A mosoni kerület választása Mosonszentjános mezővárosban szinte operettbe illő jelenettel, képpel kezdődött: a választók egy része Imrédy Lipót nevét tartalmazó fehér cédulákkal díszített kalapokkal, „...éljen kiáltások közt e tisztelt urat vállaikon tartva a gyülekezet előtt országgyűlési követjüknek kiáltották ki; a másik párt Jankovich urat éltetvén, s őtet szintén vállaikon hordozván, nyilvánították országgyűlési követüknek”.⁵⁹ A hívők „megdolgozása”, manipulálása itt sem maradt ki a kelléktárból: „Imrédy, a volt ellenzék buzgó tagjára több helyen ráfogták, hogy lutheránus, más helyen ismét, hogy a protestánsokat inkább pártolja”. Az akcióra ellenakció volt a válasz: „...az ellene fölhasznált fegyverek a népnek irántai ragaszkodásán megtompultak, és 17 mind megannyi község nemzeti zászlójától körülvéve, vállaikon hordozták föl s alá, és éljeneztek”. A szavazás elől ezek után nem lehetett kitérni. A Pesti Hírlap tudósítója megpróbálta a szavazatok társadalmi hátterét is kitapintani: „...mellette a kereskedők, iparúzóik, néhány uradalmi tiszt és a nép nagy része, *ellene* a papság, megyei tisztek és a nép egyik töredéke szavazott”.⁶⁰ A korabeli sajtó jellemző adalékai a győztesről, Imrédy Lipótról: „határozottan kormánypárti” (Közlöny), a „mosonyi ellenzék volt bajnoka” (Pesti Hírlap); vagy „...szívében szintolly közel áll a néphez, mint kormányunkhoz” (Kossuth Hírlapja).

Pozsony megyében a megválasztott országgyűlési képviselők közül Szüllő György esküdt, Olgay Lajos, Bittó István, Csehy Zsigmond szolgabírók lemondtak megyei hivatalukról.⁶¹ Ez — a szinte minden törvényhatóságnál lezajlott eljárás — Moson megyében kissé más felhangot kapott. A megyebizottság ülésén voltak, akik mellett érveltek, hogy a „bizottmányban gyakorlott szavazati joguk honlétezésük idejére épségben hagyassék”; mások azonban — „a törvény szigorú fenntartását sürgetve” — nem tartották indokoltnak megválasztottak számára e jog megtartását. A többség azonban arra hivatkozva, hogy e követelménynek a három évig tartó országgyűlés ideje alatt csak részben felelhetnének meg, tehát a képviselőség elvállalásával jogukról „...önkénytelten lemondottaknak felteendő”.⁶²

„Felséges urunk királyunk, hű magyar népének országgyűlését folyó hó másodikára méltóztatott kegyelmesen összehívni... Én tehát őfelségének

dicsőségesen uralkodó királyunknak ÖTÖDIK FERDINÁNDNAK felséges nevében és személyében a jelen országgyűlést ezennel megnyitom” — hangzott el 1848. július 5-én István nádor trónbeszéde. Kezdetét vette az első népképviselési országgyűlés munkája — benne a pozsonyi és mosoni képviselőkkel. De ez már a történet soron következő fejezete...

S akik kívül maradtak? Vigasztalódhattak sorstársuk, Petőfi szavaival:

„Abban lelünk mi jutalmat,

Megnyugoszunk mi azon:

Bárkié is a dicsőség,

A hazáé a haszon!”

(*A márciusi ifjak*, 1848. június)

POZSONY MEGYE ÖSSZESÍTŐJE (1848)

Sz.	Választókerület	Lakosság száma	Választók száma	Közs. száma	Régi jogon	Föld, ház	Ipar, üzlet	Értelmi - ségi
1.	Búrszentgyörgy		1715	18	221	1300	134	60
2.	Dunaszerdahely		3888	76	2834	830	158	66
3.	Nagyszombat		2605	35	398	1744	332	131
4.	Galánta		2308	28	677	1233	333	65
5.	Szenc (Szempec)		2464	45	539	1769	78	78
6.	Somorja		2554	62	1040	960	420	134
7.	Szab. kir. városok*	12858	1539					
8.	Pozsony városa	37255	1160					
9.	Egyéb		2630					
	Összesen	295048	19703	264	5709	7836	1455	534
	Százalék	100%	6,67% / 100%		28,97	39,77	7,38	2,71

*Szabad királyi városok: Bazin, Modor, Szentgyörgy

MOSON MEGYE ÖSSZESÍTŐJE (1848)

Sz.	Választóker.	Lakosság száma	Választók száma	Közs. száma	Régi jog	Föld, ház	Ipar, üzlet	Értel- miségi
1.	mosonszentjánosi	30.916	1.773	25	59	1.365	249	100
2.	zurányi	31.148	2.431	27	48	1.767	739	226
	Összesen	62.064	4.204	52	107	3.132	739	226
	Százalék		100		2,54	74,5	17,58	5,38

ÖSSZESÍTŐ (1848)

Sz.	Megye	Lakosság száma	Választók száma	Közs. száma	Régi jogon	%	Föld, ház	%	Ipar, üzlet	%	Értel- miségi	%
1.	Moson	62.064	4.204	52	107	2,54	3.132	74,5	739	17,58	226	5,38
2.	Pozsony	295.048	19.703	264	5.709	28,97	7.836	39,77	1.455	7,38	534	2,71
3.	Sopron	210.016	16.924	232	2.558	15,11	11.399	67,35	2.230	13,18	737	4,36
4.	Vas	282.793	23.358	617	4.577	19,6	15.760	67,48	2.317	9,92	704	3,0
5.	Zala	298.515	23.341	520	4.271	18,3	15.128	64,8	3.257	13,9	685	3,0
	Össz.	1.148.436	87.530 (83.361)	1.685	17.222		53.255		9.998		2.886	
	Százalék		100		19,7		60,8		11,4		3,3	

JEGYZETEK

1. A magyar királyi udvari kancellária országgyűlési ügyekkel foglalkozó külön bizottságát nevezték dietális bizottságnak.
2. Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Budapest, 1936. 105—106.
3. Uo. 115.
4. Nagy Miklós: Ghyczy Kálmán, mint nádori ítélmester. Budapesti Szemle, 1930. 24.; Beér János—Csizmadia Andor: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Akadémiai Kiadó, Bp., 1954. 12—13.
5. Károlyi Á.: i. m. 109.
6. Štátny oblastný archiv v Bratislave (Állami Területi Levéltár, Pozsony). Bratislavská župa I. (Pozsony megye). Kongregačne písomnosti (bizottmányi iratok) inv. c. 83. A továbbiakban ŠOBA v. Br. Brat. žup. I. 83. sz. 431. jegyzőkönyvi szám.
7. Uo.
8. Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848—1849-ben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1963. 69.
9. Moson megyei Levéltár (Mosonmagyaróvár); a továbbiakban: ML. Moson megyei közgyűlés jegyzőkönyve, 1004/1848. szám.
10. Uo. Moson m. alispáni hivatalának naplója 212/1848. sz.
11. ŠOBA. Br. žup. I. Kongr. pis. 83. sz. 433. jkv. sz. Petőcz Györggyel kapcsolatban szeretnénk itt idézni a császári-királyi „hadi nyomozó bizottság” 1849. május 24-én hozott ítéletéből: „Petőcz György tehát a szokott törvényes eljárás után áruási tetteles részvét miatt folyó hó 23-án hozott ítéletnél fogva alispáni hivatalától felfüggesztettvén, kötélt által kivégeztetni ... határozatott; mely hadtörvényi ítélet kötélt helyett agyonlövésre változtatva megerősített s e mai napon végrehajtatott”. Uo. I. kong. pis. 1861. sz. n.
12. Uo. 1848. 436. jkv. sz.
13. ML. Moson vm. bizottsági gyűlésének iratai, 265/1848. sz.
14. ŠOBA. Br. žup. I. Kongr. pis. 83. sz. 407. jkv. sz.
15. Pozsony és környéke. Wigand K. nyomdája, Pozsony, 1865. 134.
16. ŠOBA. Br. žup. I. Kongr. pis. 83. sz. 704. jkv. sz.; Beér—Csizmadia: i. m. 119.
17. Fényes Elek: Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben 1. kötet. Pest, 1841.; Csizmadia A.: i. m. 329.

18. Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. Bp., 1902. 217—219.
19. Uo. 221.
20. Kossuth Hírlapja, 1848. 2. sz. július 2.
21. Csizmadia A.: i. m. 329.
22. Balogh Pál: i. m. 395.
23. A magyar választási rendszer 1848-1849-ben.
24. Adataink lelőhelye: Moson megyei Levéltár, 1848-1849. évi iratok, népképviselési választások névjegyzékei.
25. Csizmadia A.: i. m. 329.
26. Győri Vilmos: Pozsony története. Angermayer Károly ny. Pozsony, 1911. 90—93.
27. Archiv HL. Mesta (SR) Bratislavy (a továbbiakban: AMB); A Szlovák Köztársaság Fővárosának Archivuma. Szabad Királyi Pozsony város Tanácsának jegyzőkönyve. 1848. 141. 2. a. 3. jkv. sz.
28. Uo. 16. jkv. sz. (május 17.)
29. Uo. 50. jkv. sz.
30. Uo. 125. jkv. sz. Ezekhez Bratislavában nem sikerült hozzájutni. Mint jeleztük, egy példánynak a MOL, 1848-1849-es Belügyminisztérium, Országlátszati Osztályának (H 13) iratai között kellene lennie. „Az Osztály lajstromkönyve az iratok mellékletének, a felterjesztett választói jegyzéknek a sorsáról további adatot nem tartalmaz” (1995. augusztus 23).
31. Csizmadia A.: i. m. 104—105.
32. Károlyi Á.: i. m. 106.
33. Márczius Tizenötödike, 1848. március 29.
34. Károlyi Á.: i. m. 108.
35. Rákóczi Tibor: Moson megye az 1848—49-es forradalom és szabadságharc idején. In: Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez. Győr, 1979. 94. és 96.
36. Károlyi Á.: i. m. 108.
37. Uo. 109.
38. Nagy M.: i. m. 24.
39. ŠOBA Br. žup. I. 83. sz. 544. jkv. sz.
40. Károlyi Á.: i. m. 109.

41. Tilcsik György: Az első népképviselői országgyűlés választójogi névjegyzékeinek felhasználási lehetőségei a társadalomtörténeti kutatásokban. In: Rendi társadalom — polgári társadalom II. Gyula, 1989. 377.
42. Nagy M.: i. m. 24.
43. A továbbiakban itt szereplő adatok forrásának lelőhelyei: ML. 1848—1849. évi iratok. Népképviselői választások névjegyzékei. ŠOBA Br. žup. I. Volebne pisomnosti.
44. A kiemelés tőlem — V. P. I.
45. Bogdán István: Kézművesek mestersége. Gondolat K., Bp., 1989. 102.
46. Dóka Klára: Az ipari munkásság létszám- és ágazati strukturaviszonyainak alakulása (1828—1870). In: A polgárosodás útján. Tankönyvkiadó, Bp. 1990. 110.
47. Rákóczi T.: i. m. 91.
48. MOL, 1848. Belügyminisztérium Országglásziati Osztály (H 13), 2. kútfő 40. rétel, 3756. sz.; ML. Moson vm. biz. iratai 437/1848. sz.
49. Magyarország története 1848—1890. Szerk.: Kovács Endre. Akadémiai K., Bp., 1979. 6 / 1. 220.
50. Pesti Hírlap, 1848. 83. sz. június 16.
51. Közlöny, 1848. 18. sz. június 27.; Csizmadia A.: i. m. 291—292.
52. Közlöny, 1848. 18. sz. június 27.
53. ML. Moson vm. biz. iratai 437/1848. sz.
54. Spira György: A magyar forradalom 1848—49-ben. Gondolat K., Bp., 1959.
55. „Hazámfiak! pápisták!” Munkások Újsága, 1848. 15. sz. július 9.
56. Pesti Hírlap, 1848. 96. sz. július 1.
57. Közlöny, 1848. 34. sz. július 13.
58. Kossuth Hírlapja, 1848. 2. sz. július 2.
59. ML. Moson vm. biz. ir. 437/1848. sz.
60. Pesti Hírlap, 1848. 96. sz. július 1.
61. ŠOBA Br. žup. I. Kongr. pis. 83. sz. 754. jkv. sz.; Pressburger Zeitung, 1848. 2. sz. július 1.; Közlöny, 1848. 28. sz. július 7.
62. Közlöny, 1848. 34. sz. július 13.

HELYNEVEK

(ma Magyarországhoz nem tartozó települések)

- Alistál (Dolný Štal — Szlovákia)
Alsó- és Felsőillmic (Illmitz — Ausztria)
Alsószelei (Dolné Salihy — Sz.)
Barátfalú (Ollesdorf — A.)
Bazin (német Bösing, szlovák Pezinok — Sz.)
Boldogasszony (Frauenkirchen — A.)
Bős (Beš, Gabčíkovo — Sz.)
Búrszentgyörgy (Borský Jur — Sz.)
Dévény (n. Theben, szl. Devín — Sz.)
Dévényújfalú (Devínska Nova Ves — Sz.)
Dunaszerdahely (Dunajska Streda — Sz.)
Főrév (Ober-Uffer, Prievoz — Sz.)
Gálos (Gols — A.)
Horvátjárdfalú (Jarovce — Sz.)
Hódi (Hody — Sz.)
Kisbudafa (Mala Budafa — Sz.)
Kisgeszt (Hoste — Sz.)
Középcsöppöny (Stredný Čepení — Sz.)
Kukló (Kuklov — Sz.)
Limpak (Limbach — Sz.)
Magyarbél (Velký Biel — Sz.)
Majtény (Majcichov — Sz.)
Miklósfalú (Nickelsdorf — A.)
Modor (Modern, Modra — Sz.)
Mosonújfalú (n. Neudorf bei Parndorf, horvát Novo Selo — A.)
Nagyvad (Mad — Sz.)
Nagypadány (Padaň — Sz.)
Nagyszombat (Tyrnau, Trnava — Sz.)
Nemesabony (Velké Blahovo — Sz.)
Nemeshódos (Vydrany — Sz.)
Nemeskajal (Kajal — Sz.)
Nezsider (Neusiedl am See — A.)
Németdiószeg (Malý Diosek — Sz.)
Oroszvár (Rusovce — Sz.)
Pándorfalú (n. Parndorf, h. Pandrof — A.)
Pomogy (Pamhagen — A.)

Pozsony (Pressburg, Bratislava — Sz.)
Pozsonyszentgyörgy (Sankt Georgen, Jur pri Bratislave — Sz.)
Réte (Reca — Sz.)
Somorja (Šamorin — Sz.)
Stomfa (Stampfen, Stupava — Sz.)
Szenc (Wartberg, Senec — Sz.)
Szered (Sered — Sz.)
Tallós (Tomášikovo — Sz.)
Újfalú (Neudorf — A.)
Vajka (Vojka nad Dunajom — Sz.)
Vága (Váhovce — Sz.)
Zurányfalú (Zurndorf — A.)

A szerzőnek e témában megjelent publikációi:

1. A Vas megyei képviselők az 1848—1849. évi népképviselési országgyűlésen. *Vasi Szemle*, 1984. 2. sz.
2. A Vas megyei képviselők az 1861-es országgyűlésen. *Vasi Szemle*, 1987. 3. sz.
3. Két választás Vas megyében (1848, 1861). *Vasi Szemle*, 1993. 3. sz.
4. Sopron vármegye és Sopron két választás tükrében (1848—1861). *Soproni Szemle*, 1993. 3. sz.
5. Tolna megye az 1848-as és az 1861-es választások tükrében. Tanulmányok. *Tolna megyei levéltári füzetek* 4. Szekszárd, 1994.

IDEGEN NYELVŰ ÖSZEFoglalók

Die ersten Volksvertretungswahlen in den Komitaten Moson und Preßburg/Pozsony (1848)

Anhand von in ungarischen (Mosonmagyaróvár) und ausländischen (Bratislava) Archiven verbliebenen Dokumenten untersuchten wir die praktische Umsetzung der im Gesetzartikel 5 aus dem Jahre 1848 verankerten Maßnahmen.

Die historischen Komitate Moson und Pozsony (Preßburg) galten 1848 gleichermaßen als Region der Minderheiten. Die Bevölkerung von Moson setzte sich aus Deutschen, Kroaten und Ungarn, die von Pozsony (Preßburg) aus Deutschen, Slowaken und Ungarn zusammen. Die im Zusammenhang mit den ersten Wahlen zu den Volksvertretungen von 1848 durchgeführten Volkszählungen ermöglichten verschiedene detaillierte statistisch-soziologische Untersuchungen.

Die Untersuchung läßt ebenfalls verschiedenartige Vergleiche zu. Die in den Komitaten gewonnenen Angaben können mit entsprechenden Kategorien der Region und den anderen transdanubischen Komitaten verglichen werden. Man kann sehen, wie sich in den beiden Minderheiten-Komitaten die Vermögensdifferenzierung und die Beschäftigungsstruktur auch unter den einzelnen Volksgruppen zeigt und die ungarische und nichtungarische Bevölkerung die durch die Revolution errungenen neuen politischen Rechte nutzt.

The First Elections Based on Popular Representation in Moson and Pozsony County (1848)

In our study we examined the practical implementation of the 1848: V. Act based on sources from Hungarian (Mosonmagyaróvár) and foreign (Pozsony/Bratislava) archives.

Both the historical Moson and Pozsony counties were considered nationality areas in 1848. The population of Moson county consisted of German, Croat and Hungarian nationalities. Similarly, the inhabitants of Pozsony county were Germans, Slovaks and Hungarians. The censuses

carried out during the elections provided a good opportunity for certain socio-statistical examinations.

The results of these examination can be used to make several comparisons. Firstly, they can be matched with the corresponding data of the region, the other counties of Transdanubia. Secondly, the distribution of wealth and jobs among the various nationalities could also be seen. Furthermore, the attitudes of the Hungarian and non-Hungarian population to the new political rights provided by the 1848 revolution also became apparent.

Prvé ľudovozastupiteľské voľby v župe Mošon a Presporok (1848)

V štúdií sa zaoberáme s realizáciou článku zákona 1848: V. na základe materiálov v archívoch Mosonmagyaróvár (Maďarsko) a Bratislava (Slovensko).

Historické župy Mošon a Prešporok patrili v rokoch 1848 medzi národnostné oblasti. V župe mošonskej tvorili obyvateľstvo nemci, chorváti, maďari, v župe prešporskej nemci, slováci, maďari. Súpis prvých ľudovozastupiteľských volieb v roku 1848 nám umožňujú vykonať určité čiastočné štatisticko-sociologické prieskumy.

Prieskum je vhodný na viacero porovnaní. Môžeme porovnať údaje získané v tejto župe s údajmi v oblasti, aj s ostatnými župami v Zadunajsku. Je možné pozorovať ako sa v dvoch národnostných župách objavuje majetková nerovnosť a zamestnanecká štruktúra u jednotlivých vrstiev obyvateľstva; obyvateľstvo maďarskej a inej národnosti ako reagovalo na revolúciou ponúkané nové politické práva.

ADALÉKOK A BÁCSI VÉDVONAL SZERVEZÉSÉHEZ (1848)

1848 júniusában felbomlott az országot délről védő rendszer, az úgynevezett kordon. Így szabaddá vált az út a Szerb Fejedelemségből a magyarországi szerbek megsegítésére érkező fegyveresek előtt. A védekezés szükséges intézkedéseit legelőször az érintett törvényhatóságok, azon belül is Bács megye tette meg.

Dolgozatunkban megkíséreltük rekonstruálni a védvonal gondolatának megszületését, az első szervező, intézkedő lépéseket. Bács megye a szomszédos törvényhatóságok (Torontál, Temes, Tolna, Csongrád), illetve a kormány részéről. A hazai és külföldi levéltári forrásokra támaszkodva vizsgáljuk a délvidéki magyar és szerb lakosság viszonyát egymáshoz, reagálásukat a helyi hatóságoktól vagy éppen a kormánytól érkező rendelkezésekre.

Az 1848 nyarán, kora ősszel a Délvidéken történeteknek csupán egyik részletét szeretnénk bemutatni. Figyelmünket elsősorban a politikai, katonapolitikai eseményekre fordítjuk, kevésbé a hadtörténeti vonatkozásokra. Minket az érdekelt, hogy a mintegy másfél száz éve együttélő nemzet (magyar), nemzetiségek (szerb és német) élete miként alakult e kritikus időszakban. Legyen éppen megbékélési kísérlet vagy éppen fegyveres konfliktus a „napirenden”.

ADALÉKOK A BÁCSI VÉDVONAL SZERVEZÉSÉHEZ (1848)

Mészáros Lázár születésének kétszázadik évfordulójára.

Bevezető

Az 1848 tavaszán-nyarán az úgynevezett Délvidéken (Bács-Bodrog, Torontál és Szerém vármegyék) történetek nem tartoznak a magyar forradalom tündöklő vagy felemelő lapjaira. A Habsburgok dunai monarchiája — benne Magyarország — soknemzetiségű formáció volt a 19. század közepén is. Együtt éltek itt németek és magyarok, csehek és lengyelek, olaszok és horvátok, szlovákok, szerbek és románok. A „nagy tavasz” e népek közül is megérintett néhányat; csak utalni kívánunk a forradalmi Bécsre, a forradalmi Pestre, Prágára, Milánóra, Velencére. A társadalmi forradalom — különösen Európának ezen a vidékén — a nemzeti felszabadítás igényével is összekapcsolódott. Amint azonban az angol történész, Hobsbawm írta 1975-ben: a szláv népek nemzeti törekvései olyan „forradalmár” népek céljaival ütköztek, mint a németekéivel és a magyarokéival. Ezért vagy elhallgattatták őket, vagy az ellenforradalom tényleges támaszaivá váltak.¹

A magyarországi szlávok közül a szerbek (rácok) 1848 márciusában és áprilisában először petíciókba foglalták nemzeti (forradalmi) kívánalmaikat (Pest, Újvidék); májusban viszont már a szerémségi Karlócán összeült a nemzeti gyűlésük is (narodna skupština). A magyar kormány eleinte királyi biztosok (Csernovits Péter, Vukovics Sebő, Szentkirályi Móric, Beöthy Ödön) révén próbált a jelentkező problémákra békés megoldást találni. Vajmi kevés sikerrel, hisz rövidesen fegyveres zavargások robbantak ki (1848 áprilisa: Nagyikinda, Mohol, Óbecse), és megkezdődött a szerb táborok szervezése. A helyzetet súlyosbította a szerb fejedelemségből érkező fegyveresek (szerviánusok) megjelenése a Magyar Királyság területén.

Az érintett dél-magyarországi megyék — a maguk módján — megpróbálták e veszélyes jelenségek ellen védekezni. Jelen tanulmányunk

néhány adalékot kíván adni ehhez a törekvéshez és korhoz, amelyet — nem hivatalos formában — „kis szabadságharcnak” is neveznek. Munkánkhoz a hazai és az egykori jugoszláviai (vajdasági) levéltárak anyagára, a résztvevők egykorú irataira, majdani visszaemlékezéseire egyaránt támaszkodtunk. Szeretnénk hinni, hogy vizsgálódásunk nem volt felesleges és eredménytelen.

1. A történetek előzményei

A szerb felkelők dél-magyarországi táborai 1848 májusának végén, júniusának első napjaiban jöttek létre. Közvetlen előzménynek az április 24-én kirobbant nagykikindai és a 26-i óbecsei zavargások tekinthetők. Május 24-én első ízben hangzik el Djordje Stratimirović (1822—1908) felszólítása fegyverkezésre és adományok gyűjtésére, hogy június 4-én Karlócára a gyülekezést is elrendelje.²

A bánsági főhadparancsnok, Louis Piret de Bihain báró, altábornagy (1783—1862) 1848. június 6-án jelentette feletteseinek (Latour bécsi és Mészáros Lázár magyar hadügyminiszter) és Pantelejmon Živković temesvári görögkeleti püspöknek, hogy június 4-ről 5-re virradó éjjel a Délvidék „valamennyi községét” riadóztatták — mármint a szerbek — „...mivel a magyarok Újvidéken nemzetiségüket megfojtották”, Karlócat, a magyarországi szerb ortodox egyház, az érsek székhelyét, le akarját rohanni.³ Az egyik szemlélő, Bács-Bodrog vármegye első alispánja, Knézy Antal a tapasztaltakat így foglalja össze: a „lázadók felhívások által” Karlócán gyülekeznek; a megye alsó vidékein az „illyr mozgalom” lázadásba ment át; a sajkások az úgynevezett római sáncoknál „...számra nyolcz százan Temerin és Járek alatt táborba szállottak”; azóta is új „sánczolásokkal” erős védelmi vonalat építenek ki. A mintegy négyezer főre duzzadt karlócai tábor felhívásai „...Újvidéken, Szenttamás, Ófutak és Ada városai gyulpontjául szolgának”. A megye több községében feltűnő szerbek „...alacsony lázításaiknak csaknem mindég véres következményei maradnak” — folytatja Knézy alispán.⁴

E táborokban gyülekezők többségét szerb felkelők (inszurgensek), a szerb fejedelemségből érkező önkéntesek (korabeli szóhasználat: szerviánusok) és határőrök alkották. A pétérváradi határőrezred 2. és 3. zászlóalja; a német- és illir-bánsági határőrezredek egyik zászlóalja és a titeli sajkás zászlóalj itthon tartózkodó négy százada csatlakozott a felkeléshez.⁵ Ellene pedig hiába is tett bármit a magyar kormány. Az „ügyeik, állapotuk, viszonyaik iránti legüdvösebb, méltányosabb és érdekeiket előmozdító rendeleteiket” nem hirdették ki — írta később

Mészáros Lázár (1796—1858) —, még a „...magyar kormányt ellenségeiknek is nyilatkoztatták”.⁶

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a délvidéki véres atrocitásban melyik fél tekinthető kezdeményezőnek. Mészáros Lázár — immár az emigrációban — próbálta megtalálni a választ. A nagyikindai „első kraval” (1848. április 24—29.), pontosabban annak kezdeményezése a helybéli szerbek számlájára írható; viszont ha „...a magyar rész kezdte is ama borzalmakat, okot erre a szomszédságból nyert vala”.⁷ A válasz kissé kétértelmű. Egy másik szerző, Olchváry Ödön véleménye szerint a márciusi forradalomban megszületett szabadság a „testvérnemzetiségek” féltékenységét váltotta ki; a magyar kormánnyal szemben „túl vérmes követeléseket” támasztottak, s amennyiben azok a magyar állami egység szempontjából nem voltak teljesíthetők, fegyvert ragadtak a „közös haza” ellen.⁸

Az európai forradalmak nem hagyták érintetlenül a még török fennhatóság alatt lévő, de némi autonómiát élvező szerb fejedelemséget sem. Belgrádban 1848. március 25-én *nemzeti* és liberális követelések megfogalmazására került sor. A *Vestnik* című lap, a szerb legfelső bizottság (főodbor) orgánuma 1848. december 29-én (1849. január 10.) 1848 legnagyobb dicsőségének azt tartja, hogy „...az egy vérből származó népeket, amelyek eladdig idegenektől való szétszabdaltságukban öntudatra nem ébredhettek, testvéri egyesülésre és szövetségre hívta, hogy mint egy és ugyanazon test tagjai újból egy testté váljanak”.⁹ Így és ekkor emelkedett az érdeklődés előterébe a Szerbia határain kívül élő szerbek sorsa, az egyesítés kívánsága. A délvidéki szerb nemzeti mozgalom rövidesen megtalálta a kapcsolatot a fejedelemség szerb mozgalmával. Az 1848. május 13—15-i karlócai nemzetgyűlésen már ott találjuk a határainkon kívülről érkezőket. Ezzel a dél-magyarországi bonyolult helyzetben új tényező jelent meg, amely a belpolitikai nehézségeket külpolitikai vonatkozásokkal tetézte.¹⁰

Természetesen más szempontból ítélik meg a szerbiai (szervianus) önkéntesek kérdését a jugoszláviai történésírók. Andrija Radenić szerint a szerb fejedelemség helyzete a magyarországi szerb-magyar ellentétek első szakaszában rendkívül kényes volt. Veszély fenyegette az új Magyarország, a régi Ausztria, a hűbéri fennhatóságot gyakorló Porta felől éppúgy, mint a távoli, de rendkívül érdekelt és befolyásos Oroszország részéről.¹¹ A jelek szerint a szerbek a törökökkel, az osztrákokkal vagy az oroszokkal nem nagyon mertek ujjat húzni, maradt a forradalmi, a kibontakozás útját kereső Magyarország. Radenić szerint az 1843 óta hatalmon levő Karadjordjević fejedelem rendszerét az előzőtt Obrenovićok részéről,

Magyarország felől fenyegette a legnagyobb veszély, mivel a karlócai főbodor befolyásos tagjai, a szerb mozgalom számos részvevője (csak a példa kedvéért: Jovan Stanković titkár, Kosta Bogdanović, Stevan Petrović, Jakov Živanković) az Obrenovićok hívének vallotta magát.¹² Így lett a szervianus katonai akció külpolitikai tényezőből szerb belpolitikai faktorrá.

A szerb történelem, a magyarországi szerbek históriájának kiváló ismerője, Thim József megítélése szerint ami 1848–1849-ben a fejedelemségi szerbek részéről történt, az egyenes következménye Ilia Garašanin 1844-es Tervezetében (Načertanije) felvázoltaknak. Nem feledhetjük azonban, hogy történetírónk 1918 után a szerbek 1848–1849-es megmozdulásában a 20. századi politikai összeütközések kialakult formáit vélte megtalálni.¹³ A lényeg — véleményünk szerint — Thim felfogásában nem a magyarországi szerb mozgalom autentikus voltának tagadása, hanem a jugoszláv álameszme előrevetítése.

A magyar kormány számítása szerint a határőrvidék polgári és magyar közigazgatás alá vonása, a határőröknek adott engedmények csak megnyugtató hatásúak lehetnek. Nem számoltak azonban a dolgok fonákjára fordulásával: nemcsak a határőrök helyezkednek szembe a minisztériummal, hanem a határőrizet (az úgynevezett Kordon) felbomlása miatt elhárul az akadály a szerbiai önkéntesek átkelése előtt.

A szervianusok elleni küzdelem 1848 június-júliusában még esetleges volt, a törvényhatóságok és a kormánybiztosok egyelőre tehetetlenek bizonyultak. Bács-Bodrog vármegye bizottmánya sem tudott okosabbat ajánlani Knézy Antal alispánnak, minthogy a csend és rend helyreállítása és fenntartása ügyében „...tellyes hatalommal és erélyesen intézkedjék”.¹⁴ A torontáli megyebizottság — „...a Servianusoknak az alsó részről gyakran történni szokott átjárásuk megakadályoztatására” — a császári-királyi sorkatonaság parancsnokától kért intézkedést.¹⁵

A korabeli leírások nem szűkölködnek a rémséges részletekben az erőszakoskodás, a véres kegyetlenkedések ecsetelésében. A rémtörténetek egy része azonban csak hallomásból ismertek, másod- vagy harmadkézből származtak. A megyék felelős vezetői tiszai hajósoktól, kereskedőktől, fuvarosoktól, a táborokból megszökött menekülőktől szereztek értesüléseiket. Nemegyszer felnagyított változatban. Nem tartjuk kizártnak, hogy — mint minden háborúban — itt is volt erőszak, itt is szabadjára engedték a résztvevők ösztöneiket. Csupán az ilyen panaszkodó, vagy éppen ellenállásra felhívó leírásokkal kell csinján bännünk, ha valós információkhoz szeretnénk jutni. Torontál megye bizottmányának július 3-án tartott ülése a fő- és alszolgabírárnak meghagyja, hogy „...a

veszedelem fontosságát és közel voltát terjesszék elő minden magyar, német és oláh községekben, ... *véreinken elkövetett pusztítást élénk színekkel fessék*", ezzel a védelem célszerűségéről még jobban győzzék meg őket.¹⁶ E manipuláció Mészáros Lázár hadügyminiszter figyelmét sem kerülte el: a déli megyék egy része például — legalábbis szerinte — a veszélyt jódarabig félvállról vette, most azonban „...az egész világot felhívja vala”. Riadóztatásával „keleti mód szerint” a veszély nagyításával, a veszteség túlzásával és — ha segítséget nem nyújtanak — „...a végpusztulás említésével árasztá el a szomszéd vidékeket”.¹⁷ (Az ellenfél propagandájában ugyanilyen felnagyított híreket röpitett világgá a magyarok tetteiről. Ez is tény.)

A szerviánus különítmények összetétele — szociális szempontból — meglehetősen vegyes volt. Nem kevesen a rablás, a könnyű zsákmány szerzésének reményében jöttek Magyarországra. Volt egy másik réteg, a szerbiai értelmiség önkéntesei, akik azzal a szándékkal lépték át a határt, hogy a magyarok, vagy a szerbek magyarbarát részének működését ellensúlyozzák.¹⁸ Ők voltak azok, akik nem ismerték a szerbek és magyarok múltjaként és programként egyaránt létező vagy kívánatos békés együttélés gyakorlatát. Ők azok, akiknek jelentős szerepük volt abban, hogy a békülésre és együttműködésre törekvő vagy hajlandó magyarországi szerb csoportokkal szemben ez a nemzeti mozgalom olyan nemkívánatos magyarelles irányt vett. Radenić szerint a délvidéki szerb mozgalmat támogató fejedelemségi önkénteseknek csak ehhez a harchoz volt erejük. Ahhoz már nem, hogy az osztrák veszélytől is megvédjék a magyarországi testvéreiket.¹⁹ Igaz, hogy ez nem is az ő feladatuk lett volna.

2. A kezdeti lépések

1848 júniusában az országot délről védő, de most felbomlóban lévő Kordon pótlására megtörténtek az első intézkedések. A legkorábbi, ilyen vonatkozású jelzéssel Csernovits Péter (1810—1892) kormánybiztos úgynevezett naplójában találkozunk, mégpedig *június 4-i* keltezéssel: „Rudits József Bács megye fő Ispánja megbízott a Táborozást ott, ahol jónak fogja látni, megindítani; kölcségül a Becsei pénztárból 3000 ft. pengő assignáltatván”.²⁰ Csernovits ekkor már tudott arról — mégpedig egy június 3-án kelt „privát levélből” —, hogy a sajkások kerületében valami készül.²¹ A kormánybiztos azonban, a jelek szerint, nem tartotta fontosnak vagy indokoltnak az érdekeltek (például Hrabovszky János altábornagy, péterváradi főhadparancsnok, Szemere Bertalan belügyminiszter, Mészáros Lázár hadügyminiszter) értesítését.

A sajkások június 6-i megmozdulásában Knézy Antal, Bács megye első alispánja nem a szerb nemzeti törekvések — erőszakosabb eszközöket felhasználó — megnyilvánulását látta, hanem a nincstelen tömegek akcióját a tehetősebbek, a vagyonosok ellen. Szerinte most már nem „követelés követelés ellen, igény igény ellen”, hanem „vagyon rablási vágy és szomj” nyilvánult meg, amely a tudatlan vagyontalanok — minden nemzetiségi különbség nélkül — a vagyonos „...nép osztályt vég romlással fenyegető cél kivitelére” serkenti. A sajkások kerületéből kiinduló támadás először Titelt érte el, hogy azután Óbecse következzen e romboló útban. Knézy első alispáni minőségében fordult a megye „honpolgáraihoz”, hogy ebben a vesztes időben „...a maga, vagyona, személye, s így a haza közös érdekében ébren őrködve”, a nemzetőrséget felfegyverezve készen tartsák, amely a „felizgatott népet” lecsendesítheti, vagy ha kell, „megsemmisíthesse”.²² A helyzet megítélése — e kiáltvány tanúsága szerint — téves ugyan, de nem megmagyarázhatatlan. Knézy ugyanis a megye egyik legnagyobb birtokosa volt.

Kísértetiesen hasonlít e gondolatmenethez és érveléshez Torontál megye bizottmányának június 18-án kelt felhívása. Riadót fújtak, mivel olyan lázítók jelentek meg, akik „...a különböző nemzetek közt szentségtelen kezekkel törekednek szétépíteni a századok óta virágzott békét és egységet”. Itt még a nemzetiségi ellentét áll a vizsgálat fókuszában; később azonban szinte az egész hangsúly az osztályellentétekre tevődött át. Jogokat kell védeni, ébereknek kell lenni, mert „...gyülelésszerű csoportok hemzsegek több helyen közel határainkhoz”. Olyan „csőcselék” támad, amely mezei munkáját elhanyagolja, s ha majd éhezni fog, akkor „... meg fogja rohanni isten-áldotta vetéseinket..., az ekevas súlyos veretéseit elrablantja tőlünk”. A Nagybecskerekben született proklamáció — mint látható — a nemzetiségi feszültségekből indul, a szociális ellentétekben tetőzik, hogy végül ismét az általánosítás szintjén, a képet kitágítva fejezze be gondolatmenetét: „...itt életünk, vagyonunk és ezekkel szent vallásunk is kérdésben forog”.²³

1848. június 9-én — amikor még nem született meg az ide vonatkozó kormányintézkedés — Knézy Csernovitsnak újabb levelet írt, mely szerint egy esetleges békés megoldási kísérlet kudarcára is számítva, célszerűnek tartaná — tekintve, hogy erre őt más hazafiak is felszólították — a „...megyei őrseregünknek egy pár ezerjét egy helyen” összevonni. Azért is látja ezt jónak, mert — véleménye szerint — „minden massa megteszi hatását”, pontosabban: a tömeg láttán a lázadók is meggyőződésükkel arról, hogy „...éberek vagyunk s elszántak életre halálra megküzdeni”.²⁴ A kormánybiztos helyeselte a megye nemzetőrei egy részének „...egy

bizonyos helyen leendő egybegyűjtését”. Csupán azt kéri, hogy az összevonásra a legcélszerűbb helyet jelölje meg, a szükséges intézkedéseit adja ki, s értesítse Hrabovszky főhadparancsnokot is.²⁵ A megyeszékhely, Zombor szabad királyi város június 10-én — Csernovits két nappal korábban kelt levelére válaszolva — sürgönyben közli határozatait: elsősorban készségüket fejezi ki a sajkások megfékezésére (amennyiben városuk felé vennék útjukat); a vagyonosabb polgárokat felfegyverzik. A fegyverek kiutalását Mészáros Lázár hadügyminisztertől várják.²⁶ *A későbbi bácsi védrendszer első körvonalai tehát itt bontakoznak ki.* Mindezt tették szervezettebbé a kormány — egymást követő — intézkedései.

A titeli események híre június 9-én reggel érkezett meg Pestre; ezt követően tartottak Deák Ferencnél minisztertanácsot. A veszély felismerésére utal az a felhatalmazás, amely a fenyegetett terület hatóságainak felkészítéséről a belügyminiszternek szólt. A tervezett szegedi katonai tábor és a bácsi védvonal ellátására a kormány polgári biztost nevezett ki *Török Gábor*, Arad polgármestere személyében. Feladatkörét Mészáros Lázár 1848. június 13-i levelében pontosította: „...a kiküldetés célját főképp a kérdéses tábor élelmi szerekkel való ellátása képezné”, amihez — a hadügyminiszter szerint — három dolog szükséges: szigorú rend, a „felsőbbsséggel” (különösen a katonai vezetéssel) való jó egyetértés, a helyi körülményeket legcélszerűbben figyelembe vevő takarékos gazdálkodás. Megtörtént az ellátást segítő biztosok kijelölése is.²⁷

3. Az első erőpróba, s következményei

A szerb nemzeti mozgalom, s a karlócai központ felszámolására 1848. június 12-én tett kísérletet a péterváradai főhadparancsnok, Hrabovszky János altábornagy. A kétnapos katonai akció — ha úgy tetszik, a szabadságharc első csatája — a kívánt eredményt nem érte el.²⁸ (Az aggodalmaskodó Széchenyi István ekkor írta naplójába: „Csernovits azt a hírt hozta, hogy Hrabovszky megtámadta és felgyújtotta Karlócát... ez az okos, számító ember! Isten csodája, ha ennek jó következményei lennének”.²⁹) Mindenesetre a történetek a szerb felkelőket felbőszítették, a magyar felet más, békésebb megoldás keresésére kényszerítették.

A szerb nemzeti főbizottmány a támadás másnapján, június 13-án, drámai hangú felhívással fordult a Délvidék szerb lakosságához: minden fegyverviselésre képes fiataalt, öreget, gazdagot és szegényt Karlócára hívnak, hogy „...szent jogainkért ellenségeinkkel szemben ellenállhassunk és az *ügynevezett magyar királyság* erődjei, városai és falvainak romjain nemzetiségünket fölépíthessük és századokra biztosíthassuk”.³⁰ Josif

Rajačić érsek (1785–1861) — Nagyoroszország szent színódusa kormányának írt folyamodásában — két dolgot állít szembe egymással: egyrészt a „magyar országgyűlés viharos és felforgató viselkedését”, mely az uralkodóra rákényszerítette az összmonarchia és a „szerb nemzetre nézve sérelmes engedményeket”; másrészt a szerb nemzetét, amely arra vállalkozott, hogy „...törvényes úton megmenti magát a magyar független minisztérium káros szándékaitól” (miközben az „összmonarchia integritását” is biztosítja). Amíg a szerb küldöttség e szándékától vezérelve úton volt Innsbruckba, Hrabovszky altábornagy „...magát az új magyar független minisztérium rendeleteinek alávetve”, Péterváradról fegyverrel támadt Karlócára, a „békés, fegyvertelen érseki városra”. A görögkeleti főpap orosz hitsorsosai előtt a magyar katonaságot úgy mutatja be, mint akik asszonyok és gyermekek szemeit kaparják ki, kezeiket levágják, és más módon is „ázsiai vadállatiságukat gyakorolják” rajtuk. Ebben legalább annyi az igazság, mint 1848 nyarán Karlóca „békés, fegyvertelen” voltában.³¹

A karlócai ütközet másik résztvevője, Hrabovszky főhadparancsnok — talán okulva a drasztikusabb kísérlet kudarcából — igyekezett más hangot ütni meg. Miután „minden oldalról” bizonyítgatják neki, hogy a szerbek a szerémségi érseki városban, a sajkás zászlóalj határán, a római sáncokban „...csakis Ófelsége császárunk és királyunk iránti ragaszkodásból, hazája iránti szeretetből és vallása védelmére gyűltek össze”; ezért ő, mint a szóban forgó uralkodó főhadparancsnoka, a gyülekezés miatt senkit sem von felelősségre — feltéve ha hazatérnek rokonaikhoz, övéikhez.³²

Az ellentéték elsimításában Csernovits Péter igyekezett származását is, megbízását is latba vetni: „szerb emberként”, „királyi biztosként” fordult „szerb testvéreihez”. A Batthyány-kormány megbízottja bizton jelenthette ki, hogy a szerbek is részesülni fognak az alkotmányos jogokból és javakból; hogy nekik is biztosítják nemzetiségüket, nyelvüket és hitfelekezettüket. Szomorúan tapasztalta azonban, hogy Karlócánál immár testvéri vér folyt. Tekintve azt, hogy az okozott bajt újabb követheti, siet is a figyelmeztetéssel: ne sodorják veszélybe a maguk és utódaik boldogságát. „Most még lehetséges a császár és király, valamint kormányának karjaiba visszatérni, a közrend, béke és törvény keretébe” — szól az intelem. A közbocsánat ígérete itt sem hiányzik: az egyes személy (pontosabban „mindenki”) a „felelősség alól fölmentetik”; a „nemzet” (Csernovits a „narod” szót használja, s nem a „narodnost” kifejezést) az „összes alkotmányos jogokban... részesülni fog, a nemzetiségi, a vallás és nyelv sértetlenségének teljes biztosítása mellett”. A feltétel a nyugalom és békülés.

A kiáltványban található egy figyelemre érdemes mondat is: „Ne engedjétek át másnak a kibékülés és megnyugvás dicsőségét, ha magatok részére megszerezhetitek”.³³ A délvidéki viszonyokban ekkor két irányból is fenyegetett a beavatkozás veszélye: a szerb fejedelemség, illetve a császári- királyi kormányzat részéről (nyílt katonai akció, vagy éppen „rendezési elképzelés”, közvetítés formájában). A Rajačić érsek által kért és sürgetett orosz cári beavatkozás ekkor még nem volt időszerű. A felmerülő kérdéseket, gondokat a magyarországi szerbeknek és a magyaroknak meguknak kellett volna *közösen* megoldaniuk. Csernovits figyelmeztetése erre az eshetőségre utal. Egyelőre kevés foganattal.

4. Intézkedések a tábor felállítására

A minisztertanács június 9-én — éppen a titeli megmozdulás hírére — határozta el a veszélyeztetett vidék felfegyverzését, biztosítását. Az intézkedések megtételére Szemere belügyminiszternek kellett utasítani a délvidéki hatóságokat. Az érintett megyék főispánjainak június 10-én küldött bizalmas levél még csupán az általánosságok szintjén marad, a nemzetőrség felhasználásáról nincs szó. E testület igénybe vételét a másnap, június 11-én Csernovits Péter és Vukovics Sebő királyi biztosokhoz küldött miniszteri levél említi. Szemere szerint a „polgárháború elkerülhetetlen”, a császári- királyi katonaságra nem támaszkodhatunk, ezért — egyéb fegyveres erő összehívásán kívül — „...a magyar és német elemet kell felbuzdítani, összetartásra, válvetésre buzdítani”. Ezeket kell „bizonyos pontokra összehúzni”, velük „védőleg”, ha kell, „támadólag” hatni. A miniszteri figyelmeztetés némi patetikus felhanggal zárul: „Győznünk kellene, de harcot ne kezdjünk... Béke minden áron, ha az ár csak pénzbe vagy hivatalba kerül. Különben, ha minden népség fellázad ellenünk, Isten ám virrasszon sorsunk felett”.³⁴ Késznek kell ezért lenni a „törvényes király” védelmére, az ország és alkotmány egységének fenntartására, a veszélyeztetett személy- és vagyonbátorság helyreállítására, aminek következtében Szeged tájékán nagyobb létszámú nemzetőrség és katonaság száll táborba, amit a környező megyék igénybe vehetnek. E szándék megvalósulását hivatottak segíteni a kormánybiztosok (Csernovits és Vukovics), valamint Török Gábor ellátási, élelmezési biztos.³⁵

Kossuth Lajos 1848. június 11-én néhány megjegyzést fűzött Szemere Bertalan egyik, nevezetesen Augusz Antal tolnai alispán által a drávai védvonalnál elrendelt intézkedéseit ismertető átiratához: „Hasonlót Bács magyar lakosai, Pest alsó része, Csongrád, Csanád, Arad, Jász-Kunság stb.-

re nézve — Szegednél a magyar nép védelmére egyesülés végett”. Ennek következtében született meg a belügyminiszter egy másik, nagyobb lélegzetű körlevele *június 13-án*,³⁶ amely — Kossuth instrukcióit követve — mind a bácsi védvonal megszervezésére, mind a drávai védvonalra egyaránt vonatkozott. Címzettként így tizenhárom vármegye és a Jászkun Kerület hatósága szerepelt.

A köriratban a belügyminiszter már radikálisabb lépések megtételét helyezte kilátásba. Az indoklás kiindulópontja szerint a „felbőszült sokaság” a türelmet félelemnek, a higgadtságot gyöngeségnek, a törvényességhez való ragaszkodást tehetetlenségnek tartva „előbb összetódul, aztán rabol, aztán öldököl”. Akinek érdeke háza és családja védelme, az tegyen „...mit lehet, és fogjon fegyvert mindenki, aki bírja”. A magyar kormánytól távol áll a hódítási szándék, de az ország déli szélein „...a törvények uralmát és a királyi tekintélyt” mindenáron helyre kívánja állítani.

A belügyminiszter a levélhez rövid, de az indokláshoz elengedhetetlennek tűnő statisztikai kimutatást is csatolt. A bácsi védvonal szervezésében érdekelt megyében 594.790 magyar, 651.055 román, 373.093 német, 333.476 szerb, 60.438 szlovák nyelvű lakos élt. „A magyar, német, oláh eddigelé hű maradt a testvériség szent szózatához; a bujtogatók csak a rác népet szédítették el leginkább”. Az előbbieknak a lázadókkal szemben kell összefogniok, „készen és talpon állniok”, s rövid idő alatt „...az elámítottak ki fognak józanodni... és a rácok ismét testvéreink lesznek”. A táborban gyülekezők jelszava legyen — a törvény tisztelete és a király iránti hűség hangoztatása mellett — nyelv- és valláskülönbség nélkül „...egyenlően osztozni a jogokban, miket az 1848-iki törvényhozás minden nyelvű népekre a korona alatt egyenlően terjesztett ki”. Szemere Bertalan tehát — híven a honi szabadelvűek felfogásához — a nemzetiségek politikai lojalitását a felkínált szabadságjogok méltánylásától remélte. Kérdés azonban, hogy a nyelvi különbségtévés nélküli, egyetemes jogkiterjesztő reformkori koncepció 1848-ban és egyáltalán birtok-realitással, nem bizonyult-e illúzióknak.³⁷

A körlevél lényegi része a nemzetőrség mozgósítására vonatkozott. Megyéenként hozzávetőlegesen 2–4 ezer nemzetőr kiállítását kívánja meg, ami körülbelül 39 ezer főt jelenthetett. Kiállításukra és felfegyverzésükre két hetet szánnak. A nemzetőrök egyelőre megyéik határait védenék, ha mégis mennének segíteni a szomszéd megyékbe, akkor jár a megfelelő illetmény. Itt még nincs szó külső ellenségről, a cél csupán a belső háború elkerülése, vagyis „...visszavarázsolni a szabadság után a rendet”.³⁸

A belügyminiszter e levelére a leginkább érintett *Bács megye* június 17-én reagált. A megyegyűlés intézkedéseit nyomatékosította az, hogy Szemere diszpozíciói a karlócai ütközet híreivel együtt kerültek napirendre. A Karlócán összegyűlt „sok ezer pártütők” megyebeli utánpótlása, a kölcsönös érintkezésének megakadályozására „...egy 20 ezer önkéntesekből álló őrcsapat tüstént olly végből fel állítassék, hogy a sajkasok határától kezdve, egész Futakig egy biztos őr vonal képezve legyen” — szól a rendelkezés. Ennek érdekében a megye községei ötven lakosokként egy önkéntest, összesen 10 ezer főt állítsanak ki. A második 10 ezer biztosítása a „veszéllyel fenyegetett szomszéd hatóságok” feladata lesz. Tényszerűen Pest, Tolna és Csongrád megyékre, a Jászkun Kerületre, valamint Szabadka, Zombor és Szeged szabad királyi városokra számítottak. A táborban a nemzetőrök fegyveresen, legalább négy napra elegendő élelemmel jelenjenek meg. A községek költségén fognak „...tartatni addig, míg a ministerium élelmezése iránt intézkedik”. A gyülekezés helye Ókér, a kinevezett parancsnok Stevan Jović vezérőrnagy lesz, akit a megyéből Rudits Károly, Czintula Antal, Bezerédi Miklós, Dedinszki Károly és Vojnovich Bálint fog segíteni. Vagyis egy szerb főparancsnok és mellette három bunyevác tisztviselő.³⁹

A megyeszékhely, *Zombor* szabad királyi város rendkívüli közgyűlése június 14-én Szemere Bertalan június 11-i levelét tárgyalva hozta meg az első intézkedéseit. Késznek nyilatkoztak „...a haza, ezen közanyag kiszabadításához s megmentéséhez tehetsége szerint járulni”. Egyelőre a nemzetőrségnek és a sorkatonaságnak gyűjtenek készpénzt és terményt. Ez a polgári biztosokkal együttműködő gazdasági bizottság feladata lesz.⁴⁰

A belügyminiszteri rendelkezést legmondosabban *Torontál megye* hajtotta végre. A Nagybecskerekén június 18-án tartott bizottmányi ülés szükségesnek ítélte a megyének a határőrvidéktől történő „fegyveres örök általi” elválasztását; az „isten bő áldásával kínálkozó termés”, a „virulásnak indult szép megye” fegyveres csoportok betörésétől való megvédését. A megye lakosságát „népszerű modorban” szerkesztett felhívással tájékoztatja és „önerdekükben” fegyverfogásra szólította fel. A fő- és alszolgabíráknak meghagyta, hogy a községeket esküdtjeikkel osszák fel maguk között, a lakosságot a „kivonatban kiadandó jegyzékben kitett örök (strázsák) kiállítására buzdítsák”. Ha nem lenne elég önként jelentkező, a vonakodókat e kötelesség teljesítésére „hatóságilag” is kényszeríthetik; hisz az „állandó strázsá” az otthon maradók mezei munkájának a békéjét védi. Nemzetőreit a község lássa el fegyverrel és élelemmel; ha pedig a szolgálat a megye határán túlra szólítaná őket, az élelmiszerek mellett készpénzben is részesülnek.

Az általános rendelkezés megszületését gyakorlati intézkedések követték. Tiszatarróstól Törökbecséig húzódó partvonalat a nevezett településeken kívül Kumán, Borjas és Melence; Törökbecsétől a megye déli határáig pedig Frányova, Karlova, Beodra, Bocsár, Józsefháza, Kis- és Nagybikács és Akacs lakóinak kell biztosítani. A három napra kivezényelt őrnök — a „legkeményebb büntetés súlya alatt” — tilos posztjaikat elhagyniok. A felügyelet ellátása a nagyobb települések előjáróira hárul. Kivételes figyelemmel szükséges ellenőrizni a réveket, szemmel tartani a Tisza másik partján — Csurog és Bácsföldvár tájékán — „összve csoportosult gyülevész nép s fegyveres zavargók” mozgását.

Az említett községek összesen 491 fegyverest voltak kötelesek kiállítani. A legtöbb Melencére (123 fő), Frányovára (85), Törökbecsére (83), a legkevesebb Akacsra (3), Józsefházára (4) jutott.⁴¹ Parcsetich Hugó június 27-én jelentette, hogy a szükséges mennyiségű nemzetőrt kiállították, azok Melencétől Bocsárig a Tisza partját biztosítják.⁴²

Temes megye bizottsága együtt („párban”) tárgyalta Szemerre Bertalan és Mészáros Lázás június 13-i rendeletét. A június 17-én, Temesvárott hozott határozatban az elvárt négyezer fős védcsapat felállítását „...a kitűzött határ idő alatt hatóságilag” rendelték el. A megyei véderő felfegyverzésére, ellátására és „alkalmazása módjainak megállapítására” — hatósági jogkörrel — bizottságot neveztek ki. A hétagú testületben a magyarok (például Várkonyi Ádám, Gorove István) mellett szerbeket (Vukovics Szabbás), románt (Desko Athanász), németet (Winkler Imre) és bunyevácot (Misits János) egyformán találunk. Az esetleges félreértések elkerülésére: ez a véderő (nemzetőrség) a szolgálati idejére nézve a rendes katonasággal „azonos kötelezésre” nem kényszeríthető, ami megfelel a XXII. tc. rendelkezésének is. A közbiztonság kötelességében illendő — ezt „az igazság hozza magával” —, hogy „...minden megyei polgár egy arányt osztozzék” (már nincs szó az említett törvény vagyoni cenzusáról!). A kiállított nemzetőrök szolgálati ideje két hét, pontosabban: „...a szolgálat terhe két heti időközben a községi lakosok által sorban viseltessék”.⁴³

A Szegváron 1848. június 21-én tartott *Csongrád megyei* bizottmányi ülésen Rónay Mihály első alispán ismertette a szükséges intézkedéseket: összeírják azokat a nemzetőröket (kétezer fő), akik „...elmenetelre magokat késznek nyilatkoztatják”; a kontingenst — összeállításuk után — Csernovits Péter királyi biztos és Stevan Jović vezérőrnagy rendelkezésére bocsátják. Az otthon maradóknak viszont készen kell állniuk az esetleges kimozdításra.⁴⁴

Itt említendő meg, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszternek létezik egy, június 12-én Piret báró főhadparancsnokhoz intézett levele. Ennek

érdemi része a kormány, s a maga álláspontjának közlése a szerb felkeléssel kapcsolatban. Visszautasítja azt a rágalmat, miszerint a magyar minisztérium által elkövetett hibák lennének a lázadás okai. A szerb felkelők érveként szerepelt az, hogy a magyarok — Újvidék és Karlóca ellen vonulva — a szerbek nevét, nyelvét és hitvallását akarják a „világtörténetből kiirtani”; a Karlócán lévő nemzeti pénztárt hatalmukba keríteni.⁴⁵ Mészáros szerint mindez „...rosszakaratú koholmány, mely a fellázítók által azon érdekből terjesztettek ki, hogy a kedélyeket felizgassák és fanatizálják”. A magyar minisztérium nevében ünnepélyesen jelenti ki, hogy más céljuk és kívánságuk nincs, mint „...az egész ausztriai birodalom szerencsését és jólétét” előmozdítani, a törvényeket és a „nemzetiséget” becsülni, velük egyetértésben élni. Némi diplomáciai érzékkel a főhadparancsnok *jogaként* tünteti fel „...a határőrvidék lecsendesítését megparancsolni”. Olyan vidékről van szó, amely — bár azelőtt „...a német hadügyminisztérium kormányhatósága alatt állott” — elvégre Magyarországhoz tartozik. A levél zárómondata szinte Szemere (vagy a kormányhatározat) kinyilatkoztatásának refrénszerű ismétlése: „Mi csak védelmileg fogunk föllépni és senkit megtámadni”.⁴⁶ Nem hallgathatjuk el, hogy Piret altábornagy — a határőrvidék forrongására hivatkozva — a magyar kormányrendeletek végrehajtását lehetetlennek tartotta.

Az 1848. június 17-én Zomborban tartott megyebizottsági ülés végzése nyomán kezdődött meg a bácsi védvonal (magyar nemzetőrökből álló „első sövény”) kiépítése. Mészáros Lázár június 21-én kelt levelében elismerését fejezi ki e határozattal kapcsolatban, egyúttal néhány katonai tanácsot is adott: „Az önkéntes őrsereg nem egy őrvonalba kisebb részletekbe felosztani, hanem mennyire a körülmények engedik, együtt egy táborba tartatni javaltatik, a honnét ők nem nagyon közel vólnának az ellenséghez”.⁴⁷ 1848 nyarán Bács-Bodrog vármegye déli széléin tulajdonképpen két elképzelés ötvözete jött létre: Novoszelo községtől Ófutakig a Duna mentén (Bezerédy Miklós parancsnok vezérlete alatt) „cordon huzatván”, minek feladata lenne a dunai közlekedés ellenőrzése. A hadügyminiszter által is javasolt és szorgalmazott tábor — egyelőre Dedinszky Károly százados vezetésével — Okér mellett szervezték meg. Június 23-án egy négytagú bizottság alakult (Szentgyörgyi Horváth László, Zákó István, Hevesy Károly, Kovacsics Ágoston), amely Pesten járva, az „összes minisztériumtól” nemcsak kedvező ígéretekkel érkezett vissza, hanem tíz mázsa lőport, negyvenezer kész töltést (patron), ezer darab felszerelt, kétezer fel nem szerelt kaszát, huszonhat mázsa golyót, s a nemzetőrök zsoldjára tízezer pengőforintot is hozott.⁴⁸

A számítások szerint a tábor vezetésére húszezer ember és négyezer ló ellátása hárul. Bács-Bodrog megye és a szabad királyi városok 388 „nádori portáira”⁴⁹ készült kivetés szerint 1848. július 1-től

a megyei községek minden napra	14.949	kenyér- és	2.991	lórészlet
Zombor kir. város	”	1.546	”	.309
Szabadka ”	”	2.371	”	.474
Újvidék ”	”	1.134	”	.266

Összesen: 20.000 kenyér és 4.000 lórészletet adnak. Ezzel a beosztással hat hétig lehet biztosítani az ellátmány egy részét. A hús beszerzése részben a házipénztár segítségével, részben az ellenségtől zsákmányolt többszáz szarvasmarha igénybevételével történhet.⁵⁰ Ez a tervzet nem váltotta ki az érintett hatóságok osztatlan örömét. Zombor város július 10-i közgyűlése a terhek kiróvásának elve és rendszere ellen tiltakozott a megyénél, a belügyminiszternél és a hadügyminiszternél. Mivel az ókéri tábor nemzetőrei nemcsak Bács megyét, hanem a hazát is védik, úgy lenne igazságos, ha az „eltartási terhekben” annak „mindannyi polgárai” osztozzanak. A szállítási kötelezettség — az imént ismertetett — rendjében a közteherviselés elvének megsértését látják. Hajlandók ugyan a napi 1546 kenyér- és 309 lórészlet leszállítására, ha azt a kincstár „piaci áron” mielőbb visszatéríti.⁵¹ A kölpényi „tárgyazóköör” jegyzőkönyvében meglehetősen sokszor találkozunk a tábor élelmezésének problémájával — annak bizonyítékaként, hogy az jóformán megoldhatatlan gondot jelentett Bács-Bodrog megyének.

A belügyminiszteri felhívásra a környező megyékből, törvényhatóságoktól elindultak a nemzetőrök a kijelölt táborba. Számukat nem könnyű tisztázni, mivel eltérőek a sajtóban közölt (talán szándékosan felnagyított), s a levéltári forrásokban található számadatok. A váltási idő különböző volta ugyancsak megnehezíti számuk pontos meghatározását. Azt természetesnek tarthatjuk, hogy legelőször a Bács megyeiek mozgósították a nemzetőreiket. Szabadka június 21-én 300—360 önkéntest indított útra Zomborcsevics Ferenc polgári parancsnok és Veszelinovics Lázár kapitány vezetésével. Ők Ókérén, Szenttamáson, Novoszelo és Futak községekben teljesítettek szolgálatot. „Különösen az iparos osztály lelkesedett a haza ügyéért — olvasható a magisztrátus jegyzőkönyvében —, és a helybeli magyarajkú lakossággal szóval és tettel versenyzett kifejezést adni hazafiságának”⁵²

Némi túlzással külön fejezetet érdemelne Tolna megye nemzetőreinek megjelenése és viselkedése a délvidéki táborokban. Augusz Antal, Tolna megye első alispánja június 19-én értesíti Csernovics Péter királyi biztost, hogy — megkapva Bács megye június 17-i felhívását — a megyebizottság

„2000 harczra alkalmas férfiú” kiállítását és felfegyverzését rendelte el. Ennek az egységnek 27-én, Perczel Miklós (1812—1904) őrnagy parancsnoksága alatt kellett Bajára érkeznie. Fogadására, állomáshelyükre irányítására, díjazásukra vonatkozó „szükséges rendelkezések” megtételére kéri Csernovitsot.⁵³

Az így összegyűjtött csapatot június 24-e helyett csak július 3-ra tudták indulásra kész állapotba hozni Tolnán. Az eredménytelenségre enged következtetni az, hogy a július 5-én felkerekedők közül csupán minden negyedik nemzetőrnek jutott fegyver. (Hiába rendelkezett Mészáros Lázár úgy, hogy csak azok induljanak a Bácskába, akik fegyverrel jól el vannak látva.) E megye 1848 júliusában négyezer nemzetőrt állított ki, fele-fele arányban a drávai és a bácsi védvonal erősítését segítve.⁵⁴ A Bácskába irányítottak két zászlóaljra tagolódtak. Az egyik parancsnoka Forster Antal (1789—?) alezredes, a másiké Perczel Miklós őrnagy volt. Rajtuk kívül 47 tisztt, egy zászlótartó, 112 altiszt és 1918 közlegény képezte a csapatot.⁵⁵

5. „Kész a csatára a sereg”

A bácsi védvonal kiépítésének kérdésével a képviselőház is foglalkozott. 1848. július 10-én Nyáry Pál (1806—1871) említette, hogy a szerb felkelők falvakat szólítanak fel csatlakozásra, minek következtében a fenyegetett helységek segítséget kérnek. A képviselőház egyelőre azt kívánta eldönteni, hogy ez a probléma egyáltalán a ház vagy a kormány tárgykörébe tartozik. Kossuth Lajos véleménye: „...az a minisztériumnak tudomására jöven, ez készüljön minden szükséges felvilágosítást a háznak megadni”.⁵⁶ Másnap, a híres pénzügyminiszteri expozéjában — az első tíz honvédszászlóalj felállítására vonatkozó utalás mellett — említi meg azt a felszólítást, amelyet az érintett törvényhatóságoknak küldenek „nemzetőrségi sereg” mozgósítására (hogy „...legyen erő, melly képes megvédeni a hont és megtorolni a bűnt oda len, a széleken”). A szerb mozgalommal kapcsolatban hozza szóba Hrabovszky János, Csernovits Péter és Vukovics Sebő kormánybiztosi kinevezését: „Míg ezeknek működésük tartana, mi iparkodtunk seregeinket egybegyűjteni, de sereget... hirtelen összeteremteni nem könnyű dolog”. Kossuth egyelőre azt tartaná kívánatosnak, ha „... ezen pártütő lázadás minden iszonyaival elvonulna”. Ez csak addig érvényes, „... míg elegendő erők leszünk, mint a sas reájok ütni, őket semmivé tenni”.⁵⁷ (Mintha figyelmen kívül maradna, hogy a védvonal felállítása nem támadó szándékra utal.) Tekintetbe véve azt, hogy az egyik kormánybiztos, Csernovits Péter

éppen ekkor kezdte béketárgyalásait Djordje Stratimirović-tyal, ez a politikai nyilatkozat nem a legszerencsésebb pillanatban és formában hangzott el.

Július elején Bács megyében — „a közbátorság fenntartására” — a következő haderő állt rendelkezésre: Óbecsén 2521 fő állomásozott, benne két honvédszászlóalj 1921 emberrel; a 4. sorgyalogezred egy százada, a 39. Don Miguel sorgyalogezred 440 katonája és 80 dzsidás. Volt még egy fél ágyútelep — lovakkal, személyzettel. Ófutakon, a rögtönítélő bíróság biztosítására a 32. Ferdinand d'Este sorgyalogezred egy teljes zászlóaljja helyezkedett el. A megyébe érkezett az 1. Ferdinánd császár huszárezred, amelyet — Knézy alispán reménye szerint — újabb ezredek fognak követni „...a veszélyezett közbátorság helyre állítása tekintetéből”.⁵⁸

Július közepére a katonaság felállása a megye déli részén a következőképp alakult: Verbásztól délre (Ókér — Temerin — Jarek — Újvidék — Pétervárad vonalában) 13 gyalogos zászlóalj, 4 lovas ezred, 6 üteg 36 löveggel helyezkedett el. A hozzávetőlegesen 15 ezer jól képzett katona 11 magyar zászlóaljból — benne 3 honvédszászlóaljjal —, két Vilmos ezredbeli zászlóaljból; a Hannover, a Ferdinand d'Este huszár, a Schwarzenberg dzsidásezred, a Wrba-féle lovasságból (Chevauxlegers, svalizsér) toborzódott. Ezt a haderőt ugyanannyi helyi és őrvonalszolgálatra rendelt nemzetőrség egészítette ki. A mintegy 30 ezer fegyveres négy dandárra tagolódt:

1. Wollenhofer tábornok dandára Verbászon,
2. Eder tábornok dandára Óbecsén,
3. Kiss Ernő ezredes dandára Nagybecskereken,
4. Blomberg ezredes dandára Versecen.

A főparancsnok, Philipp Bechtold báró (1786—1862) altábornagy állomáshelye Óbecsén volt. Ezt a sereget egészítette ki a péterváradi és a temesvári erőd katonasága Hrabovszky, illetve Rukavina altábornagy vezetésével.⁵⁹

Július második felében gyorsult fel a nemzetőrök gyülekezése a Bács megyei védvonalnál. Július 18-án mintegy 2500 nemzetőr érkezett a Jász kun Kapitányságból,⁶⁰ 1600 Csongrád megyéből, 2500 a Kunságból. Tematsits Rudolf 20-án Nagybecskerekről azt jelenti Török Gábor kormánybiztosnak, hogy a Békés megyei nemzetőrség bevonulása egész nap tart, „...még mind nincs itt, senki sem bírja számát megmondani”. Torontál megye székhelyén ekkor 4600, más helyről kimozdított nemzetőr tartózkodott, a fent említettek mellett 600 Arad megyei.⁶¹ Ez

utóbbiakat július 25-én 16 tüzér, 24 lovas és 360 gyalogos nemzetőr egészített ki. Török Gábor július 19-én a Jászkun Kapitányságból származó 2000 gyalog- és 500 lovas nemzetőr Óbecsére érkezéséről küldött jelentést.⁶² Madarassy László, Pest megye másodalispánja ugyancsak 19-én tudatja levélben a kormánybiztossal, hogy „...a hon védelme tekintetéből az alvidéki mozgalmak csillapítására 4000 nemzetőrt — kik közül 3900 gyalog és 100 lovas — állítatott ki”. Tekintettel a „jelen munkaidőre”, ezt a csapatot csak négy hétre veszik igénybe, hogy augusztus 13-án újabb négyezer emberrel váltsák fel.⁶³ Egy július 18-i újbecsei jelentés bizonyossága szerint Csongrád megyéből 1600 nemzetőr érkezett, a Kunságból 10 ezer, a közeli vidékekről 8 ezer van úton. Ugyanakkor Óbecsére Biharból 3000 főből álló magyar őrsereg vonult be.⁶⁴ Mészáros Lázár hadügyminiszter közlése szerint Hont megyében 5000 nemzetőrt mobilizáltak, s indítottak gőzhajón Bács vármegyébe, a Hajdú Kerületből (Hajdúböszörmény és Hajdúszoboszló) pedig 1800 nemzetőrt Szegedre.⁶⁵

A mintegy húszezer ember mozgása nem akármilyen látvány és élmény lehetett a Délvidék lakói számára. A Pesti Hírlap tudósítója ezt így örökítette meg Kisszállásról július 18-án: „Ma reggeltől kezdve folytonosan kelnek át a pusztán a jászok és kunok Halas felől Szabadkára, s onnét le a rácz lázadás színhelyére. — Néha, a mennyire a szem elhatott, folyvást egy hosszú kocsisor tűnt elébe, s elhaladt előtte száz meg száz kocsi, mellyeken deli férfiak, napbarnította mogorva kunok vagy jászok ültek, — a kocsi-oldal mellett felnyúló kasza, lándzsa, dzsida és puska mint erdő tűnven elő... Az 500 főre menő lovasság három csapatban ment, reggel ment át az első, déltájban a 2-ik és délután megérkezett az utolsó csapat..., a lelkes Szentkirályi Móricz, mint kapitány lovagolt jászkunjai közt; — folytonos példával megy elő a bátor, harczszomjas seregnek, melly utána kész a vész helyére kilépni”.⁶⁶

Csernovits Péter kormánybiztos — meglepő módon — a bácsi védvonal szervezése ellen lépett fel. Megítélése szerint ugyanis ez a szervezkedés a szerbekben bizalmatlanságot ébreszt, s mivel ekkor kezdte meg kibékülési tárgyalásait Stratimirović-tyal, igyekezett minden — elképzelését és politikai terveit keresztező — katonai megmozdulást leállítani. Ezért szólította fel Bács megye alispánját, hogy a megyebizottság által kiállítani rendelt húszezer ember „...oda haza maradása iránt rendelkezzen”. Augusz Antal, Tolna megyei alispánt június 21-én a kétezer nemzetőr kimozdításának felfüggesztésére utasította. Ha pedig védvonalra (kordon) szükség lenne, annak felállítására „...rendes katonasággal majd fog a Királyi biztos gondoskodni”.⁶⁷ Hasonló értelmű felszólítás ment Rudics Józsefhez, Bács megye főispánjához is.⁶⁸ E megye bizottsága azonban —

„...a rendező hadügyminiszter levele tudatul vétetvén, éppen az abban foglalt helyeslésnél fogva” — Csernovits rendeletének *nem teljesítése* mellett döntött. A szolgabírókat arra szólították fel, hogy a megyebeli községeket az „ókéri táborba szállítandó nemzetőrök szolgálati kötelességük iránt kötelezzék”.⁶⁹ A belügyminiszter pedig arra intette a kormánybiztost, hogy — miután a „hadi munkálkodások egységét kívánják — a katonaság és nemzetőrség feletti rendelkezéstől óvakodjék” (július 22.).⁷⁰

„Örömkönnök áztaták arczunkat e dicső népfaj láttára — írta a Pesti Hírlap tudósítója a Bács megyébe vonuló nemzetőrökről —, melyre olly sok szem van irányozva; magasztos látvány ez, melyet tollal leírni nem lehet”.⁷¹ A déli megyék, mindenekelőtt Bács és Torontál szerb lakossága már nem fogadta ilyen lelkesedéssel a Tisza-Duna mentén felvonuló magyar haderőt. Parcsetich Hugó főszolgabíró idézi egyik jelentésében Proka Živkov törökbecsei harangozó vallomását: arra a hírre, miszerint Óbecséről nemzetőrök érkeznek, a lakosság a Tisza partjára szaladt. A harangokat félreverték, a nép „...kaszákkal, villákkal, puskákkal felfegyverkezetten csődültek össze az örök átkelését meggátolandó”.⁷² Török Gábornak is panaszolták Petrovoszelo elöljárói, hogy a község szerbjei vonakodnak az utasításaikat teljesíteni: azt mondják, hogy „...ha lejöttek katonáitok, tartásatok őket!”. Semmiféle szolgálatra nem kaphatók, őrségben részt nem vesznek, „...általjában rosz akaratuák”.⁷³ Törökbecsén, az oda rendelt Csongrád megyei nemzetőröket a szerbek nem akarták befogadni, a harangokat is félreverették. Rohonczy Lipót (1807—1861) nemzetőr őrnagy erélyes fellépésére és felvilágosítására — „...a magyarok őket nem felpredálni mint elámítottak, hanem védeni mentek” — a rend helyreállt, s az 1600 gyalogos csongrádi nemzetőr Törökbecsén beszállásolhatott.⁷⁴ Úgy tűnik, ha egy szerb hajlandó volt a magyar kormánybiztosokkal, katonai vezetéssel együttműködni, azt külön is meg kellett említeni Szemere belügyminiszternek: „Sztójanovics Jakab... rácz létére is mindenben segédkezet nyújt... Ki emelvén, méltó megösmerést érdemel” — írta Török Gábor július 5-én.⁷⁵

A királyi biztos, Csernovits Péter feladatai közé tartozott — legalábbis a jelek szerint — a magyar katonai táborok létezéséből származó súrlódások, kellemetlenségek elsimítása. 1848. július 3-i keltezéssel jegyezte le a naplójában: az ókéri táborban gyülekező önkéntesek az „ó hitű” községekben kihágásokat követnek el, aminek eltiltását Bács-Bodrog megye első alispánjának meghagyta. Július 20.: az újvidékiek arról panaszkodnak, hogy az ókéri táborban lévő nemzetőrök a tanyákon rajtaütnek, onnan „...mindenféle vagytonokat, s még marhákat is elhajtanak”. Az immár szokásossá lett utasítás: az első alispán „...hasonló kicsapongásokat tiltaná

el”, már csak azért is, mert e tábor tulajdonképpen hasonló szerb akciók megakadályozására jött létre.⁷⁶ Július 21-én felsorolja a magyar katonaság által okozott károkat: Lazar Milanković tanyájából huszárok ökröket hajtottak el, Radivojević temerini házát és boltját kirabolták; Makša Vlahović újvidéki lakos pusztájáról, a Kozerov-fivérek tanyájáról 46 ökröt vittek el. Knézy alispánt Csernovits Péter arra utasította, hogy kutassa fel az ókéri táborban a Hadžić tanyáról elrabolt holmikat, elkövetőikkel együtt.⁷⁷ (A szerb származású ügyvéd, Jovan Hadžić a magyar kormánybiztos egyik legmegbízhatóbb segítőtársa volt.)

Szólunk a tolnai nemzetőrök délvidékre érkezéséről. 1848. július 11-én a Forster alezredes vezette zászlóaljat a Bács megyei Kernyán kvártélyozták be. 18-án reggel a zászlóalj távozni szándékozván, az alezredes a bírótól követelte a berendelt szekereket, amiknek késlekedése miatt a „felbőszült legénységet” felhatalmazta a rekvirálásra. A következmény — Aleksandar Tofanović esküdt jelentése szerint —: „...a legénység ezt mohón kapván, legnagyobb dühösséggel fegyveresen a legközelebb háznak kapuját feltörvén... a lovakat kocsiba fogták, a kocsit kihajtották”. Néhány perc alatt „...ezen ragály egész helységbe elterjedt”. Az elszomorító konkluzió: „...a tolnai nemzeti őrsereg, kinek legszentebb hivatása a rendet fentartani és fentartattni, maga bontotta azt fell; s így a gyalázatos tetjük által a nemzeti őrsereg szép nevét csak bitorolják”.⁷⁸

Még június 26-án — az újvidéki véres összetűzés lecsendesítésén fáradozva — hagyta meg Csernovits az ókéri tábor elöljáróinak, hogy onnan a legcsekélyebb előnyomulást se engedjék meg. Ugyanis az hasonló lépést váltana ki a karlócai szerbek részéről.⁷⁹ Mivel Újvidék szerb lakossága és vezetése nem nézte jó szemmel a magyar tábor szerveződését, a kormánybiztos megtiltotta a magyar nemzetőrök bejövetelét a városba. Június 23-án ugyanis hat szerb képviselő kereste fel a kormánybiztost, a tanács határozatát tolmácsolva: intézkedjék „...a több ezrekből álló és Ókér körül tanyázó önkéntesek és nemzetőrök táborának szétosztása és e Város határa közeléből eltávolíthatása” érdekében.⁸⁰ Csernovits meghallgatta a küldöttséget, meg is ígérte — az aznapra Újvidékre rendelt Bács megyei első alispánnal egyetértve —, hogy „...az Ókéri Határon összevegyülekezett több ezer főnyi magyar Tábor elosztását kieszközölni méltóztatandja”.⁸¹ Csernovits, ha nem is az újvidékiek kérésére, hanem az általa kezdeményezett béketárgyalásokra hivatkozva, tett ilyen jellegű indítványt Knézy alispánnak.

6. Ellentmondások és változások a kormánybiztosi tevékenységben, a tábor szervezésében

1848. június 24-én Csernovits tíznapos fegyvernyugvást kötött a Stratimirović vezette szerb felkelőkkel. Július 4-én azonban a harcok kiújultak. A képviselőház július 14-i zárt ülésén állapították meg, hogy a békekísérletnek nincs eredménye, azzal a királyi biztos csak alkalmat adott a szerbeknek állásaik megerősítésére. „Történjék bár mi, lázadás ellen fegyver hat... A rendet fegyverrel és csatával kell helyreállítani” — szánta el magát a kormány a polgárháborúra.⁸² Tíz nap múlva Csernovits Pétert felmentették, helyét *Szentkirályi* Mórral (1807—1882) töltötték be. Teljhatalommal ruházták fel (akárcsak korábban elődjét), hogy mindent megtegyen, ami a „tábor különbféle osztályai közötti kölcsönös bizalmat” helyreállítja; ami a „tábor kellő ellátására” és ami „...a cél, a törvényes béke és rend visszaszerzésére megkívántatik”.⁸³ A radikálisabb és hatékonyabb eljárásra buzdított *Szentkirályi* csupán egy hónapig látta el tiszttét, hogy azután *Beöthy* Ödön (1796—1864) következzen a sorban. „Önnek telyes hatalom adatik, az alvidéken hol a lázadás elterjedve van, mind azt teheti, mi a rendnek, sikernek, győzelemnek és a haza megmentésének föltétele. A kormány akarata ez és a képviselőháze is...” — olvasható a kinevezésében.⁸⁴ A Verbászon tartózkodó hadügyminiszter *Szemere* Bertalantól kapta meg ezt a határozatot. Érdemes figyelniük *Beöthy* jellemzésére: „Tüzes, ügyes szónok, katona volt, ismeri az előítéleteket és az embereket, tud kímélni, bír ösztönözni. Ketten lelket önthetnek a táborba, és megmenthetik a haza becsületét és határait”.⁸⁵ A kormánybiztosi kinevezés, valamint *Mészáros* Lázár részéről a délvidéki hadsereg fővezérségének ideiglenes átvétele szeptember 4-én szerepelt a képviselőház napirendjén.

A magyar politikai nemzet (hungarus patriotizmus) programdói abban reménykedtek, hogy a szabadságjogok kiterjesztéséért cserébe a hazai nemzetiségek önként korlátozzák politikai vagy nemzeti céljaikat. A kettő közül — vagyis a nemzeti és szabadságeszme — nyilván az utóbbi, a nagyobb érték választását tartották valószínűbbnek.⁸⁶ A szerb felkelés — amint erre már utaltunk — ennek az illúzióknak a szertefoszlását jelentette. Becsületes lelkületük, igaz: „rövidlátó politikájuk mellett” — írta *Mészáros* Lázár — el sem képzelték, hogy amikor megosztják jogaikat és kiváltságait a más nyelvűekkel, amikor őket tulajdonossá tették, akkor „csupán az egy nyelv miatt” ez a „tőlünk oltalmazott más hitű faj” ellenük forduljon.⁸⁷ E felfogás fényében érdemes megvizsgálunk *Beöthy* Ödön beköszöntő felhívását, amely — nemzetiségi megkülönböztetés nélkül —

minden Bács megyeinek szólt. A proklamáció kelte 1848. szeptember 17., kibocsátásának helye Verbász.

Beöthy kormánybiztos meg volt arról győződve, hogy a szerb nemzeti mozgalom tendenciája az elszakadásra irányul: „E földet, melyet eleink 900 évek előtt vitézségök által nyertek... el akarják rabolni” — kezdi mondandóját proklamációjában. Jóllehet ez a nemzet, természetesen a magyar, akkor is szerette földjét, amikor az még szabad nem volt, lakója polgári tulajdonnal nem bírt, „robotra-dézmára volt kárhozható”. Mennyivel jobban szeretheti most, amikor a föld szabadabbá lett, a volt jobbágy „tulajdont bír”, s a felvilágosult nemzedék három varázsszava, „...a testvériség — szabadság — egyenlőség minden közfalat, mely részekre szaggasztott bennünket, ledöntött”. Polgártársait — a bácsiakat — a hon megtartása érdekében szólítja fegyverbe. Az ellenséget le kell győzni, hogy szabadságunkat békével élvezhessük: „...bocsássátok forró könyörgéseiteket a seregek Urához, és a győzelem kétséges nem lehet”.⁸⁸

Az emlékirataiban Mészáros Lázár kategóriákba osztotta, majd minősítette azokat a kormánybiztosokat is, akikkel hadügyminisztersége alatt kapcsolatba került. A negyedik osztályba sorolta a „magyarországi magyarokat”, vagyis azokat, akik — mivel magyarok — „...honuknak nyelvbeli törvényes és diplomatiiai elsőségén kívül minden jogot, igazat s szabadalmat a más fajokkal becsületesen megosztott az „osztrák kapocs” fenntartása mellett. Ide tartozott Beöthy Ödön és Batthyány Kázmér — Batthyány Lajos, Széchenyi István, Klauzál Gábor és Csány László társaságában.⁸⁹ Ezt az értékelést lehet vitatni, de túlbecsülni semmiképpen sem.

A bácsi védvonal kiépítése, több ezer fegyveres összegyűjtése nem járt feszültségek, gondok nélkül. Nagy általánosságban is elmondható, hogy a nemzetiségi vidékeken — így a Bácskában is — bizalmatlanság volt bőven, arra okot szolgáltató hibás lépés nemkülönben.

Itt volt például a nemzetőrség intézménye, az 1848-as forradalom egyik legsajátságosabb, de legellentmondásosabb képződménye. Ezzel maga a hadügyminiszter sem volt kibékülve. Szerinte ugyanis az — az „erély-kifejtés hiánya miatt” — a szerb felkelést fegyveres testületként képtelen volt elnyomni.⁹⁰ Azzal, ahogy a megyék ezt a kérdést felfogták, csak a bizalmatlanságot növelték.

A szerb felkelés részéről leginkább veszélyeztetett megye, Bács egy ideig félvállról vette a veszélyt; amikor azonban „gyűjtogatások gyűjtogatásra következtek”, egyszerre tízezer embert állítottak ki („...az igaz, hogy olyasokat, kik nem értek fel 500 jóval” — írta emlékirataiban Mészáros Lázár). Olyan sereg gyűlt egybe — a hadügyminiszter szerint —, amelynek,

ha a dolgok mikéntjéről a legkisebb fogalma is lett volna, „...már nagyobb erőt is legyőzhete”⁹¹

Minden ilyen védvonal, tábor megszervezése számtalan feladatot ró a szervezőkre: a felfegyverzett nemzetőrök beosztása, elhelyezése, ellátása tisztekkel, betanítása; mikor együtt vannak, bejelentése a minisztériumnak. Bár a XXII. törvénycikk kihirdetése óta több hónap telt el, ezt a kérdést „célszerűen” nem nagyon rendezték; úgyhogy „...a sok utasítástól, magyarázgatástól, tanítástól stb. füstölgött a miniszter feje”.⁹² A jelek szerint gondot jelentett a nemzetőrök és a sorkatonaság nexusa is. Török Gábor kormánybiztos 1848. augusztus 3-án jelentette Szemere belügyminiszternek, hogy Nagybecskereken nagyon érezhető a sorkatonaságbeli tisztek „...a nemzetőrségek elleni hidegsége és idegenkedése”; közöttük rossz szellem uralkodik, s nemzetőrtiszteket lenézik.⁹³

Nem lehetett kielégítő a — katonailag egyébként kiképzetlen, tartósabb tábori szolgálathoz nem szokott — nemzetőrök fegyelme sem. A Csongrád megyeiek például vonakodtak őrszolgálatot teljesíteni, tisztjeiket fenyegették („...ha közülök egy elesik, kapitányukat agyon lövik”), őrhelyeiket — a szolgálatot megúnván — egyszerűen elhagyták.⁹⁴ A nemzetőrség igénybe vétele a lakóhelyen kívüli akcióra, szinte megoldhatatlan problémaként vetette fel a szolgálati idő és szállításuk kérdését. „Annyi temérdek népnek szekereken ingyen szállítása a föld népére nyomort hozand”; a gőzhajón való utaztatásuk viszont a kincstárnak kerül „legyőzhetetlen költségeibe” — írta július 25-én Török Gábor Kossuth Lajos pénzügyminiszternek. A megoldás — legalábbis szerinte — a kiállított nemzetőrök helyben maradásra, azaz a tartósabb tábori szolgálatra bírása.⁹⁵ Bács megye első alispánja, Knézy Antal szeptember 26-án hasonló gondokról írt: megkezdődtek az őszi munkák; s a vidék egyik legterheőbb kötelezettségére, a fuvarozásra a szekereket a katonaság nem a legszükségesebb esetekben veszi igénybe.⁹⁶ A megyebizottság éppen az ilyen terhekre hivatkozva igyekezett felmentést kapni a honvédújonc-állítás alól (a megye „...nem talál eszközöket, mellyek által illy mostoha körülmények közepette a megrendelt katona állítási összeírásokat a kormány parancsolataként megtenni képes lehetne”).⁹⁷ Mészáros Lázár hasztalan próbálta rávenni a bánási „mozgó hadparancsnokságot” a pesti nemzetőrök visszatartására — „...szégyennek nyilvánítva akkor elmenni a seregtől, midőn legtöbb a munka, legdicsebb a feladat”.⁹⁸

A nemzetőrök két-három hetenkénti felváltása tarthatatlan volt katonai és pénzügyi szempontból egyaránt. Sokszor még azt sem sikerült elérni,

hogy legalább a váltás megérkeztéig maradjanak állomáshelyükön. 1848 augusztusában a kormány módosította a nemzetőrség kiállításának rendszerét: bevezette az *önkéntes mobilizációt*. Ez tulajdonképpen a XXII. tc. 1. §-ának hatályon kívül helyezését, a census eltörlését és a korhatár leszállítását jelentette.⁹⁹ A vállalt szolgálati idő legkevesebb tíz hetet jelenthet. Szeptember 11-én Berecz őrnagy közölte Mészáros Lázárral, hogy Borsod megyéből 1200 — „tíz hétre ki állított” — nemzetőr indul a délvidéki táborba. Mivel kellő számú szekér nem volt, ezért két részletben mennek Vácra, onnan pedig gőzösön Bajára.¹⁰⁰ Ezek, a tíz hétre szolgálatot vállaló nemzetőrök, már sajátos átmenetet képeztek a XXII. tc. által előírt fegyveres erő, az első *önkéntes* honvédtoborzás, valamint az *ősi kötelező* honvédújoncozás között.¹⁰¹

A bácsi védvonal katonai vezetése számára külön gondot jelentett a baranyai nemzetőrök jelenléte. 1848 nyarán a Baranya megyei nemzetőrök egy részét — Csány kormánybiztos rendelkezése nyomán — a Bácskába vezényelték. Közben a Dráva jobb partját Jelačić fegyveresei szállták meg. Ekkor merült fel Batthyány Kázmér gróf (1807—1854) főispánban a bácsi védvonalnál szolgálatot teljesítő három zászlóalj és öt ágyú visszarendelése. Az általános népfelkelést kívánta ezekkel erősíteni.¹⁰²

A baranyai nemzetőrség harcértéke — tanúsítandó a fentebb kifejtettek igazságát — meglehetősen vegyes volt. A rendszeres felváltásokkal romlott az újonnan érkezettek „minősége”. Gullinger őrnagy nem is rejtí véka alá véleményét Mészáros miniszter előtt: a Palánkára érkezett baranyaiak a korábbi nemzetőrökhöz viszonyítva „igazi csöcselék nép” (szeptember 9.). Kénytelen volt negyvenegynéhányat, akik „orvosi bizonyítvány szerint” teljesen hasznavehetetlennek minősültek, visszaküldeni.¹⁰³ A jelek szerint Baranyában az önkéntes nemzetőr-toborzás sem járhatott nagy sikerrel. „Köznépünk közt erre nem ajánlkozott legsürgetőbb felszólításomra senki sem, részint gazdasági és családi viszonyai, de nagyrészt gyávasága miatt is” — jelentette Schulzer István őrnagy, a mohácsi zászlóalj parancsnoka. Az éppen esedékes váltásúakkal érkezett ugyan néhány önkéntes is, akik „...látszólag derék legények, de annál rosszabbak a nem önkénytesek, mert ezeknek tetemes része szegény emberekből és kisházásokból áll”.¹⁰⁴

A baranyai nemzetőrök visszarendelésére vonatkozó főispáni kérésre a verbászi táborban tartózkodó Mészáros Lázár válaszolt. (Levele szeptember 15-e táján íródhatott, amikor már értesülhetett a Batthyány-kormány lemondásáról, mivel ilyen kitéttel találkozunk: „...tekintve magamra mint ingó miniszterre ki nem tudja miniszter-é vagy nem é”.) Nem vitatja, hogy Baranyát invázió fenyegeti, Bács megyében viszont „...a berohanás már megtörtént”. Ha most innen elvonják az őrsereget, még addigi helyzetüket

sem lesznek képesek tartani. Ha a szerb inszurgensek és esetleg melléjük álló „óhitűek” befészkelik magukat, akkor csak „véghetetlen áldozattal nyerhetjük vissza állásunkat”.¹⁰⁵ Egyelőre elzárkózik a baranyaiak hazaengedése elől (elvonulásukkal ugyanis a futaki őrvonalat látja veszélyeztetve), arra igyekezett Batthyány Kázmért rávenni, hogy próbálkozzék — a baranyaiak kiváltása céljából — Bács megyét több nemzetőr kiállítására bírni.¹⁰⁶

Időközben felső helyről, pontosabban a hivatalába ismét visszatérő miniszterelnöktől érkezett utasítás a mintegy 4500 fős baranyai nemzetőrség elbocsátásra. Pótlásukról sürgősen gondoskodni kellett, nehogy távozásuk gyengítse az őrvonalat a Duna balpartján. Mészáros Lázár szeptember 17-én Verbászról utasítja Török Gábor kormánybiztost, hogy a szabadkaiaktól kérjen a helyettesítéshez utánpótlást.¹⁰⁷ Másnap engedélyezi a Zomborban állomásozó baranyaiaknak a hazaindulást („...ott a horvát ellenség elő nyomulását vissza utasítandó”). Mivel a baranyaiak elvonulása következtében Palánkán csak 100–150 nemzetőr maradt, szeptember 23-án Novoszelo nemzetőrparancsnokától kért önkénteseket. Ezt azzal indokolta, hogy Palánka „hadműveletileg fontosabb” Novoszelonál. A mintegy ötödfélszáz nemzetőrnek addig kell Palánkán maradnia, amíg Bács megye más helységeiből segítség oda nem érkezik.¹⁰⁸

Nem volt sokkal több szerencséje a magyar hadvezetésnek a sebbel-lobbal odavezényelt katonasággal sem. A császári-királyi seregek tisztjeinek idegenkedéséről már szoltunk. A legénység augusztus 2-án tette le az esküt az alkotmányra, bár a katonák között elterjedt a hír, miszerint aki most leteszi az esküt, annak még nyolc évig kell szolgálnia. „A tisztek között nagyobbára alkotmány elleni szellem uralkodik” — tudósította Török Gábor a belügyminisztert. Különösen két személyt tart — ebből a szempontból — feljelentésre érdemesnek: egy bizonyos báró Wesselényi huszár- és egy Müller nevű gyalogostisztet.¹⁰⁹ Csuha Antal (1794–1867), a júniusban kinevezett „önkéntes összes őrsereg” parancsnoka, szeptember 5-én beosztása miatt panaszkodott Mészáros Lázárnak: ő a „hazájáért óhajtott vívni”, de az ellenséggel nem volt módja találkozni. „Én ma 600, nagy részben gyáva, tudatlan, sok törpe és czéagérezett viseletű Csongrád megye által hirtelen öszve szedett önkéntest, és egy — száz főből álló sor gyalog századot állíthatok az ellenség ellen — nem számíthatván a saját dolgaival foglalkozó itteni 280 főből álló nemzetőrsereg”.¹¹⁰

A Délvidéken voltak székely katonák is, természetesen egy erős zászlóalj, s egy gyenge lovas osztály. A gyalogosok „...sem harciasan, sem elég bátran nem viaskodtak”, sőt „visszás viseletök” által a többiek harci kedvét is csökkentették. „A lovasok lovaikra nézve oly nyomorult állapotban

voltak — írta emlékirataiban Mészáros Lázár —, hogy csak 80-at lehet használni közülük, míg tiszteik alattomban ügyünket nem pártolák”.¹¹¹

7. Császári-királyi katonaság Bács „védelmében”

A minisztertanács egyik 1848 szeptemberi határozata a Délvidékre utazó hadügyminiszternek előírja, hogy minden ott állomásozó főtisztet kérdezzen meg, akar-e a „...mentő harcban résztvenni teljes lélekkel”. A másképpen érzőket azonnal távolítsa el.¹¹² Emlékiratában Mészáros Lázár erre így emlékezett vissza: „...az egész sereg tisztikarának szabadságára bízott: megmaradni vagy a szolgálatot elhagyni”.¹¹³

Az érintett terület két főhadparancsnokság hatáskörébe tartozott: a bánági (élén Louis-Ludwig Piret altábornaggyal) és a szlavóniai (Hrabovszky János altábornagy). A hetvenegy éves Hrabovszky 1848 szeptemberéig állt a pétervárad (szlavóniai), ezt követően a budai főhadparancsnokság élén. 1849 januárjában Pesten jelentkezett Windischgrätznel. Az idős főtisztet, a napóleoni háborúk hőseit rangjától megfosztva tíz év várfogságra ítélték. Piret altábornagy, bár nem volt magyar származású, 1823-ban honosította magát. A két főtiszt udvar iránti hűségéhez 1848 tavaszán-nyarán nem fért kétség; a szerb mozgalomhoz való viszonyulásuk azonban meglehetősen felemásnak tűnt. A szerb lázadás inkább ellenszenvet váltott ki bennük, ámbar azzal nem voltak tisztában, hogy kapcsolatban vannak-e a kamarillával vagy sem. A szerb felkelés vezetői ugyan fennen hirdették, hogy nemzeti ügyük mellett a császárukért is fegyvert fogtak, a katonai kormánysszékek parancsnokai mégis óvakodtak „...nagy szolgálati készséget tanúsítani oly ügyben, melyről bizonyosan még nem tudták, bírja-e vagy nem az udvar pártolását”.¹¹⁴ Hrabovszky nézete: „Mindig azon a véleményen voltam, hogy a katonaságnak ezekkel a felkelőkkel szemben semlegesnek kell viselkednie”.¹¹⁵

A sorkatonaság tisztjeinek — enyhe kifejezéssel — felemás viselkedésére a királyi biztosok is felfigyeltek. Csernovits Péter éppen a karlócai ütközetet megelőzően, június 9-én tiltakozott Piret altábornagnál, hogy „...a bánági határ örvidéki ezredben leginkább a katonai fő és altisztek a népet bújtogatják és lázítják a magyarok ellen”, arra uszítanak, hogy „ő Felsége magyar kormányának” ne engedelmeskedjenek.¹¹⁶ Titkára, Institoris János figyelmét sem kerülte el ez a jelenség: „Én megvallom, ezen emberekbe semmit sem bízok, mást beszélnek és mást tesznek” — fakadt ki június 14-én írt levelében. Szerinte a katonaság „meg van mételyezve”, a horvát, a szerb és a határörvidéki tisztek a többieket arra

akarják rávenni, hogy a felkelők ellen „...mint többnyire katona pajtasok ellen ne harcoljanak”.¹¹⁷

Mészáros Lázár, Bács megyébe érkezve, ezzel a problémával is tisztában volt. Az olaszok elleni hadműveletek miatt a császári hadvezetés minden „disponibilis” (rendelkezésre álló) erőt Magyarországról kivont; itt csak a magyar legénységű ezredek „vázai” maradtak. A nem magyar legénységű ezredek — bár „erős létszámmal bírtak” — sok hasznot nem hoztak, mivel tisztjeik a több dicsőséget, fizetést ígérő itáliai hadszíntérre vágytak: a Délvidéken viszont únták az életüket, „...ügyünk irányában nagy hajlammal nem viseltettek”.¹¹⁸ Ezen a hangulaton szeretett volna javítani: „... a végeszközökhöz is nyulandok t.i. a tiszteket elereszteni, altiszteket tisztekké kinevezni”, így katonák háláját kívánta kiérdemelni, hogy azután „...igazságos ügyünknek jobb szolgálatot tehetendjenek”.¹¹⁹ Az eredmény még kétségesnek is csak nehezen nevezhető.

Az akkor még a „legjobbnek tartott” bácskai sereg tisztjeiben a magyar ügy iránti jóakarát mindinkább tünedezett; s ezt a honvédek részéről megnyilatkozó „hevesség, hősiesség mellbeverés és kérkedés” csak siettetett. A hadügyminiszter — mint láttuk — a császári-királyi serezek tisztjeinek szabad belátására bízta a „megmaradni vagy a szolgálatot elhagyni” dilemma eldöntését. A maradás ellenére is megtörtént, hogy a sereg állomáshelye olyan „politikai aréna” lett, melyen a „heves vitatkozások alatti és utáni pohárürítések” következtében a felhevült vitapartnerek „garázdálkodásokra is vetemedtek”.¹²⁰

Mészáros Lázár a Délvidéken számításba vehető, az eseményekben szerepet játszó császári-királyi tábornokokról és törzstisztekről is készített jellemzést. Hrabovszky János báró, altábornagy, aki végig megtartotta magyar érzületét, eleinte nehezen tudott „előbbi bilincseiből” kibontakozni. Előélete („Ferenc császár által kedvelt katona”), a bécsi hadügyminisztériumból érkező, ellentmondó értelmű („ibis redibis”) parancsok egyaránt kötötték őt. Az ilyenek — Mészáros szerint — más egészséges, tiszta fejeket is zavarba hoztak volna. Hogyha Hrabovszky altábornagy „...kezdetől fogva oly hön pártolja a magyar ügyet, mint azt később tevé..., akkor sok dolognak tán jobb fordulatot adhatott volna”. Az emlékiratnak van egy érdekes kitétele: mivel korábban Hrabovszky nem volt hajlandó Horvátországba benyomulni (tekintve, hogy ahhoz nem volt elég katonai ereje), ezért „...csaknem hazaárulóvá kiáltattott ki”.¹²¹ Nem kell különösebben bizonygatnunk, hogy a szabadságharc egyik legkönnyebben kiérdemelhető rangja, titulusa éppen a „hazaáruló” volt. Nem határozták ugyan meg pontosan az árulás fogalmát — állapítja meg Kosáry Domokos, éppen Görgei kapcsán —, de olyan vádpontokat

értettek bele, mint az engedetlenség, a győzelmek nem kellő kiaknázása, illetve annak elmulasztása, egyes seregrészek „szándékos feláldozása”, tudatos bomlasztás, intrika és végül — a fegyverletétel.¹²² A pétervárad-i főhadparancsnok momentán az engedetlenség vétségében marasztaltathatott el. Ezért érinthette meg őt is a hazaárulás gyanúja és vádja.

A Bánságban Kiss Ernő ezredes, a 2. Hannover huszárezred parancsnoka igyekezett — több-kevesebb sikerrel — a rendet fenntartani. A temesvári főhadparancsnoksághoz tartozó törzstiszt (Mészáros „régii pajtása és barátja”) viszont csak gyenge, „ügyünkhöz nem nagy hajlammal viseltető erővel” védte a vidéket. A Kiss ezredes rendelkezésére álló haderő egy jelentősebb lengyel, egy gyengébb magyar zászlóaljából állt. Ide tartozott még néhány lovasszázad (svadron) a 6. Württemberg ezredbeli huszárokból. Ezzel — a hadműveletekben nem nagyon jeleskedő Kiss Ernő — „...változó szerencsével bár, de annyira működött, hogy a polgári megyékben az ellenséges tervezetek sehol sem mozdíthatottak elő”.¹²³

Mészáros Lázár másodízben — a közvetlen intézkedés céljából — 1848. augusztus 27-én utazott a déli tábor megtekintésére. Megérkezését követően Bechtold altábornagy, az összevont csapatok parancsnoka lemondott.¹²⁴ Mészáros e leköszönésnek három okát nevezi meg — Batthyány Lajos miniszterelnöknek tett jelentésében: először is nem jártak sikerrel az altábornagy hadmozdulatai; másodsorban zavarták őt „...az országgyűlési vitások”; harmadsorban a tisztek közötti hangulat is készítette a távozásra. A magyar hadügyminiszter — miközben Bechtold helyettesítésére Eder vezérőrnagyot nevezte ki — csak sajnálkozni tudott az altábornagy távozásán: „...én őtet olly tiszta szándékúnak és hazai ügyünkhöz olly buzgó hajlamúnak tartom, hogy igen sajnálom hogy innen távozik”.¹²⁵ (Az említett két császári-királyi altábornagy későbbi útja homlokegyenest más irányba vezetett: Hrabovszky, tíz év várfogsággal sújtva, Olmützben raboskodott; Bechtold viszont 1849-ben Haynau tartalék lovashadosztályának lett a parancsnoka.)

8. Nézetek a másik oldalon

Az európai forradalmak hatása a még török fennhatóság alatt lévő, de bizonyos autonómiát élvező szerb fejedelemséget szintén érintette. Ez vitathatatlan, még ha némi túlzásnak is tartjuk azt a szerb véleményt, mely szerint a Habsburg-monarchiában legkövetkezetesebben a vajdasági szerbek hajtották végre a forradalmat (Vaso Bogdanov, 1957.). 1848. március 25-én Belgrádban nemzeti és liberális követelések fogalmazódtak meg, többek között ekkor került az érdeklődés homlokterébe a Szerbia határain kívül

élő szerbek sorsa, beleértve az egyesülés vágyát is.¹²⁶ A *Vestnik*, a szerbek Legfelső Bizottságának orgánuma, 1848. december 29-én (1849. január 10.) 1848 legnagyobb dicsőségeként említi azt, hogy „...az egy vérből származó népeket, amelyek eladdig idegenektől való szétszabdaltságukban öntudatukra nem ébredhettek, testvéri egyesülésre és szövetségre hívta, hogy mint egy és ugyanazon test tagjai újból egy testté váljanak”.¹²⁷ Természetesen mindezt elsősorban a szerbekre értik. Nem kívánjuk kétségbe vonni azt, hogy a dél-magyarországi szerb nemzeti mozgalom kibontakozásánál nem volt nélkülözhetetlen szükség „idegen és egyéb külső elemek” (császáriak, állítólagos fejedelemségi „nagyszerb körök”) beavatkozására;¹²⁸ mégis: a délvidéki szerb nemzetiségi mozgalom rövidesen megtalálta a kapcsolatokat a határainkon kívüli szerbekkel.

Az 1848. május 13–15-i karlócai nemzetgyűlésen (narodna skupština) már megjelentek a szerb fejedelemség alattvalói. Hrabovszky főhadparancsnok május 13-án jelentette István főhercegnek, hogy Karlócán idegenek is tartózkodnak, akik azzal fenyegetődnek, hogy — amennyiben szerb testvéreik úgy akarják — egész Szerbia siet egy emberként a segítségükre.¹²⁹ A jugoszláv történetírók által megfogalmazott álláspontokból talán elfogadható az, hogy Szerbia nem előre kidolgozott terv alapján avatkozott a magyarországi szerbek és a magyarok háborúskodásába. A szerb történelem, a magyarországi szerbek históriájának kiváló ismerője, Thim József mégis úgy ítélte meg, hogy ami 1848–1849-ben a fejedelemségi szerbek részéről történt, az egyenes következménye Ilia Garašanin 1844-es Tervezetében (Načertanije) felvázoltaknak. Thim, Trianon után, a szerbek 1848–49-es megmozdulásában a 20. századi politikai összeütközések kialakult formáit vélte felfedezni. Thim felfogásában a lényeg — megítélésünk szerint — nem a magyarországi szerb mozgalom autentikus voltának tagadása,¹³⁰ hanem a jugoszláv állameszme előrevetítése. Ezt a gyanút látszik igazolni a szerbek táborában ténykedő lengyel Karol Gregorowicz: a szerb „...lakosság fegyverrel a kézben akarta megvonni a Vajdaság határait, s Aradnál a Marosnál mint *határnál* megkezdeni a kiegyezési tárgyalásokat”¹³¹ Ehhez hasonló balsejtelem a magyarok részéről is felmerült: „Baranyát, Bácskát és Banátot akarja az ellenség elfoglalni — írta a Pesti Hírlap bácsi tudósítója — ...De ez csak a kezdet lesz, azután fog következni a többi.”¹³² Harcuk igazságos voltának bizonyítására a szerbek szerzett jogaikra, privilégiumokra, hajdani érdemekre hivatkoztak; abból a célból, hogy az „...elődök vívmányainak segítségével könnyebben törvényesítsék az utódok igényeit”. Az nem jelent gondot egy jugoszláv történetíró számára, hogy itt feudális jogok kerülnek szembe modern,

polgári törekvésekkel és vívmányokkal. „Ez az érvelés — Andrija Radenić szerint — nem a múlt visszaállítására, a feudális állam alapjainak és kereteinek restaurációjára való törekvést fejezi ki... A régire történő hivatkozás az új kezdeményezéseket szolgálja”. (Ilyen optikával szemlélve Rajacić pátriárka is más történelmi szerepben tűnik fel: a pravoszláv egyház főpapjának csatlakozása — „alkalmazkodó képességének köszönhetően” — nem változtatta meg a mozgalom „burzsoá” irányvonalát.)¹³³

A vármegyék vezetése tulajdonképpen kritikus, ellentmondásos helyzetbe került, amikor tisztázniuk kellett viszonyukat törvényhatóságuk nem magyar nemzetiségű, elsősorban a szerb ajkú lakosságával. Az egyik oldalon ott munkált a félelem (vagy legalábbis a bizalmatlanság), a másikon az évszázados együttélés — nem mindig negatív — történelmi tapasztalata. Az ellenség mindent elkövet — írta a Pesti Hírlap —, titkosan és ügyesen szövi a hálóját. „A bujtoatók fáradhatatlanul kecsgetetik Bács lakosait... Képzeltetlen dühösségű ellenség készül minden percben reánk töri, s kiirtással fenyeget. Igen, a 19-ik században!” A „vészterhes ármány legyőzése” érdekében a megyékben mindaddig nem történt semmi. Bács megyében vannak olyan községek, ahol hetek óta nem fordult meg tisztviselő, csoda-e, ha a magára hagyott nép „tévútra vezéreltetett”?¹³⁴ Ugyanakkor Parcsetich Hugó, Torontál megyei főszolgabíró „szerb ajkú atyánkfiait” „pártoló segédkezek nyújtására” szólította fel, hisz velük századok óta barátságban élünk, bajt és örömet hűségesen megosztottunk. „Nyílt karokkal váratnak a táborbai megjelenésre, annál is inkább, mert nem megtámadásra, hanem csupán a megyei határ megőrzésére céloztatik” (1848. július 3.).¹³⁵

A kedélyek lecsillapítása, a bizalmatlanság feloldása természetesen nem ment ilyen egyszerűen. A gyanakvástól a megyei hatóságok sem voltak mentesek. Szeptember 25-én Sorok Sándor szolgabíró értesíti a hatáskörébe tartozó falvakat (Futak, Ókér, Kulpin, Kiszács stb.) a bácsi tábor bizottmányának arról a döntéséről, hogy az „óhitű lakosok”, mármint az ortodox szerbek nem tehetnek tábori szolgálatot, következésképp „...a közmunkákat és fuvarozásokat telyesíteni nékiek tételük kötelességül”. A körlevélből tudjuk meg, hogy a védvonalnál — fegyveresként — csak magyarok, németek és szlovákok vehetők igénybe, „...a munkára és fuvarozásra rendes esetekben mindenkor az óhitűek”.¹³⁶ (Mintha a munkaszolgálat egy korai megjelenésével lenne dolgunk...) Amint látjuk, a magyarok tartottak a helyi szerbektől, a szerbek pedig a védvonalhöz rendelt magyaroktól. Említettük: Törökbecsén az oda rendelt Csongrád megyei nemzetőröket a szerbek nem akarták befogadni, érkezésükre a

harangokat félreverték. Rohonczy őrnagy „erélyes fellépése” és felvilágosítása — „...a magyarok őket nem felprédálni mint elámítottak, hanem védeni mentek” — a rendet helyreállította. Legalábbis Török Gábor kormánybiztos jelentése szerint.¹³⁷

A magyar-szerb kapcsolat, az ország déli végein 1848—49-ben történtek mind a mai napig adnak munkát az érdekelt országok történetíróinak. Andrija Radenić szerint az 1848-as szerb mozgalom értékelésében „...a másik fél javára szóló tények elhallgatásával vagy jelentőségük alábecsülésével igyekeztek növelni azoknak az adatoknak a jelentőségét, melyek a saját fél pozitív szándékait vagy tetteit bizonyíthaták”.¹³⁸ Itt, legalábbis Közép-Európa jónéhány utódállamában, fellelhető egy másik módszer is: a másik fél forradalmi jellegének elvitatásával igazolni a sajátjuk érdemeit, progresszív jellegét. Két idézet ugyanazon szerb (jugoszláv) történésztől, Vaso Bogdanovtól: a vajdasági szerbek 1848. évi tavaszi és nyári felkelése „... azért, hogy rombolta a régi rendszer katonai, politikai és államigazgatási apparátusát, a prágai és bécsi események szintjére emelkedett... a forradalom szintjére, még ha első szakaszában szembe került is az *akkor még* konzervatív, feudális és osztrákbarát pozícióra helyezkedő magyar kormánnyal” (1948); a szerb-magyar összetűzést az váltotta ki, hogy a szerb mozgalom volt a magyar nemesség legveszélyesebb ellensége, mert ez a nemesség éppen a forradalom során változtatta Magyarországot „...az elnyomás és kizsákmányolás központjává”, amely még Ausztriánál is reakciósabbnak bizonyult (1957).¹³⁹

Ezt az okfejtést érdemes társítani egy másik jugoszláv történész, a már említett Andrija Radenić értékelésével. Szerinte a vajdasági szerb felkelésnek három szakasza volt: az első kettő 1848 augusztusáig tartott, amikor is „...megtartotta eredeti antifeudális és nemzeti felszabadító vonásait”. A tulajdonképpen második, a „magyarok és a szerbek közötti háborús méretű fegyveres összecsapásokban bővelkedő” szakasz olyan időszakra esett, amikor a magyar „királyi kormány” az „osztrák uralkodó” által még elismert államhatalom képviselője, „...a szerb vajdasági vezetés pedig csak 'lázongók' élén áll”. *Szeptemberben* kezdődik a harmadik szakasz, amikor a szerbség kezdi elveszíteni „jellemző forradalmi vonásait”, s győzedelmeskednek a „legkonzervatívabb szerb elemek”.¹⁴⁰

Ha jól értjük: az első szakaszokban a szerbek mint antifeudális, felszabadító erőkként kerülnek szembe a márciusi forradalomban győztes, furcsamód mégis „konzervatív, feudális és osztrákbarát” magyarsággal, illetve annak kormányával. Amikor ez a magyarság fegyveres választ ad a császári kamarilla ellenforradalmi intézkedéseire (nem véletlenül: 1848

szeptemberétől), akkor mint az „elnyomás és kizsákmányolás” megtestesítőiként kell felvenni velük a harcot. Miután a szabadságharcát vállaló magyarok ellenfelei a Duna-medencében a Habsburgok (és a mögöttük felsorakozó reakciós erők), az „antifeudális és nemzeti felszabadító” szerbek bennük találják meg szövetségésüket. Innen már csak egy lépés van hátra: a „konzervatív, feudális”, az „elnyomó és kizsákmányoló” magyarok ellen harcoló császáriak lesznek a „liberálisok és antifeudálisok”, a „felszabadítók és támogatók”. Mert — logikailag — csak így képzelhető és fogadható el a vajdasági szerbek politikai-katonai irányváltása. Valamint a jugoszláv (szerb) történészek felzárkózása a szlovák (Minač, Rappan) és a román (Cheresteșiu) társaik mellé.

Mi azonban maradjunk a Délvidéken, a bácsi táborban, mégpedig 1848 augusztus-szeptemberében, amikor a szerb mozgalom belép a harmadik szakaszába, melyben győzedelmeskednek a legkonzervatívabb szerb elemek. Magyar részről ekkorra tehető az úgynevezett szeptemberi fordulat, a magyar forradalom balratolódása.

9. Mészáros hadügyminiszter a déli táborban

Mészáros Lázár 1848-ban — a tulajdonképpeni szabadságharc kezdete előtt — két alkalommal járt a délvidéki táborban: augusztus 7—14. és augusztus 27—október 1. között. Az első utat politikai megfontolás tette szükségessé: a német kérdés alakulásától függő bécsi döntést megvárva, így halasztani el az újoncozási törvényjavaslat vitáját.¹⁴¹ Mi most más szempont szerint, a délvidéki fejlemények szem előtt tartásával vizsgáljuk a hadügyminiszter útját.

A Bács megyében kibocsátott felhívásában a felkelésben részt vevő szerbeket Mészáros Lázár olyan *polgártársaknak* nevezte, „...kikkel a szabadság jótéményeit” megosztottuk, s akik most visszautasítva a „baráti kezét”, ellenségekké lettek. „Azon hadi erő, melyet a hon mindenrészeiből ide küldött, még eddig nem volt elegendő a rosszakat megfékezni” — utal a védvonal szervezésének nem éppen sikeres vagy eredményt hozó voltára. A megye közönségének egyelőre a védelmükre szolgáló haderő növelését igéri, melyhez szükséges lesz a helybeliek segítségére is: „...ne csüggedjete, hanem helysegeitekben egyesüljete, rendezzete magatokat”. Így próbál lelket önteni a sokat szenvedő lakosságba.¹⁴² A miniszterét elkísérő segédtszjt, Jeney József főhadnagy a hasonló céllal kibocsátott felhívásának bevezetőjében a bácsi védvonal szervezésének már látható eredményeire utal („...az egész haza törvényhozó teste által nyilvánította háláját, elismerve bátor kitűnő elszánt viselteiket”), de ez csupán félmunkának

tűnik. A feladatok többsége még előttük áll: az „ellenség megrontása”, e föld „nyugalmának megadása”.¹⁴³

A táborban szerzett tapasztalatairól Mészáros Lázár augusztus 16-án számolt be a képviselőházban („Nem mondhatom, hogy megjártam Tolnát-Baranyát — kezdte mondandóját —, de megjártam Torontál és Bács megyét”). A miniszter szerint a katonaság — „bármilyen fajú és nyelvű legyen” — kötelességének lelkesen tesz eleget. Katonai szempontból a nemzetőrségre a rövid táborozás egyenesen „jó hatással volt”. Főként ott nyertek sokat, ahol a táborozás elengedhetetlen feltétele leledzik: a rend és engedelmisség terén.¹⁴⁴ A miniszter e véleménye — ismerve nézetét a nemzetőrség harcértékéről — kissé meglepő. Kiemelendőnek tartotta viszont az *aradi* tüzéséget („...kik mintha rendes katonák volnának, nem azt nézik, mennyi ellenség van előttük, hanem hogy hol van”); a *békési* lovas nemzetőröket, közülük többen vállalták a további tábori szolgálatot; a *tolnaiakat*, akik megesküdtek, hogy az utolsó csepp vérükig küzdenek; valamint a *jászkunokat*, akiket derék katonákként ismert meg. Csak jót és szépet szeretne mondani az önkéntesekről („...ha van is köztük még némi emberi gyengeség, ezt szóló nem akarja feltakarni”). A helybeliek közül a miniszter elismerését érdemelték ki a *bajaiak* és a *szabadkaiak*. Ha a „katonai játékot” valami szerencsejátékhoz hasonlítanánk — hangzott Mészáros érdekes okfejtése —, akkor „...mennyire számítani lehet a győzelemre, 100 hihetőségi ok közül 70 a mi részünkön áll”. Vagyis a magyar fél győzelmi esélye 70%.

A fentebb említett Baja és Szabadka mellett ugyancsak dicséretet kapott Szeged, amiért a „...betegek és sebesültek ápolása körül” kiemelkedő „hazafiúi készséget” tanúsított. E gondolatsor zárásaként nevek is elhangzottak; azoké, akik „...a haza köszönetére érdemesek”: *Szentkirályi Móric* („...ki a nemzetőrségre nézve is a legjobb hatást gyakorolja”), *Török Gábor*, valamint a Temes megyében ténykedő királyi biztos („kinek neve nem jut eszébe” — valószínű *Tessényi János*ról van szó), s végül *Horváth Antal* főispán, aki „...hol szükséges, mindenütt jelen van”.

A délvidéki táborban az önkéntesek mellett úgynevezett „rendes” katonaság is állomásozott. Róluk, vagyis az újonnan toborzott *honvédekről* elmondhatta a miniszter, hogy az engedelmisséget nem tagadták meg; ha viszont a „fenlevő katonaságból” (a cs.kir. sorkatonaságból) kiemelnék a magyar szellemiségűeket, szakadást idéznénk elő akkor, amikor „...az erő összpontosítására legnagyobb szükség van”.¹⁴⁵

Mindezeket olvasva az a látszat alakulhat ki bennünk, hogy Mészáros hadügyminiszter mintaszerűen mérte fel a bácsi védvonal katonai helyzetét. Jóllehet a „dolgok tisztán látása” helyett — a későbbi

visszaemlékezésének tanúsága szerint — „még több zavart” hozott magával. Szerinte a délvidéki állapotokból sokat nem tanultunk, „...a körülmények színvonaláig fel nem vergődünk”. A foganatosított intézkedéseket inkább a körülmények kényszerítették ki, „...mintsem azok elejét venni tudnók”. Súlyosbították a helyzetet az „egyének ferde felfogásai”, a régi nehézkes eljárástól „szabadulni nem bírás”. Másként, de még mindig a hadügyminiszter szavaival fogalmazva: „...a küzdő akaratnak az eszekben olyatén meg nem fogamzása, hogy abból valami tettleges jót jövendőlni nem lehetett”.¹⁴⁶ Megítélésünk szerint ez, vagyis az utóbbi konklúzió állt közelebb a valósághoz, semmint a képviselőknek előadott, megszépített összegezés.

Mészáros Lázár bácsi látogatásának volt egy sajátos mozzanata. Közismert, hogy őt 1848-ban Baja országgyűlési képviselőjévé választották.¹⁴⁷ Élve az alkalom kínálta lehetőséggel, visszaútban találkozott választói egy részével. Ez azért különleges, mert sem a választások előtt, sem utána egyetlen miniszter sem keresett hasonló eljárásra alkalmat.¹⁴⁸ Augusztus 13-a vasárnap volt — írta Mészáros emlékirataiban —, „...midőn a városházán körülbelül 150 választóm előtt letevém politikai hitvallásomat”. Az az alkotmányhoz való ragaszkodást jelentette, küzdeni mindenki ellen, aki annak „ellene leendene”. A bajaiak kinyilvánított bizalmában megerősödve utazott augusztus 14-én gőzhajóval vissza Pestre.¹⁴⁹

A hadügyminiszter második útja 1848. augusztus 27-én kezdődött. Másnap, 28-án Kossuth Lajos a képviselőházban szükségesnek látta a küldetés megindoklását: „Hadügyminiszter lement, hogy nem feladások, netalán avatlan szemeknek gyanításai, hanem a ministeriummal értekezések folytán megállapított pontok nyomán, személyes tapasztalás alapján szerezze meg magának a tudomást a dolgok valódi állása felől, azokhoz képest intézkedjék, mint a haza megmentésének feladata kívánja”.¹⁵⁰

Az utazás (vagy utaztatás) tulajdonképpeni oka a Szenttamás elleni katonai akciók kudarcai; az ostromnál elkövetett ügytelenségek mögött gyanítható szándékosság felderítése, esetleg semlegesítése. Konkrétabban: a gyanús császári- királyi főtisztek helyett maga a honvédelmi miniszter vegye kezébe az irányítást.¹⁵¹ Bechtold altábornagy ugyanis — Mészáros későbbi megítélése szerint — Szenttamást könnyen elfoglalhatta volna, ha a szerb felkelőkkel nem köt fegyverszünetet. A békítés ideje, de inkább ürügye alatt azok a településeiket körülsáncolták, s amikor Bechtold Szenttamást megtámadta (július 19-én), „...hosszú orral kényszerítettett visszavonulni”.¹⁵²

A hadügyminiszter 1848. augusztus 27-én érkezett az óverbászi táborba. „Többen a követi karból jelentek meg köztünk Károlyi György gróffal — írta a Közlöny tudósítója —, jól esik lelkes férfiakat látnunk ez átoknyomta földön”.¹⁵³ Másnap, 28-án már a Délvidék legnagyobb katonai erőssége, Pétervárad következett a miniszteri látogatás menetében.¹⁵⁴

Mint láttuk, Mészáros egy újabb ostrom komandirozására érkezett Bács megyébe. Óverbászon meg is kezdte a Szenttamás telleni támadás előkészítését. „Isten adja, hogy tiezennég nap még tartson a szép idő, hogy valamit elkezdhessünk” — írta Batthyány miniszterelnöknek. Mindenesetre legalább háromezer gyalogost és egy lovas ezredet kért, mivel a szolgálat valóban nehéz, tetemes a betegek száma, „bágyadt sereggel” nem lehet sokra menni.¹⁵⁵

1848. szeptember elejének meglehetősen bonyolult katonai helyzetét néhány adattal kívánjuk szemléltetni. A bácsi védvonal központját, magját alkotó verbászi, kiskéri és ókéri táborban valamivel több, mint ötezer gyalogos — sorkatonák és honvédek — tartózkodott. Mintegy 1200 lovas és 33 ágyú egészítette ki a magyar kormány melletti haderőt.¹⁵⁶ Palánkán voltak a Baranya megyéből érkezett szentlőrinci, siklósi nemzetőr zászlóaljok, hozzávetőlegesen 1500 emberrel.¹⁵⁷ Mészáros mindezt kevésnek tartotta. Szeptember 2-án utasítja Melczér Andor ezredest, a minisztérium államtitkárát táborkari és „várépítési” törzstisztek küldésére, egy lovas ezred és lovas ágyúüteg táborba szállítására; Galiciából érkező három gyalogzászlóalj Délvidékre irányítására; s amennyiben Horvátországot illetően a viszony megjavulna, egy honvéd zászlóalj átcsoportosítására.¹⁵⁸ Az államtitkár szeptember 6-i válaszából tudható meg, hogy egy lovas ágyúüteg másnap útnak indult, valamint a 6. Württemberg huszárezred két osztálya szintúgy. Zomborba rendelték a Kress lovasezred egy osztályát, Bajára pedig két zászlóaljat a 34. Porosz király és Leiningen sorgyalogezredből. Augusztus 29-én egy székely zászlóalj érkezett hajón Szegedre, hogy ők is a hadügyminiszter rendelkezésére álljanak. „A Dráva melléki seregből nem vélek semmi csapat vagy ágyútelep elmozdítását tanácsosnak, minthogy azon különböző s éppen nem kedvező hírek járnak” — utal az államtitkár arra, hogy szeptember 6-ig bármi „helyreállt volna” a drávai védvonal mentén, pontosabban a magyar-horvát viszonyban.¹⁵⁹ Szeptember 13-án a miniszterelnök ugyan arról értesíti Mészároost, hogy a budavári gránátosok egy zászlóalja Bajára, onnan Verbászra indul; viszont a württembergi huszárok néhány osztálya 14-én „kettős marsba” a kanizsai táborba megy, minthogy Jelačić báró átkelt a Dráván.¹⁶⁰

Sok gondot jelentett a katonai vezetés számára a tüzérség biztosítása. A sorkatonaságtól átvett, jórészt német származású tüzérek csak a szerb lázadók ellen voltak hajlandók harcolni, Jelačić katonái ellen — mivel azokkal egykoron azonos ezredben szolgáltak — nem.¹⁶¹ Pótlásukra szeptember 11-én Mészáros Gullinger József nemzetőrségi őrnagyot igyekezett rávenni olyan nemzetőrök ágyúk mellé rendelésére, akik magukat hosszabb időre „tüzéri szolgálatra” ajánlják.¹⁶² A nemzetőrök azonban nem nagyon jelentkeztek tüzérségi kiképzésre, mivel akkor nem mehetnek haza.¹⁶³

Szenttamás, az 1848-ban mintegy nyolcezer lélekből álló, többségében szerbek által lakott község a Tisza és Újvidék között fontos stratégiai helyet foglalt el.¹⁶⁴ Knézy Antal alispán 1848. július 9-én tudatta Csernovits Péter kormánybiztossal és Bács-Bodrog vármegye bizottmányával a szerbek gyülekezését, a tábor szerveződését. Ő akkor — egyoldalúan — a Turjából érkező szerviánusoknak tulajdonítja a kezdeményező, az irányító szerepet.¹⁶⁵ Valójában Djordje Stratimirović Teodor Bosnić határőrtisztet küldte egy péterváradai határőrezred 2. zászlóaljával Szenttamásra a tábor megszervezésére (mint említettük, itt is voltak szerviánusok és titeli sajkások egyaránt). A község szerb ajkú lakosai — Stratimirović szerint „...bátorságukról és harciasságukról ismert emberek, akik a háborúban jól használhatók voltak” — készséggel álltak a felkelők oldalára; a magyarok viszont „...elszéledtek a szomszéd magyar községekbe” (Feketehegy, Szeghegy, Kishegyes).¹⁶⁶ Élelmet és sokszor muníciót a szomszéd falvak szerb lakosaitól kaptak. A június 15-i, puhatolódzó katonai akció világossá tette a magyarok számára, hogy immár olyan erővel állnak szemben, amely kétségessé teheti egy esetleges ostrom sikerét. Ágyúik — írta Török Gábor — jók, messzehordók, mögöttük a magyaroké elmarad a tűzerőben.¹⁶⁷

Jeney József főhadnagy, a miniszterelnöknek küldött jelentésében, a Szenttamáson állomásozó szerb felkelők számát háromezerre teszi. Ehhez számítható a helység természetes és mesterséges erődítése, ami — „...mivel fedetten várhattya be ellenfelét” — a tiszt számítása szerint megháromszorozza a szerb haderő hatékonyságát. Ehhez járult még a római sáncokba húzódó, a fegyverforgatásban gyakorlott, lőszerrel bőségesen ellátott sokaság.¹⁶⁸ Velük kellett tehát az ostrom során a hadügyminiszternek számolnia.

A bácsi védvonalat képező katonai tábor vezetése — a jelek szerint — tisztaban szeretett volna lenni Mészáros küldetésének értelmével. Kissé szokatlan módon, ilyen tapogatózó jellegű megkeresést küldtek a felelős magyar kormány hadügyminiszterének (az „állandó tábori bizottmány

vegyes osztályának” 333. számú irata). Mészáros másnap, szeptember 15-én válaszolt az illetékeseknek: „...kijelentem a tábori bizottmánynak, hogy én valamint hivatalnok úgy mint katona és hazafi mindent elkövetendek, a mi csak tőlem kitelhető hogy hazánk e szép részét dúlás rablástól s a háborúskodással összekötött nyomortól mihamarabb csak lehet megmentem”.¹⁶⁹ Természetesen nem mindenki volt ilyen óvatos Mészáros Lázárral kapcsolatban. Szabadka város közönsége szeptember 18-án valóságos hűségnyilatkozatot küldött: „Egész bizalommal kérjük, hogy e szent ügy vezérletét, melyet erélyesen felkarolt, még a vész el nem vonul, magától el ne hárítsa, s városunktól, s e vidéktől mint szülőhelyétől kegyes pártfogását továbbra is ne vonja meg”. Viszonzásként vállalják, hogy „...nem fogják virágzásnak indul... vidéket a dühös ellenségnek áldozatul engedni”.¹⁷⁰ Mészáros Lázár válaszában (szeptember 20.) az önerőre támaszkodás szükségességére figyelmeztette a szabadkaiakat: maguk gondoskodjanak védelmi eszközökről, a fegyverfogyásra alkalmas polgáraik felszereléséről. Csak az ilyenek kaphatnak „igaz pártfogást és segedelmet”.¹⁷¹

Említettük, hogy a kormány azért küldte Mészárost a Délvidékre, hogy a dolgok állása felől tájékozódjon, a szükséges intézkedéseket megtegye. Az egyik izgalmas kérdésnek a térségben állomásozó cs.kir. tisztakar politikai magatartása, várható viselkedése tekinthető. A képviselőháznak küldött, Mészáros által szeptember 20-án készített jelentés igyekezett megnyugtató képet nyújtani. Verbászra érkezését követően, a táborok meglátogatása alkalmával keresett lehetőséget a tisztekkal történő érintkezésre. Bár „eltérő vélemények léteztek” — írta —, olyannal nem találkozott, amely „...az engedelmesség ellen olly botrányal nyilatkozni merészeltetett volna”. Azt nem állítja, hogy nem fogják megtagadni az együttműködést, bár arra példa még nem volt. Egyelőre az a bizonyos, hogy „...sok és fáradságos, ha nem is győzelmes munkát végeztek, úgy hiszem végezni is fognak”.¹⁷² Jóllehet, amikor ezt a jelentést Mészáros papírra vetette, már a kezében volt Vukovics Sebő kormánybiztos figyelmeztetése. Vukovics szeptember 14-én Temesvárról sürgette a Schwarzenberg ulánus és a Zsvikovics sorgyalogezred mielőbbi felváltását magyar ezredekkel. Név szerint három tábornokot említ meg: Piret, Rukavina és Mengen altábornagyokat. „Bízni egyikben sem lehet. Az első még bizodalmasabb a többinél. A második örömmel látná a horvátok győzelmét. Mengen veszett német” — írta. Ekkor már a harmadik napja menetelt Jelačić a magyar főváros felé, a szerb táborok inszurgensei is ugrásra készen álltak. A veszélyt — sajátos módon — Vukovics mégsem bennük látta, hanem a „Pesten történhető eseményekben”, valószínű a jelentkező republikánus

izgatásban: „Antidinastici terre ezen vidék népségét vezetni nem lehet. De ha Ferdinánd nevében történik bár milly intézkedés hazánk ügyében, bizton hiszem, hogy a nép eddigi hangulatát megőrizni módunk lesz”.¹⁷³

Mint látjuk, ez némileg ellentmond Mészáros jelentésének. De ne feledjük: a hadügyminiszter a bácsi védvonal táboraiiban szolgáló, s nem a temesvári főhadparancsnokság legjobban dekorált altábornagyaival találkozott. A politikai figyelmeztetést tudomásul vehette, de az ilyen értelmű intézkedés nem tartozott kompetenciája körébe. Mindenesetre tett olyan intézkedést, amely összefügghetett Vukovics figyelmeztetésével: szeptember 9-én arról értesítette a kormánybiztost, hogy a Schwarzenberg-ülánusok parancsnoka, Blomberg ezredes helyébe más törzstiszt küldését hagyta meg Kiss Ernő ezredesnek.¹⁷⁴

10. „Egypár diadal csodákra gerjeszti e nemzetet...”

Mészáros Lázár megérkezésekor Bechtold azonnal lemondott a bácskai magyar sereg főparancsnoki tisztéről. Kossuth ezt a lépést a maga jellegzetes módján kommentálta. Az augusztus 27-i minisztertanácson „közhuszároktól” kapott levelekre hivatkozva állapítja meg, „...miserint Bechtold és társai árulók! Ki ezekkel mind!”¹⁷⁵ Ezen a minisztertanácson, Bechtold lemondásának ismeretében került szóba Mészáros főparancsnoki kinevezése.

István főherceg tett ugyan némi erőtlen kísérletet a fegyveres konfliktus elkerülésére. Széchenyi jegyzi meg naplójában — mélységes egyetértéssel: „A minisztérium fontolja meg, hogy magára ne vegye a vérontás felelősségét, pacifikáljon mindenáron”. Batthyány és Deák azonban szembefordult a főherceg elképzelésével.¹⁷⁶ Szemere Bertalan szeptember 3-án — az egyik, augusztus 31-én kelt levélre válaszolva — közli Mészárossal a minisztertanács határozatát, vagyis hogy az *ideiglenes fővezérséget* vegye át.¹⁷⁷ Kossuth a szeptember 4-i ülésen referált a honatyáknak Bechtold lemondásáról, a minisztertanács — Mészáros Lázárra vonatkozó — határozatáról: „...ismerje kötelességének ott maradni a vészhelyen, rendben tartani, és a körülmények szerint a haza megmentésére intézkedni”. Addig a Délvidékről ne térjen vissza, amíg olyan kezekbe nem adja a vezérletet, „...melly kezek a harcmezőn kivívott érdemeknél fogva szint úgy a hadseregnek mint a nemzetnek bizalmát bírják”. Ezt az előterjesztést — Beöthy Ödön kormánybiztosi kinevezésével egyetemben — a képviselőház elfogadta.¹⁷⁸ Szemere Bertalan szeptember 5-én ezt a döntést a következő megjegyzéssel küldte el Mészárosnak: „Ide zárom a képviselőház határozatát, mely szerint

Beöthy Ödön királyibiztos úr teljes hatalommal felruháztatik...". A levélből ez a melléklet valahogy kimaradt, Mészáros ugyanis a következőt írta a margóra: „nem kápom elő hirtelen. Biztos annál megvan”. Mindennek nem tulajdoníthatnánk nagyobb jelentőséget, ha nem tudnánk, hogy Kossuth tulajdonképpen Mészáros ellenőrzésére is küldte Beöthyt a déli táborba.¹⁷⁹ A kormánybiztosra vonatkozó határozat egyébként nem szólította fel őt a hadügyminiszterrel való együttműködésre, ilyen értelmű javaslatot csak Szemere vett bele a levélbe. A belügyminiszter ugyanakkor néhány — némi önbizalmat adó — győztes csatát kér minisztértársától: „Egyár diadal csodákra gerjeszti e nemzetet... Már azért is nyerni kell, hogy a közönség lelke a maga erejét visszakapja”. Bár ekkor már az első sikeres ütközet híre — a levél tanúsága szerint is — megérkezett a fővárosba: „A Perlaszi diadal egészen felfrissíté a nemzet lelkét”.¹⁸⁰

A szerb felkelők perlaszi tábora ellen szeptember 2-án indult támadás Kiss Ernő ezredes irányításával. Az erőviszonyok a következők voltak: a Drakulić vezette felkelők mintegy ötezerre tehetőek — határőrök, sajkások, szerviánusok és rác önkéntesek. A sáncokra 12 ágyút telepítettek. Velük szemben, a nagybecskereki magyar táborban a reguláris hadsereg 1260 gyalogosa és 720 huszára, továbbá 300 önkéntes és 1200 gyalognemzetőr állt harcra készen. Ehhez járult még egy hatfontos üteg (hat ágyú) és négy nemzetőrségi löveg.¹⁸¹ A reggeli 5 órakor kezdődött támadás két óra hosszat tartott, melynek eredményeképp sikerült a perlaszi megerősített tábort bevenni. Kiss ezredes jelentése szerint — amelyet Bács megye bizottságának küldött — a szerbek száz halottat és számos sebesültet hagytak maguk után; a magyar részről a veszteség „...szinte csak 12-re megyen”. Zsákmányoltak kilenc ágyút és több lőszeres szekeret.¹⁸² Olchváry Ö. a szerbek veszteségét 2-300 főre teszi, a hivatalos adatok szerint a sáncokban 90 szerb halott maradt. A magyarok 56 embert veszítettek, köztük Szemere Pál őrnagyot, a debreceni 10. honvédszászlóalj parancsnokát. Idézett szerzőnk szerint tíz löveg, 30 mázsa lőpor és 68 ezer puskatöltény került a magyarok kezére.¹⁸³

A győzelem örömhírét Horváth Antal főispán szeptember 4-i kiáltványában adta Bács megye lakosságának tudtára, amelyhez a már Verbászon tartózkodó hadügyminiszter felszólítását is mellékelte: „...helyégeitekben egyesüljeteK, rendezzeteK magatokat, vigyázzatok, őrködjeteK, hogy alávaló rablók... visszaveretessenek és elfogattasanak”.¹⁸⁴

Ez azonban csak részeredmény volt, Mészárost nem ilyenért küldte a kormány a Délvidékre. Második útja ugyanis azért vált szükségessé, hogy Szenttamás — immár harmadik — ostromának irányítását vegye kézbe.¹⁸⁵

„Szent Tamást bevenni? — teszi fel a kérdést Szemere Bertalan szeptember 5-i levelében — Igen, ez kívánatos, de kívánatos általában az, hogy *valami történjék*”. Ebben a helyzetben alkudozni, békülni nem lenne más ránk nézve, mint „gyalázatos” — vitatkozik megnevezés nélkül István főherceg említett indítványával — „Ellenben ha most valami diadalt vívnánk ki, elleneink meghülnének”. Mindenesetre — helyettes hadügyminiszteri minőségében — elrendelte lőszer küldését, huszárok és nemzetőrök, hadmérnökök táborba irányítását.¹⁸⁶

Verbászon Mészárosot meglehetősen vegyes hírek fogadták. Tóth József, az 5. honvédszászlóalj századosa szeptember 15-én győzelem hírével örvendeztette meg a katonai vezetést. Szeptember 11-én ugyanis a szerbek a szerémségi Cerevicből — a Dunán komppal és dereglyékkal kelve át — kellő tűzérségi fedezettel kezdtek támadásba. Ennek kivédése a Futakon állomásozó 5. zászlóalj 1—3. századára hárult. A mintegy három óras küzdelemben a honvédek nem szenvedtek jelentős veszteséget.¹⁸⁷ Kedvezőtlenebb hír érkezett Kiss Ernő ezredestől. Blomberg cs.kir. ezredes — Bechtold példáját követve — szeptember 1-jén felmondta vele az együttműködést. Bótos és Tamáslaka helységek lecsendesítésére még hajlandó, Fehértemplomba azonban nem küldi huszárait. Ez Vukovics Sebő igénye volt, így azok pótlására kért Kiss Ernő Mészárosától egy huszárezredet Versecre és Fehértemplomba.¹⁸⁸

A Szenttamás elleni támadást maga a miniszterelnök, Batthyány Lajos is szorgalmazta. Szeptember 19-én a hadügyminiszter a „ministeri tanács” újabb határozatát kapta, mely szerint „...e rendeletem vételével a Szenttamási tábort tüstént támadja meg”. A levélhez fontos kiegészítés is kapcsolódott: mivel Jelačić szinte megállíthatatlanul nyomul Buda irányába, a miniszterelnök a Dunántúlon operáló csapatok megerősítését tervezte. Ezért bármiképp is végződjék az ütközet — szól a miniszterelnöki utasítás — „...minden disponiblis erőt Kiskőszegről hajjon Földvárra szállítson”. Ha a hadügyminiszter elhalasztaná Szenttamás megtámadását, abban az esetben annyi katonát irányítson a Dunántúlra, amennyit csak a „defensiv állapottól” nélkülözhet.¹⁸⁹ Egy másik levelében Batthyány Láhner György (1795—1849) őrnagyot rendelhetre Pestre, aminek teljesítése elől Mészáros egyelőre kitért: annál a zászlóaljnál hat tiszt beteg, „...ha ötöt küldöm, megfosztom magamat egy tényezőztől, melly a reménylendő sükert hátráltathatta volna”. E válaszlevél — amely Verbászon kelt szeptember 18-án — egyik mondata illeszkedik témánkhoz: „...eljött végre az idő, történjen bármi cselekedek”.¹⁹⁰ „Ebbe napokba megkezdjük az itteni támadást — adjon Isten sikert, hogy annak utána

máshol segíthessünk” — írta ugyanazon a napon Melczer Andor államtitkárnak.¹⁹¹

Szenttamás ostrománál Vetter Antal (1803—1882) szerint a magyar hadvezetés rendelkezésére 14 zászlóalj rendes gyalogság, 18 század huszár, 48 ágyú és mintegy 20 ezer nemzetőr állt. Ebből Mészáros 9 ezer gyalogost, 1500 lovast, hét és fél úteget és két mozsárágyút vett igénybe. Klapka György (1820—1892) úgy tudta, hogy Mészáros Szenttamás eme ostrománál a haderőnek csupán negyed vagy ötöd részét fordította a tulajdonképpeni támadásra, míg a többi tétlenségre volt kárhozthatva. Velük szemben a szerbek Szenttamásnál és Turjánál 5784 fegyverest és 24 löveget tudtak hadrendbe állítani.¹⁹² Talán nem érdektelen megnézni, hogy az ismert és idézett törzstisztek mellett — miképp látta ezt, a sokat vitatott ütközetet a közkatona. *Hetvényi-Simstich* István (1824—1904) honvéd-tüzér visszaemlékezéséből idézünk.

„Szeptember 21-dike volt, 1848. Mi ágyúinkkal lassan előrehaladtunk... Amint körültekintettünk a reggeli szürkületben, előttünk láttuk Szent-Tamás tornyát... Links aufmarschieren! — hangzott nálunk a vezényszó, s tizenkét 12 fontos ágyúink nagy zörgéssel balra felmaséroztak. Ugyanez történt a muníciós kocsikkal, 40 lépésnyi távolságra az ágyúk mögött. Néhány másodperc múlva ágyúink le voltak mozdonyozva, s azonnal megszólaltak. Míg azonban ez megtörtént, addig már a rácok gránátokkal lövöldöztek ránk, ami által muníciós kocsink veszélyezve voltak... Kora reggeltől délután mintegy fél ötig azon egy helyből folytonosan tüzeltünk... Miránk is sűrűn jártak a rácok golyói, és sok lovainkat ellőtték...

Mi elfoglat állásunkról tüzeltünk, távolról meghallottuk az előnyomuló gyalogságtól a dobszót. Én folytonosan figyelemmel kísértem a dobszót, hogy nem verik-e a takarodót, mert ez retirálást jelent. Ordinaire marsot (közönséges menet) vertek. Ez előnyomulást jelent. Mindég bíztam, de hiába volt. Délután láttuk Mészaróst. Szomorúan ült a lován. Végre délután, mintegy négy vagy fél öt tájban, megkezdtük a visszavonulást... Minden eredmény nélkül kellett Szent-Tamásról visszavonulnunk. Pedig jó reménységgel voltunk, mert gránátjainkkal Szent-Tamást felgyújtottuk... Amint a lőtávolságon jól túl voltunk, megállapodtunk, s a szép zöld pázsiton megpihentünk.”¹⁹³

Mészáros maga is tett kísérletet az ostrom sikertelenségének megmagyarázására. Az ütközetet követő napon Verbászról küldte el hivatalos jelentését Batthyány Lajos miniszterelnöknek. Az általa felhozott tények némileg ellentmondanak annak, amit Hetvényi tapasztalt és állított. (Az összevetésből természetesen nem akarunk messzemenő következteté-

seket levonni. Mészáros a maga argumentumait, mint láttuk, a még friss benyomások hatása alatt vetette papírra, Hetvényi jó három évtizeddel később. Ennyi idő alatt az emlékek fakulhatnak is, változhatnak is. A sikertelen ostrom tényén ez mit sem változtat.)

Napkelte után — írta Mészáros Lázár — majdnem három órán át „...olly sűrű köd volt, hogy az alatt semmit se lehetett célba venni”, következképp az ágyúk nem tudtak olyan kárt tenni, amelyet várni lehetett. (Hetvényi: „Amint körültekintettünk a reggeli szürkületben, előttünk láttuk Szent-Tamás tornyát”.) „Ereje a helységnek abban áll leginkább — folytatódik a hadügyminiszter jelentése —, hogy úgy vannak elkészülve a tűz ellen, ha meggyújtatik is valami, azonnal el is oltatik”. Így eredménytelenül szórtak legalább kétszáz bombát Szenttamásra.¹⁹⁴ (Hetvényi: „Pedig jó reménységgel voltunk, mert gránátjainkkal Szent-Tamást felgyújtottuk. Láttuk a tüzet. Nagyon égett. Azt gondoltuk, hogy már az egész helység ég. Később hallottuk meg, hogy hét ház égett el”.¹⁹⁵) A hadügyminiszter Baranya megye főispánjával, Batthyány Kázmér gróffal is kénytelen volt közölni, hogy a sikertelen szenttamási támadás miatt nem tud megyéjének segítséget küldeni („...anélkül, hogy Bács megyét fel ne áldozza”); s a miniszterelnöki felszólításra sem tud egy zászlóaljnál többet Székesfehérvárra indítani.¹⁹⁶

Akkor is, később is felmerült a kérdés, miszerint helyes volt-e a magyar hadvezetés részéről a nemzetőrség szétdarabolása, szétszórása. Ezt a fegyveres erőt ugyanis — elosztva — Óbecsén, Kiskérren, Ókérén és Futakon hagyták. Önmagukban azok támadásra képtelenek voltak, védelmi szempontból pedig gyengék. A főerővel egyesítve viszont a döntő helyen — adott esetben Szenttamásnál — a kívánt eredményt lehetett volna velük elérni. Az intézkedést azzal indokolták, hogy a szétszortott nemzetőrség szükséges volt a községek, a lakosság oltalmára. A dilemma feloldása — mégha oly fájdalmas is az bizonyos vidékek részére — az, hogy valamit fel kell áldozni, de *semmi körülmény között a döntő győzelmet*. E kínos lehetőség itt és ekkor még korlátozott méretekben merült fel, hogy néhány hónap múlva, a Délvidék januári-februári kiürítésénél már országos dimenzióban jelentkezzen.

Szenttamás szeptember 21-i ostromát két sikertelen kísérlet előzte meg. Rontott a közhangulaton Bechtold fővezér lemondása; időközben megérkezett Jelačić agressziójának a híre is. Ezek a körülmények a volt császári-királyi tisztekre (magyarokra és nem magyarokra egyaránt) lehangolólag hatottak. A tisztek egy része már nem harcolni, hanem a magyar seregből minden módon szabadulni kívánt. Ez a hangulat áterjedt a legénységre is. Mészáros Lázár hadügyminiszter — minden jószándékú

igyekezete ellenére — nem tudott lelkesedést önteni a rá bízott seregbe. Inkább rábeszélni akart, mint parancsolni — írta róla Olchváry 1901-ben —, Bechtold példáját követve az önvédelemre kívánt a Bácskában szorítkozni. Az érem másik oldala: „...a szerbek bizvást elmondhatják, hogy Szt.-Tamás védőseregét az ellenfél nevelte föl”.¹⁹⁷

Mészáros Lázár — mielőtt engedelmeskedett a kormányfő visszarendelő utasításának — az ostromban részt vevő, visszavonuló seregeit helyezte védelmi állapotba. Szeptember 22-én adott utasítást a honvédek, nemzetőrök által megszállt községek körülsáncolására, az „első házak quasi kaszárnyákká” alakítására. A veszélyeztetett területre portyázó csapatokat kell küldeni, így mentve meg azt a „rablástól és lázadástól”. Ami Szenttamást illeti: az a hadügyminiszter szerint csak „rendes ostrom” által vehető be. Amíg az eső idő nem áll be, az ostromhoz 12 fontos ágyúkat kell igénybe venni; később azok Szabadka és Szeged megerősítéséhez vonandók vissza. A továbbiakra nézve azt ajánlja, hogy az adott térségben legalább hatezer embert gyűjtsenek össze, akik azután „...1500 vagy 2000 ember áldozattal több napi működés után ostromlanák egymás után a helyeket”. Azok bevétele után „...megint annyi erővel tovább folytathatnák a támadólagos mozgalmakat”.¹⁹⁸ Ezek az intézkedések amolyan, a sikertelenséget kompenzáló, a lelkiismeretet megnyugtató experimentumoknak tűnnek.

Mindenesetre a Délvidéken maradt, akkor még egységes hadsereg szervezetileg két önálló alakulatra tagolódott:

- a.) a *bánáti* hadtest Kiss Ernő vezérőrnagy vezetésével (22 ezer fő, amiből 5-6000 nemzetőr);
- b.) a *bácskai* hadtest br. Bakonyi Sándor tábornok vezetésével (15 ezer fő).¹⁹⁹

Pestre érkezését követően, október 1-től lett tagja Mészáros az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. Annak a testületnek, melynek elnöke a vele nem éppen felhőtlen viszonyban álló Kossuth Lajos volt.

Kossuth még szeptember 9-én tett egy olyan nyilatkozatot, miszerint Mészáros „...slendriánja vészbe döntötte a hazát, aluszékonysága nem fogja megmenteni”.²⁰⁰ Szenttamás szeptember 21-i ostroma után már nem maradt el a hasonló esetekre „szabadalmazott” jelző: Kossuth *áruhással* vádolta meg miniszterétársát. Mészáros emlékirataiban — szavahihető tanúkra hivatkozva, de a dolognak túlságosan nagy jelentőséget nem tulajdonítva — említi Kossuth egyik kifakadását: „Nincs senki, ki agyonlője Mészáróst?”.²⁰¹ A kormány ugyan azt bizonygatta, hogy Szenttamás ostromához minden rendelkezésre álló erőt megadtak; valójában egy zászlóaljon és némi nemzetőrségen kívül többről nem

nagyon tudunk. Az viszont más kérdés, hogy a „rendelkezésre álló erő” elégségesnek is tekinthető-e?! Mészáros Lázár hasztalan sorolta fel az ostrom ellen szóló érveit, nem talált meghallgatásra és megértésre. „Collega urától, Kossuthtól, s annak befolyása alatt szerkesztett híres Kossuth Hírlapjától pedig azzal is vádoltatott, hogy szerintök Rajaccsics, Jellasics és mások kevesebb kárt okoztak, mint Mészáros tétlensége”.²⁰²

Utószó

1848 szeptembere végén, október első napjaiban lényeges változások mentek végbe a magyar forradalom folyamatában, a bécsi kormányzati körök és a magyar politikai vezetés viszonyában.

Amint említettük, szeptember 11-én megindult az ellenforradalom első támadása (Jelačić). Szeptember 23-án István nádor lemondott tiszteréről, s Bécsbe távozott. A kormányzati válságot Batthyány Lajos új kabinet összeállításával próbálta megoldani (az első felelős kormány tagjai közül Deák és Eötvös mellett Mészáros Lázárt is számításba vette), de az nem kapta meg az uralkodói hozzájárulást. Szeptember 25-én Franz Lamberg gróf altábornagyot nevezték ki a magyarországi csapatok főparancsnokává (három nap múlva népítélet áldozata lett). Szeptember 28-án Batthyány — az egyezkedés szándékával — elindult Bécsbe. Másnap a forradalom hadserege Pákozdnál megállította Jelačić előnyomulását.

Batthyány Lajos október 2-án véglegesen lemondott a miniszterelnöki megbízatásáról; Bécsben ezzel egyidőben megkezdődött a Magyarország elleni újabb, következetesebb offenzíva előkészítése. Október 4-én királyi rendelet vont minden eddiginél kategórikusabb cezúrát a forradalom addigi története és a későbbi fejlemények közé (Jelačić lesz Magyarország katonai kormányzója; az országgyűlés azonnali feloszlata; az országgyűlés által elfogadott, de uralkodói szentesítésben nem részesült törvények érvénytelennek nyilvánítása stb.). A császári-királyi tisztek számára most már nyilvánvalóvá vált, hogy az uralkodó a magyar forradalom híveit egyértelműen lázadóknak tekinti, következésképp azok, akik eddig is csak kényszerből engedelmeskedtek a magyar hadügyminiszternek, immár elfordulhatnak attól.²⁰³ A magyar országgyűlés október 7-én ezt a rendeletet érvénytelennek tekintve, a szeptember 15-én alakult Országos Honvédelmi Bizottmányt az „ország teljhatalmú kormányának” nyilvánította. E grémium személyi összetétele október 1-jén egészült ki — képviselőházi választás következtében — Szemere Bertalannal, Mészáros Lázárral.

A vázlatosan felsorolt események is mutatják, hogy lényegi történések új szinterekre tevődtek át, jóllehet a harcok a Délvidéken nem fejeződtek be. A szerb nemzeti mozgalom egy más szakaszába lépett: elveszítette „jellemző forradalmi vonásait” (S. Gavrilović), vezetésében a konzervatív elemek kerültek túlsúlyba. 1848 decemberében, a reguláris hadsereg inváziója (Windischgrätz) következtében, illetve részeként jött létre az osztrák-szerb hadtest, Teodorović cs.kir. tábornok vezetésével. Mindezek már a délvidéki harcok új minőségét jelentik, amikor a bácsi védvonal funkcióját is, jelentőségét is elveszítette.

JEGYZETEK

1. E. J. Hobsbawm: A tőke kora. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1978. 20.
2. Olchváry Ö.: A magyar függetlenségi harc 1848—1849-ben a Délvidéken. Bp. é.n. 15.
3. Thim József: A magyarországi 1848—49-iki szerb felkelés története II. Bp. 1930. 343—344.
4. Arhiv Vojvodine (Sr. Karlovci), Bačko-Bodroška županija (Bács—Bodrog vármegye), 1848. županski odbor (megyebizottság) bizottmányi jegyzőkönyvei 530. sz.
5. Olchváry Ö.: i. m. 15.
6. Mészáros Lázár emlékiratai. Pest, 1867. I. 40.
7. Uo. 134.
8. Olchváry Ö.: i. m. 14.
9. „Zasluga godine, 1848” című cikk. Idézi Andrija Radenić: „Az 1848—1849-es szerb mozgalom alapkérdései”. In: Szerbek és magyarok a Duna mentén. Akadémiai K., Bp., 1983. 105.
10. Urbán aladár: A Batthyány-kormány a szerb nemzeti mozgalom és a délvidéki kormánybiztosok 1848 nyarán. In: Szerbek és magyarok... 138.
11. A. Radenić: i. m. 127.
12. Uo. 127.
13. Glatz Ferenc: Történetíró és politika. Akadémiai K., Bp., 1980. 41.
14. AV. Bačko-Bodroška žup. Žup. odbor 1848. 679. jkv. sz.
15. AV. Torontalska županija (Torontál megye) 1848. 137. doboz.
16. Uo. 137. doboz 74. sz. (A kiemelés tőlem — V. P. I.)
17. Mészáros L. emlékiratai I. 98.
18. Urbán A.: i. m. 144.
19. A. Radenić: i. m. 127.
20. Csernovits Péter királyi biztosságának naplója. Történelmi és régészeti értesítő XVII. (új) évfolyam. Temesvár, 1901. 76.
21. Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Gimnázium könyvtára. Csernovits Péter kormánybiztosi iratai. Kivonat. 213. sz. bejegyzés.

22. A kiáltvány Újverbászon kelt 1848. június 7-én este 8 órakor. Csernovits iratai 246. sz.; Magyar Országos Levéltár (MOL). Belügyminiszter elnöki iratai, 1848. 3884. 4. cím 1099. sz. (filmtár)
23. Thim J.: i. m. II. 421—422.
24. Csernovits iratai 282. sz.
25. Uo. 283. sz.; Csernovits naplója 78.
26. Istorijski Arhiv, Sombor. Fond mag. 1848. 235. doboz 17. sz.
27. MOL 1848—49. Török Gábor iratai (H 112) sz. n.
28. V. P. I.: A karlócai ütközet. Hadtörténelmi Közlemények, 1980. 3. sz. 455—463.
29. Széchenyi István: Napló. Gondolat K., Bp., 1978. 1268—1269.
30. Thim J.: i. m. II. 401—402. (A kiemelés tőlem — V. P. I.)
31. Uo. II. 647—651.
32. Uo. II. 417—418.
33. Uo. II. 423—425.
34. Uo. II. 382—383.
35. Uo. II. 384—385.
36. Kossuth Lajos Összes Munkái XII. Kossuth Lajos az első felelős minisztériumban (sajtó alá rend.: Sinkovics István). Akadémiai K., Bp. 1957. 257.
37. Gergely András: A nemzetté válás programjai. In: Egy nemzetet az emberiségnek. Elvek és utak sorozat. Magvető K., Bp. 1987. 99—120.
38. Thim J.: i. m. II. 397—399.
39. AV. Bačko-Bodroška žup., 1848. 422. jkv. sz.
40. I. A. Sombor, 1848. fond mag. 69. sz.
41. AV. Torontalska žup., 1848. 137. doboz 72. sz.
42. Uo. 69. sz.
43. AV. Tamiška žup. (Temes megye) 1848. 995. doboz 842. sz.
44. Csongrád megyei Levéltár. 1848. Megyebizottsági jegyzőkönyve, 356. sz.
45. Thim J.: i. m. II. 401—402.
46. Uo. II. 393—395.
47. AV. Bačkovo-Bodroška žup. žup. odbor 1848. 531. sz.
48. Uo. 530. sz.

49. A nádori porta fogalma mögött korábban az adózás alapjául szolgáló jobbágytelek, később a jobbágygazdaság és feltételezhető jövedelmezősége állt. Vö. Várkonyi Ágnes, Századok, 1965. 687.
50. MOL. Török G. iratai 1848—49. 648. sz.
51. I. A. Sombor, fond mag. 1848. 235. sz.
52. I. A. Subotica, 1848. fond mag. 45. sz.; Iványi István: Szabadka szabad királyi város története I. Szabadka, 1886. 432—433.
53. Csernovits iratai, 348. sz.
54. Csernovits naplója, 89.
55. Dr. Horváth Árpád: A Tolna megyei 1848-as szabadságharcosok nyomában. Tanulmányok Tolna megye történetéből I. Szekszárd, 1968. 93—96.
56. KLÖM XII. 416.
57. Uo. 427—438.
58. Knézy Antal jelentése 1848. július 2-án. AV. Bačko-Bodroška žup. žup. odbor, 1848. 530. sz.
59. Olchváry Ö.: i. m. 20—21.
60. Pesti Hírlap, 1848. 114. sz. július 22.
61. MOL 1848. Török G. iratai, 1. csomó 388. sz.
62. Uo. 222. sz.
63. Uo. 258. sz.
64. Pesti Hírlap, 1848. 117. sz. július 26.
65. MOL 1848. Török G. iratai 1. sz. 383. és 385. sz.
66. Pesti Hírlap, 1848. 114. sz. július 22.
67. Csernovits naplója, 82—83.
68. Csernovits iratai, 350. sz.
69. AV. Bačko-Bodroška žup. Biz. jkv. sz. n. (1848. július).
70. Csernovits naplója, 92.
71. Pesti Hírlap, 1848. 114. sz. július 22.
72. AV. Torontalska žup. 1848. 137. doboz 211. sz.
73. MOL Török G. iratai, 193. sz.
74. Uo. 222. sz.
75. Uo. 193. sz.
76. Csernovits naplója, 87. és 91.

77. Ua. 91. és 92., 77.
78. AV. Bačko-Bodroška žup. 1848. 4. doboz 13. sz. Hivatalos Tudósítások Jegyzőkönyve, 458. sz.
79. Csernovits iratai, 387. sz.
80. I. A. Novi Sad, 1848. Kgy. jkv. 2538. sz.; Fond mag. 283. sz. A hat küldött: A. Kostić főbíró, P. Dozić tanácsos, P. Dragić, S. Slankamenac, E. Medurić és J. Silić képviselők.
81. Uo. 2553. sz.
82. Thim J.: i. m. II. 545.
83. KLÖM XII. 620—622.
84. MOL. Mészáros Lázár verbászi iratai, 1848. H 76. 2. csomag 62. sz.
85. Uo. 63. sz.
86. Gergely A.: i. m. 110.
87. Mészáros L. Emlékiratai I. 28.
88. AV. Bačko-Bodroška žup. 1848. 2. cs. 152. sz.
89. Mészáros L.: Esmék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről. Pest, 1871. 37—38.
90. Mészáros L. Emlékiratai I. 61.
91. Uo. I. 98.
92. Uo. I. 98—99.
93. MOL Török G. iratai 1. cs. 362. sz.
94. Uo.
95. Uo. 1. cs. 285. sz.
96. Uo. 2. cs. 185. sz.
97. AV. Bačko-Bodroška žup. 1848. 2. 1608. sz., 35—36. jkv-i oldal.
98. MOL 1848—49. H 76. 91. sz.
99. Urbán A.: i. m. 178—184.
100. MOL 1848—49. H. 76. 2. cs. 121. sz.
101. Urbán A.: i. m. 185.
102. Füzes Miklós: Batthyány Kázmér. Magyar História. Gondolat K., Bp. 1990. 92—97.
103. MOL 1848—49. H 76. 2. cs. sz. n.
104. Uo. 119. sz.

105. Uo. 1. cs. 108. sz.
106. Uo. 1. cs. 110. sz.
107. Uo. 124. sz.
108. Uo. 182. sz.
109. Uo. 1. cs. 363. sz.
- 110.110. Uo. 2. cs. 32. sz.
111. Mészáros L. Emlékiratai I. 160.
112. MOL 1848—49. H 76. 1. cs. 36. sz.
113. Mészáros L. Emlékiratai I. 127.
114. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig. Genf, 1864. 211.
115. Thim J.: i. m. II. 408.
116. Hadtörténelmi Intézet Levéltára, 1848. 1/229. sz.; Thim J.: i. m. II. 365.
117. Csernovits iratai, 344. sz.
118. Mészáros L. Emlékiratai I. 61—62.
119. MOL 1848—49. H.76. 1.cs. 5.sz.
120. Mészáros L. Emlékiratai I. 127—148.
121. Uo. I. 52.
122. Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. Osiris—Századvég K., Bp. 1994. I. 147.
123. Mészáros L. Emlékiratai I. 91.
124. Urbán A.: Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban. In: Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993. 31.
125. MOL 1848—49. H 76. 1. cs. 5. sz.
126. Urbán A.: A Batthyány-kormány a szerb nemzeti mozgalom... 136.
127. „Zasluga godine, 1848”, Vestnik, 1848. 62. sz. december 29. (1849. január 10.)
128. A. Radenić: Az 1848-1849-es szerb nemzeti mozgalom alapkérdései... 115.
129. Thim J.: i. m. II. 217—218.
130. Mint ezt A.Radenić állítja, i. m. 126.
131. Slavko Gavrilović: A jugoszláv történetírás a vajdasági 1848—1849-es forradalomról. In: Szerbek és magyarok... 89.
132. Pesti Hírlap, 1848. 88. sz. június 22.
133. A. Radenić: i. m. 112.

134. Pesti Hírlap, 1848. 88. sz. június 22.
135. AV. Torontalska žup. 1848. 139. doboz 6. sz.
136. Uo. Bačko-Bodroška žup. 1848. 2. 1608. sz. 49. old.
137. MOL Török G. iratai 1. cs. 222. sz. A belügyminiszternek írt jelentés július 19-én kelt.
138. A. Radenić: i. m. 94.
139. Idézi S. Gavrilović: i. m. 76. és 78.
140. Uo. 81.
141. Urbán A.: Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban 31.
142. A fogalmazvány keltezés nélküli, de a levéltári besorolása alapján méltán illeszthetjük az első látogatás során keletkezett iratok közé. MOL 1848—49. H 76. 1. cs. 4. sz.
143. Uo. 13. sz.
144. Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. Pest, 1850. 101.
145. Ua. 101—103.
146. Mészáros L. Emlékiratai I. 101—102.
147. Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848—1849-ben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1963. 265.
148. Urbán A.: Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban 31.
149. Mészáros L. Emlékiratai I. 102.
150. KLÖM XII. 816.
151. Urbán A.: Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban 31.
152. Mészáros L. Emlékiratai I. 90—91.
153. Közlöny, 1848. 84. sz. szeptember 1.
154. Uo. 85. sz. szeptember 2.
155. MOL 1848—49. H 76. 1. cs. 5. sz.
156. Uo. 52. sz.
157. Uo. 2. cs. 120. sz.
158. Uo. 1. cs. 49. sz.
159. Uo. 37. sz.
160. Uo. 2. cs. 116. sz.
161. Uo. 1. cs. 163. sz.
162. Uo. 68. sz.

163. Uo. 2. cs. sz. n.
164. 1922-ig a magyarból átvett Senttomaš nevet használták, azóta *Srbobran* („szerbvédő” vagy „rácerőd”), amely azokkal a harcokkal függ össze, amelyeket az 1848—49. évi szabadságharc folyamán a magyar és szerb csapatok egymás ellen e településnél vívtak.
165. Csernovits iratai, 477. sz.
166. Dj. Stratimirović: Was ich erlebte. Wien—Leipzig, 1911. 38.
167. MOL Török G. iratai 196. sz.
168. Uo. 1848—49. H 76 1. cs. 52. sz.
169. Uo. 104. sz.
170. Uo. 2. cs. 143. sz.
171. Uo. 152. sz.
172. Uo. 1. cs. 153. sz.
173. Uo. 2. cs. 111. sz.
174. Uo. 1. cs. 26. sz.
175. Széchenyi I.: Naplója 1318.
176. Uo. 1317.
177. MOL 1848—49. H 76. 2. cs. 63. sz.
178. Közlöny, 1848. 89. sz. szeptember 6.
179. Bővebben lásd Urbán A.: Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban 32.
180. MOL 1848—49. H 76. 2. cs. 36. sz.
181. Olchváry Ö.: i. m. 66—67.
182. AV. Bačko-Bodroška žup. 2. 1608. sz.
183. Olchváry Ö.: i. m. 69.
184. AV. Bačko-Bodroška žup. 2. 1608.
185. Urbán A.: Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban 31.
186. MOL 1848—49. H 76. 36. sz.
187. Uo. 113. sz.
188. Uo. 33. sz.
189. Uo. sz. n.
190. Uo. 1. cs. 133. sz.
191. Uo. 132. sz.

192. Olchváry Ö.: i. m. 76—81.
193. Varsányi Péter I.: Hetvényi István emlékirata. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1983. 3. sz. 468—489.
194. MOL 1848—49. H 76. 1. cs. 163. sz.
195. Hetvényi I. id. emlékirata 477—478.
196. MOL 1848—49. H 76. 1. cs. 170. sz. Az említett egység a 2. székely zászlóalj volt.
197. Olchváry Ö.: i. m. 83.
198. MOL 1848—49. H 76. 1. cs. 163. sz.
199. Magyarország hadtörténete I. Zrínyi K., Bp. 1984. 475.
200. KLÖM XII. 900.; Urbán A.: Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban 32.
201. Mészáros L. Emlékiratai I. 190.; id. Urbán A.: i. m. 32.
202. Ua. I. 149.
203. Magyarország története 6/1. (Főszerk. Kovács Endre) Akadémiai K., Bp. 1979. 286.

HELYNEVEK

(a ma Magyarországhoz nem tartozó települések)

- Arad (Arad — Románia)
Bácsföldvár (Bačko Gradište — Jugoszlávia)
Bótos (Botoš — J.)
Csurog (Čurug — J.)
Fehértemplom (Bela Crkva — J.)
Feketehegy (Bácsfeketehegy, Feketić — J.)
Frányova (ma Novi Bečeј része — J.)
Futak (Futog — J.)
Járek (Bački Jarak — J.)
Józsefháza (Oboličevo — J.)
Karlóca (Sremski Karlovci — J.)
Karlova (Novo Miloševo — J.)
Kernya (Kerény, Kljajičevo — J.)
Kishegyes (Mali Idjoš — J.)
Kiskér (Bačko Dobro Polje — J.)
Kiskőszeg (Batina — J.)
Kiszács (Kisac — J.)
Kölpény (Kulpin — J.)
Kumán (Kumane — J.)
Melence (Melenci — J.)
Nagybecskerek (Zrenjanin — J.)
Nagykikinda (Kikinda — J.)
Novoszelo (Bácsújlak, Bačko Novo Selo — J.)
Olmütz (Olomouc — Csehország)
Óbecse (Bečeј — J.)
Ókér (Zmajevo — J.)
Palánka (Bačka Palanka — J.)
Perlasz (Perlez — J.)
Petrovoszelo (Péterréve, Bačko Petrovo Selo — J.)
Pétervárad (Petrovaradin — J.)
Szabadka (Subotica — J.)
Szeghegy (Lovčenac — J.)
Szenttamás (Srbobran — J.)
Tamáslaka (Tomaševac — J.)
Temerin (Temerin — J.)
Temesvár (Timișoara — R.)

Tiszatarrós (Taraš — J.)
Titel (Titel — J.)
Törökbecse (Novi Bečej — J.)
Turja (Turija — J.)
Újvidék (Novi Sad — J.)
Verbász (Novi Vrbas — J.)
Versec (Vršac — J.)
Zombor (Sombor — J.)

A szerző e témában megjelent publikációi:

1. Szerbek és magyarok között a Tisza mentén. Csernovits Péter politikai pályája. Szeged, Békécsaba, 1988.
2. Adalékok Csernovits Péter kormánybiztos és a délvidéki katonai vezetők kapcsolatához 1848 nyarán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1978. 3. sz.
3. Hetvényi István emlékirata. Részletek egy 1848-as hónap visszaemlékezéséből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1983. 3. sz.
4. Mészáros Lázár hadügyminiszter és a bácsi őrvonal szervezése. in: Bajai dolgozatok 8. Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993.

Angaben zur Errichtung der Verteidigungslinie von Batsch (1848)

Im Juni 1848 löste sich das das Land von Süden her schützende System, der sogenannte Kordon, auf. Dadurch war der Weg frei für die aus dem Serbischen Fürstentum den ungarländischen Serben zu Hilfe eilenden Soldaten. Zur Verteidigung notwendige Maßnahmen wurden zuerst von den betroffenen Munizipalbehörden, darunter auch das Komitat Batsch, ergriffen.

In unserer Arbeit unternahmen wir den Versuch, die Entstehung der Idee einer Verteidigungslinie sowie die ersten organisatorischen Schritte, die vom Komitat Batsch, den benachbarten Munizipalbehörden (Torontál, Temesch, Tolna, Csongrád) bzw. von seiten der Regierung unternommen wurden, zu rekonstruieren. Uns auf inländische und ausländische archivalische Quellen stützend untersuchten wir das Verhältnis der ungarischen und serbischen Bevölkerung des Südlandes zueinander, ihre Reaktionen auf von örtlichen Ämtern oder von der Regierung erlassenen Anordnungen.

Lediglich einen Ausschnitt der Geschichte des Südlandes im Sommer/Frühherbst 1848 möchten wir darstellen. Unsere Aufmerksamkeit gilt in erster Linie den politischen und militärpolitischen Ereignissen, weniger den kriegsgeschichtlichen Bezügen. Von Interesse war für uns, wie sich das Leben der fast 150 Jahre zusammenlebenden Nation (Ungarn) und Nationalitäten (Serben und Deutsche) in dieser Krisenzeit, die teils durch Versöhnungsversuche, teils durch militärische Konflikte gekennzeichnet war, veränderte.

More about the Organisation of the Bács Defence Line (1848)

In 1848 the South Hungarian defence line, the so-called 'cordon' disintegrated. This gave the green light for the troops of the Serbian Principality who were on their way to provide help for the Hungarian Serbs. The initiative for building up a new defence line and the first necessary steps came from the municipal authorities of the region, especially Bács county.

Our study is aimed at reconstructing the birth of the idea of the new defence and the first arrangements that were made by Bács county and the neighbouring municipal authorities (Torontál, Temes, Tolna, Csongrád),

and by the government. Using Hungarian and foreign archive sources we examined the relationship of South Hungary's Hungarian and Serbian population and their reactions to the instructions issued by either the local authorities or the government.

We intend to describe only one aspect of the happenings in South Hungary during the summer and early autumn of 1848. Our main focus is the political and martial events of this critical period, rather than military history. We were interested in the lives of Hungarians and nationalities (Serbs, Germans), who had been living together for over one and a half century, be it reconciliation or military conflict "on the agenda".

Prilozi organizaciji bačke odbrambene linije (1848)

Juna 1848. raspao je sistem južne odbrane zemlje, takozvani „kordon”. Tako se oslobodio put naoružanih Srba iz Srpskog poglavarstva u cilju pomoći Srba u Madjarskoj. Potrebne mere odbrane najpre su učinili zakonodavne vlasti, a medju njima Bačka županija.

U našem radu smo pokušali da rekonstruišemo zamisao nastajanja odubranbene linije, prve organizacione korake sa strane Bačke županije, susedne zakonodavne vlasti (Torontal, Tamiš, Tolne i Čongrad), odnosno sa strane vlade. Pomoću domaćih i inostranih arhivskih materijala vršimo analizu odnosa izmedju madjarskog i srpskog stanovništva u Južnim teritorijama, njihova reagovanja na na dospele mere od mesnih vlasti ili pak vlade.

Želimo da prikazemo samo jedan deo događanja na Jugu zemlje leta i rane jeseni 1848. Našu pažnju obraćamo prvenstveno na političke i vojno-političke događaje, a manje na vojnu istoriju. Nas je interesovalo to kako se formirao pre odprilike sto pedeset godina život onih koji su živeli zajedno, život naroda (Madjara) i nacionalnosti (Srba i Nemaca) u tom kritičnom periodu. Bilo da je na „dnevnom redu” mirovni pokušaj ili pak oružani konflikt.

